

Departament de Filologia Catalana
Facultat de Filologia
Universitat de Barcelona

Maria Toldrà Sabaté

*Estudi i edició del Compendi historial de Jaume
Domènec, O.P.: el regnat de Constantí (ms. 11.518 de
la Biblioteca Nacional de Madrid, folis 309v-339v)*

Tesi de llicenciatura dirigida
per la Dra. Lola Badia Pàmies

[Barcelona, 1993]

This work by Maria Toldrà Sabaté is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

ÍNDIX

PRESENTACIÓ [4]

I. INTRODUCCIÓ

1. BIOGRAFIA

- 1.1. Data i lloc de naixement [7]
- 1.2. Carrera dominicana [12]
- 1.3. Al costat del rei [22]
- 1.4. Mort. Incident sobre els papers de l'autor [32]

2. OBRES

- 2.1. Compilació dominicana (1357) [35]
- 2.2. Genealogia dels reis de França. Genealogia dels reis de Navarra i Aragó (1379-1380) [38]
- 2.3. Traducció catalana de Frontí (ca. 1369) (?) [41]

3. COMPENDI HISTORIAL

- 3.1. Documents sobre la composició del *Compendi* [47]
- 3.2. Antoni Ginebreda [52]
- 3.3. Recepció del *Compendi* [53]
 - 3.3.1. El segle XV [53]
 - 3.3.2. Oblit de l'obra [56]
 - 3.3.3. Villanueva [57]
 - 3.3.4. Rubió i Lluch [61]
 - 3.3.5. Reaparició dels manuscrits del *Compendi* [62]
- 3.4. Descripció dels manuscrits [65]
 - 3.4.1. Ms. *M* (11.518, BNM) [65]
 - 3.4.2. Mss. *B* i *B'* [71]
- 3.5. El *Compendi historial* com a compilació historiogràfica [75]
 - 3.5.1. Introducció [75]
 - 3.5.2. Aspectes formals del *Compendi* [81]
 - 3.5.3. Estructura del *Compendi* [92]
 - 3.5.3.1. La selecció del material [93]
 - 3.5.3.2. Ordenació del material [104]
Guillem de Nangís i l'estructura del *Compendi* [107]

	Ordenació segons els continguts:	
	Vicenç de Beauvais [113]	
3.5.4.	Les fonts del <i>Compendi</i> [115]	
3.5.4.1.	Les fonts secundàries [121]	
3.5.4.2.	«Actor» [126]	
3.5.5.	La interpretació de les dades: el <i>Compendi</i> com a mirall de prínceps [129]	
3.6.	Caracterització lingüística del text [138]	
	Grafia [138]	
	Fonètica [139]	
	Morfologia [143]	
	Glossari [147]	
II.	TEXT	
	Criteris de l'edició [158]	
	[Text] [159]	
III.	NOTES [240]	
IV.	APARATS	
	Aparat crític [265]	
	Aparat de fonts [271]	
V.	ÍNDIX ONOMÀSTIC [280]	
VI.	APÈNDIX	
	[Pròleg del <i>Compendi historial</i> , ms. B, ff. 15r-17v] [295]	
VII.	BIBLIOGRAFIA	
	Abreviatures [303]	
	Textos [304]	
	Bibliografia crítica [308]	

PRESENTACIÓ

Aquest treball constitueix una introducció al *Compendi historial* de Jaume Domènec, O.P., centrada en l'estudi de la tradició cultural en què s'inscriuen l'autor i l'obra, i en les tècniques de composició del text. L'estudi va precedit d'un capítol biogràfic a partir de documentació editada o mencionada per la crítica a fi de reconstruir, en la mesura del possible, la carrera intel·lectual i professional de l'autor, exemple típic de l'activitat realitzada pels dominicans que envolten el Cerimoniós. Aquest pròleg explica els motius de la composició d'una obra com el *Compendi*, alhora que la situa en la coordenada de la literatura de divulgació dirigida als laics conreada pels nous ordes mendicants; en aquest sentit, Jaume Domènec és el primer representant a la Corona catalanoaragonesa d'un concepte d'historiografia típic d'aquests ordes, definit per la inclusió de materials amb finalitat didàctica i moralitzant. He intentat, per tant, no reduir-me a un concepte estret del gènere de la crònica universal que no deixa veure la veritable finalitat de compilacions com aquesta. Com a tasca prèvia s'ha imposat també la necessitat d'aclarir la història de la creació i la recepció del *Compendi*, ja que el fet de tractar-se d'una obra considerada com a secundària en la bibliografia, els manuscrits de la qual no s'han pogut consultar fins al

1991, ha provocat la repetició d'alguns errors i inexactituds sobre autor i text.

Els passatges dedicats al regnat de l'emperador Constantí han estat objecte d'una anàlisi centrada en l'estudi de les fonts i, a partir d'aquí, de les tècniques de composició d'una compilació medieval. La tria d'aquest fragment no està justificada perquè constitueixi un bloc a part en l'obra, que no està construïda amb divisions d'aquest tipus. He triat el passatge perquè ofereix la majoria de trets que caracteritzen l'obra i resulta, per tant, simptomàtic del conjunt; d'altra banda, les notícies dedicades a aquest emperador són prou abundants perquè del relat en surti una imatge connexa del personatge, que coincideix bàsicament amb la que proposa la tradició cristiana.

L'edició del text s'ha fet a partir del manuscrit 11.518 de la Biblioteca Nacional de Madrid, l'únic que ha conservat la quarta i última part del *Compendi*. Un breu apartat recull les característiques més sobresortints de la llengua del text transcrit.

Finalment, haig d'agraciar l'atenció del doctor Albert Soler als meus dubtes sobre problemes d'edició del manuscrit i a la doctora Lola Badia innumerables indicacions i la supervisió general del treball. Amb la seva generosa disponibilitat, en algun cas posada durament a prova, els meus pares i els amics han contribuït a suavitzar els entrebancs que han sorgit en el procés d'elaboració d'aquest estudi.

I. INTRODUCCIÓ

1. BIOGRAFIA

1.1. Data i lloc de naixement

L'escassa documentació conservada sobre Jaume Domènec¹ no dóna cap informació datada anterior al seu nomenament com a inquisidor l'any 1356. El dret canònic exigia un mínim de quaranta anys per ocupar aquest càrrec, norma que Eimeric recorda al

¹ La forma del nom que domina en la documentació catalana antiga i moderna és «Jacme Domènec(h)»; els manuscrits que ens han arribat del *Compendi* conserven la solució «Domènec» (*M*, f. 1r) i la variant gràfica «Domènech» (*ms. B*, f. 15v). En alguns documents del segle XIV, però, es pot trobar la variant «Domenge», adoptada per VINCKE (1941); v., per exemple, RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 202; II, 406. La traducció catalana de la *Legenda aurea* de Jaume de Voràgine, de característiques lingüístiques semblants a les del *ms. M* del *Compendi* (COROMINES 1983: 279-282), presenta les variants «Domenge» i «Domènec», indistintament, en la versió de la vida de sant Domènec (ed. MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: III, 151-169). En un cas, el cognom adopta també la forma «Domingo» (VINCKE 1941: 97), que COROMINES (1983: 207) qualifica com a forma mig-sàvia. És VILLANUEVA (1806: 141), que es basa en un manuscrit de la primera part amb pròleg vist a València, qui consolida l'ús de la forma «Domènec(h)» en la bibliografia moderna, enfront «Iayme Domingo», utilitzada per DIAGO (1599: I, f. 52r; II, f. 273r). La traducció llatina del nom és «Jacobus Dominici». Al llarg d'aquest treball regularitzo la forma «Jacme Domènec(h)» en la moderna «Jaume Domènec».

*Directorium*². La prova, però, no és concloent per determinar l'any de naixement de Domènec, ja que es podia accedir al càrrec per mitjà d'una dispensa papal en cas de no arribar a l'edat mínima. Dos il·lustres contemporanis de Domènec, Nicolau Rossell i Nicolau Eimeric, esdevenen inquisidors generals d'Aragó abans dels quaranta anys, als trenta-sis el primer (1350; ALÒS 1912: 17), als trenta-vuit el segon (1358; VINCKE 1941: 32). En tot cas, es pot deduir que Domènec havia nascut probablement en una data no massa allunyada de l'any 1316. Pertany, per tant, a la generació de grans dominics que trobem al costat del Cerimoniós: des dels citats Nicolau Rossell (n. 1314) i Nicolau Eimeric (n. 1320), a Bernat Ermengol, provincial d'Aragó i inquisidor general, conegut pels seus enfrontaments amb Eimeric i per un comentari sobre les *Sentències*, Arnau Simó (c. 1315; autor d'una versió no conservada de Justí), Jaume Mateu (ca. 1316), Guillem Conill (ca. 1320, mestre en teologia), etc.³

Tampoc tenim cap notícia sobre el lloc de naixement de l'autor. El ms. lat. 4348 de la Biblioteca Nacional de París (segle XIV), provinent del convent dominicà d'Aix-en-Provence⁴, que conté un

² *Corpus Iuris Canonici: Clementinarum* l. V, tit. III, cap. II («Nolentes»), copiat a EIMERIC (1587: 113; v. també 535).

³ Generació especialment estudiada en els treballs de Josep Mª COLL, O.P. (1949a, 1949b, 1952). V. també KÄPPELI (1975-1980).

⁴ KÄPPELI (1944: 20, nota 108). Llegeixo el text

catàleg dels priors provincials de Provença, diu que procedia «de terminis conventus Coquiliberi». El cronista dominicà Pere d'Arenys⁵ afirma que era originari de la província dominicana de Provença; efectivament, Cotlliure no va passar a la província aragonesa fins al 1418⁶.

Els bibliògrafs dels segles XVII-XVIII segueixen aquesta tradició i el fan fill del convent de Cotlliure; QUÉTIF i ECHARD (1719: I, 662) afirmen que Domènec era oriünd d'aquesta ciutat, sense aportar, però, cap documentació. Donat que els frares començaven sovint la seva carrera en el convent més proper al lloc d'origen, i que acostumaven a conservar la filiació del primer convent (HINNEBUSCH 1965: 281; COLL 1949b: 18), es pot concloure que Domènec

en la transcripció de QUÉTIF i J. ECHARD (1719: I, 662), que citen el manuscrit amb la signatura antiga Regius 4056.

⁵ (1349-1419/1420). És autor d'un *Chronicon* que descriu la pròpia carrera d'estudis i càrrecs dins de l'orde, combinada amb una història d'aquest. Segueix una estructura annalística. És font única per a alguns aspectes biogràfics de Domènec, del qual va continuar la crònica de provincials i capítols de la província dominicana d'Aragó a partir de l'any 1362, segons KÄPPELI (1944: 40, nota 11). Sobre el personatge, v. COLLELL 1965: 31-33, ROBLES 1972: 230.

⁶ KÄPPELI (1944: 20, nota 104). Perpinyà i Montpeller, per esmentar dues de les ciutats més importants en la biografia de l'escriptor, pertanyien igualment a Provença durant el segle XIV (QUÉTIF-ECHARD 1719: I, xiii). El convent de Cotlliure va ser fundat el 1290; sobre la història i les primeres fundacions dominicanes a Provença, v. VICAIRE 1973.

procedia, amb molta probabilitat, de Cotlliure o d'alguna altra població propera dels territoris continentals aleshores integrats en el regne de Mallorca.

Bover (1868 [1976]: I, 248), atès el càrrec d'inquisidor de Mallorca del personatge, el fa mallorquí, deducció que no té cap mena de base documental: Domènec apareix sempre citat en documents localitzats als dominis continentals del regne de Mallorca: Cotlliure, Montpeller i, especialment, Perpinyà, seu de l'inquisidor, que acostuma a tenir un representant a les Illes fins al 1413 (VINCKE 1941: 30-31).

A partir de 1356, trobem documentat Jaume Domènec ocupant càrrecs de responsabilitat dins de l'orde dominicà amb l'inestimable suport de la protecció del cardenal Rossell i, alhora, al costat del rei Pere III i la seva família. Com d'altres frares, Domènec comença una brillant carrera intel·lectual en el propi orde que crida l'atenció no només dels màxims dignataris d'aquest, sinó de les autoritats no eclesiàstiques, que el posen al seu servei⁷. Al marge

⁷ Cf. la biografia de Vicenç de Beauvais, a cavall entre els cercles dominicans i cistercencs i la cort reial (PAULMIER-FOUCART - LUSIGNAN 1990). Bernat Gui, en canvi, realitza missions diplomàtiques per al papa (GUENÉE 1987: 49-85). La generació dominica catalana estudiada per Coll ofereix una llista d'exemples contemporanis de Jaume Domènec, en la qual destaquen sant Vicent Ferrer, al costat dels reis catalans, i Nicolau Eimeric, al servei del papa i del

que l'autor és àmpliament pagat amb la inevitable promoció dins de l'orde i a la cort reial, sembla, com escriu Vincke (1941: 28), que en aquest cas, i a diferència dels casos esmentats a la nota 7, el dominic dedicà la major part del seu temps a la tasca historiogràfica, en lloc de completar una carrera política que s'augurava brillant en els seus inicis⁸.

Abans de passar a l'examen de l'obra historiogràfica que ocupa la biografia de Domènec, recullo les notícies sobre la seva carrera en l'orde i en els cercles del Cerimoniós, distingint els dos mons, encara que a la pràctica apareixen interrelacionats, per a més claredat de l'exposició.

casal aragonès.

⁸ No es coneix cap document que l'impliqui com a inquisidor en un cas concret, en una època en què la Inquisició viu en constants polèmiques provocades per l'enfrontament entre Eimeric i el rei. Domènec no sembla haver estat proposat per a un bisbat, càrrec que corona sovint els anys de servei dels mendicants a la política reial o pontifícia (v. el cas de Bernat Gui, GUILLEMAIN [1981]); cf. les biografies d'Arnau Simó, bisbe d'Ottana, i d'Antoni Ginebreda, proposat per a l'arquebisbat de Torres (Sàsser) (COLL 1949a: 10, 19).

1.2. Carrera dominicana

Ja s'ha dit que Domènec era fill del convent dels predicadors de Cotlliure, on ingressà en data desconeguda (en teoria, els nous frares havien de ser majors de divuit anys, però a la pràctica s'acceptaven postulants menors; HINNEBUSCH 1965: 282-284). Segons KÄPPELI (1975-1980: II, 319), que usa documentació inèdita de l'Arxiu Vaticà, esdevingué batxiller i lector principal del convent de Montpeller⁹. La seva etapa de formació, que culmina el 1363 amb l'obtenció del magisteri en teologia, es redueix a aquestes escasses dades, però es pot reconstruir aproximativament observant la biografia d'altres frares contemporanis de les dues províncies dominicanes en què es mou, Provença i Aragó¹⁰.

⁹ Montpeller té un important «studium generale» dominicà des de 1286; l'escola de teologia està documentada el 1250 (DELARUELLE 1970: 230-232).

¹⁰ La monografia de DOUAIS (1884) continua sent imprescindible per a Provença i Tolosa. Sobre la província aragonesa cal tenir en compte els treballs de COLL (1947, 1949a, 1949b, 1952) i l'obra de Pere d'Arenys (n. 1349) i Joan de Mena (n. 1356), autor de la continuació del *Chronicon* d'aquell autor que es llegeix al citat manuscrit 241 de la Biblioteca Universitària de Barcelona; aquests cronistes descriuen el «curriculum» personal d'estudis en les seves obres. Resumeixo el de Pere d'Arenys: entra a l'orde als tretze anys (1363), professa al cap d'un any a Barcelona; llegeix «metrificaturam» el 1364; estudia cinc cursos de lògica (1365-1369) a Barcelona, Mallorca i Lleida; dos anys de filosofia natural (1370-1371) a Barcelona i València; ensenya lògica a

L'interès de l'orde per dotar els seus membres d'estudis superiors en teologia amb la finalitat de fer-los aptes per a la predicació de la fe remunta al mateix sant Domènec¹¹. El sistema d'ensenyament establert, objecte de legislació i posat al dia constantment, concedeix un estatut especial als estudiants, que gaudeixen de dispenses per a una dedicació íntegra a l'estudi (DUVAL 1967), i facilita la mobilitat de lectors i estudiants dintre de la pròpia província en un començament, en el conjunt d'escoles de l'orde, posteriorment. S'aconsegueix d'aquesta manera un intercanvi constant d'idees i llibres que permet als frares estar al corrent de les novetats filosòfiques i literàries del moment (AMARGIER 1970: 122-123).

Tarragona i València (1372-1373); estudia teologia dos anys (1374-1375) a Barcelona; «magister naturarum» (1376-1377) a València i Barcelona; el 1378 estudia teologia a Tolosa i és assignat a París; entre 1379 i 1383 ocupa diversos càrrecs, administratius (priorat, etc.) i pedagògics (lectorats, etc.) a convents catalans; el 1385 llegeix les *Sentències* a Bolònia; el 1390 va a Avinyó per aconseguir el magisteri en teologia; una vegada examinat, es llicencia a Perpinyà; el 1391 és, als 41 anys, mestre en teologia.

¹¹ AMARGIER (1970); DUVAL (1967). El 1217, sant Domènec projecta, sense èxit, enviar mestres parisencs que ensenyin teologia a la conflictiva Tolosa del moment (VICAIRE 1970a); al capítol general de Bolonya (1220) es decideix que cap convent sigui fundat sense tenir lector i escola de teologia (VICAIRE 1970a: 39); aquest mateix any, la donació definitiva de l'hospici de Saint-Jacques, a París, als dominics, segella el lligam de la Universitat amb l'orde (VICAIRE 1964: 417-419).

El sistema educatiu dins de l'orde segueix un esquema comú. Si bé, en teoria, els frares ingressen al convent amb un bons coneixements de gramàtica, la progressiva acceptació de postulants menors obliga a incloure també l'ensenyament de la gramàtica en els convents (VICAIRE 1981: 56-58). Ultra l'obligació general de seguir lliçons de teologia per a tots els frares («studium simplex»), les constitucions obliguen el prior a assegurar estudis superiors als frares més destacats, atorgant-los les dispenses necessàries per a completar-los. El «curriculum» anterior a la teologia, l'objectiu final en la formació dominicana, consisteix en l'estudi de la lògica (Porfiri, Boeci i «logica nova») i la filosofia natural (física, metafísica i ètica aristotèliques) en diversos convents de la mateixa província, repartits en grups, dintre dels quals s'intercanvien anualment els «studia»¹² i els estudiants (DOUAIS 1884: 58-73); cada any, el capítol provincial assigna els lectors dels diferents «studia» en què es desenvoluparan els cursos (el 1301, la lògica s'ensenyava a dinou convents provençals, mentre que només vuit reben els estudiants de filosofia; VICAIRE 1970b: 172). Bernat Gui, nascut

¹² DOUAIS (1884: 54, 125-135) distingeix quatre tipus de «studia» dominicans: «Studium artium», «naturalium», «theologiae», «Bibliae et Sententiarum». Cada província ha de tenir dos «studia solemnina», que formen lectors de teologia (Barcelona i Lleida a la corona catalanoaragonesa; Montpeller i Tolosa a l'antiga Provença). Els «studia generalia» confereixen els graus.

l'any 1261 i format, per tant, abans de la divisió de Provença en Provença i Tolosa (1304), estudia dos anys de lògica; el capítol provincial de 1325 n'exigirà tres a Provença (VICAIRE 1981: 66). Els dos anys de filosofia que cursa Bernat Gui esdevenen tres al 1327 (DOUAIS 1884: 70; VICAIRE 1981: 67-68). Els frares catalans de la primera meitat d'aquest segle i Pere d'Arenys, que comença la seva carrera el 1364, estudien cinc anys de lògica i dos de filosofia (COLL 1947). Paral·lelament, els dominics s'inicien en l'ensenyament de la lògica (dos anys en el cas dels catalans; COLL 1947: 235) i la filosofia (una vegada acompanyats dos cursos de teologia; COLL 1949a: 17).

Les antigues constitucions dominicanes exigeixen quatre anys de teologia abans d'esdevenir lector en aquesta ciència (COLL 1947: 236-237). A Provença, l'estudi de la teologia s'allarga tres anys als «studia solemnia» (DOUAIS 1884: 128). Des de finals del segle XIII, els estudis de teologia s'organitzen a Montpeller i Tolosa segons el model parisenc, quant a la diversificació dels estudis i els tipus de professorat, format pel «cursor» bíblic, el batxiller que 'llegeix' les *Sentències* i els seus comentaris, el mestre-regent, encarregat de les lliçons ordinàries i les disputes regulars i quodlibetals, i un batxiller o sub-lector, encarregat de la segona lliçó de teologia (VICAIRE 1970b: 172). Els exercicis escolars consisteixen a escoltar i repetir la 'lliçó' (explicació, comentari) i participar en les disputes

organitzades regularment (DOUAIS 1884: 75-80). A més de l'estudi ordinari, s'organitza el «studium Bibliae», que consisteix en la lectura de la Bíblia a través de comentaris i postil·les com els de Nicolau de Gorran, Dominique Grenier, Robert Holcot, etc., i de les *Sentències* de Pere Llombard comentades, durant un any com a mínim (DOUAIS 1884: 113-125), requisit necessari perquè els alumnes més dotats accedeixin a continuació als «studia generalia», on completen els estudis de teologia durant tres anys (en el cas de Provença i Tolosa) (DOUAIS 1884: 130-135). Segons COLL (1947: 237, 239) els dominics catalans fan dos cursos («complementaris») en qualsevol dels estudis generals de l'orde: Aragó en té un a Barcelona; Provença, després de l'escissió, el té a Montpeller (1286); els frares catalans acostumen a 'llegir' les *Sentències* en aquests dos centres.

El frare té una trentena d'anys quan acaba els seus estudis; per aconseguir el magisteri en teologia, ha de cursar uns anys com a batxiller¹³: el títol, però, només s'obté, fins a mitjan segle XIV, (amb l'excepció d'Oxford i Cambridge) a la Universitat de París, que pot atorgar els graus i la llicència «ubique docendi» en teologia, segons privilegi que conserva fins a la meitat del segle XIV, en què es creen altres facultats de teologia a partir de la base

¹³ COLL (1952: 23-24): a principis del segle XIV són necessaris quatre anys; a meitat de segle, només se'n demanen dos.

de les escoles mendicants: Tolosa, per exemple, atorga els graus des de 1360-1366¹⁴; els cònsols de Montpeller sol·liciten sense èxit (ca. 1365) el conferiment de graus per a la facultat de teologia (*Cartulaire* 1890-1912: I, 474). El 1384 i el 1392, Joan I recomana Guillem Gaubert perquè es magistri en Teologia a Tolosa i Perpinyà (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: II, xcv). Cap document conservat, però, indica on es va magistrar Jaume Domènec¹⁵.

La carrera d'honors de Domènec en el si de l'orde té dues dates significatives: el 7 de setembre de 1357, en què és elegit «unanimiter» prior provincial de Provença en el capítol provincial de Montpeller, i el 1362/1363, data del nomenament al mateix càrrec a Aragó, si bé en aquesta ocasió, i excepcionalment, per ordre papal; Domènec conserva el provincialat fins al 1367, en què és 'absolt' pel capítol provincial d'Osca.

Del primer provincialat (1357-1362) resta la breu entrada de la crònica dels capítols i provincials de

¹⁴ VICAIRE 1970: 168-170, 173. A París es magistren els dominics Bernat Ermengol (COLL 1949a: 6-7), Jaume Mateu (està documentat com a batxiller a París) i Guillem Conill (COLL 1952: 13, 23). A Tolosa es magistra el franciscà Francesc Eiximenis el 1374 (MARTÍ DE BARCELONA 1928 [1991]: 190).

¹⁵ Les llistes de dominics magistrats a París s'aturen a mitjan segle XIV en el manuscrit 218 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (compilació dominicana d'Esteve Salanhac-Bernat Gui, amb continuacions), no tingut en compte en l'edició de DOUAIS (1884: 163-168).

Provença del ja citat còdex de París (BN lat. 4348). L'elecció va respondre als paràmetres normals dins de l'orde i va ser confirmada pel cardenal Rossell en nom del papa i del mestre general, Simó de Longres. És la primera vegada que el nom del «cardenal d'Aragó» apareix lligat al de Domènec; tots dos procedien de terres acabades de conquerir pel Cerimoniós, si bé l'un de Mallorca i l'altre, probablement, del continent. En tots dos casos, una resolta alineació al costat del rei els assegura avantatges econòmics i promocions¹⁶. La relació dels dos personatges té una continuació literària en la compilació dominicana que Domènec realitza per ordre del cardenal des del 1357 a Avinyó (v. *infra*); Domènec ha seguit probablement el nou cardenal en la seva entrada a la cúria avinyonesa (30 de març de 1357), encara que no consta entre els familiars i afavorits pel cardenal documentats per VINCKE (1944).

Segons KÄPPELI (1944: 21), és probable que el mateix Rossell preparés, abans de morir (28 de març de 1362), un ambient favorable a Domènec prop del papa Urbà V, que recordà el nom de l'historiador a l'hora de solucionar la divisió de la província aragonesa provocada per l''absolució' del provincial Joan Gomir¹⁷

¹⁶ L'etapa cardenalícia de la biografia de Nicolau Rossell (1356-1362) ha estat estudiada per VINCKE (1944).

¹⁷ Sobre el personatge, provincial entre 1357 i 1362 i inquisidor general el 1355, v. la breu crònica de provincials d'Aragó atribuïda a Domènec per KÄPPELI

al capítol general de Ferrara (1362).

Les actes d'aquest capítol (v. *Acta*) no han conservat la notícia de l'absolució de Gomir; les actes provincials d'aquest mateix any s'han perdut¹⁸. Pere d'Arenys és la primera font que hi fa referència, encara que data per error els fets el 1363:

«isto anno fuit celebratum capitulum generale a Farrara [?] per magistrum Simonem Lingonis, ordinis magistrum, et absolvit fratrem Johannem Gomir magistrum, de convento Castilionis, ab officio provincialatus Aragonie et fecit vicarium provincie fratrem N. Eymerici magistrum. Et illo anno fuerunt in provincia Aragonie duo capitula provincialia in Valentia: unum celebravit frater B. Ermengaudi magister in festo beati Luce, et aliud frater N. Eymerici magister in festo sancti Martini, utrumque in Valentia» (p. 556).

El primer capítol, que es reuní vista la resistència d'Eimeric a deixar el vicariat i convocar nou capítol, va ser afavorit pel monarca, que l'utilitzà com una

(1944: 36), DIAGO (1599: I, 45v-46r) i VINCKE (1941: 32).

¹⁸ COLL 1952: 13. Les actes dels capítols provincials d'Aragó es conserven a Saragossa, a la Biblioteca Universitària, en còpia del segle XVII: ARCO Y GARAY (1942: 213-214).

arma contra Eimeric; els frares van nomenar provincial Bernat Ermengol, fidel executor de la política reial en la lluita pel control de la Inquisició i, anys a venir, en la qüestió del Cisma, després que Guillem Conill substituís Eimeric en el vicariat. El segon capítol escollí l'inquisidor gironí com a provincial¹⁹.

Urbà V, en una actuació excepcional dintre de la normativa de l'orde per a l'elecció de provincials (HINNEBUSCH 1965: cap. VIII), va decidir intervenir en l'assumpte. Encarregà una comissió, dirigida pel bisbe d'Avinyó (aleshores el seu germà, Ànglic Grimoard [Grimaud]²⁰), per investigar els incidents i proveir un successor en el provincialat. Domènec resultà el candidat ideal per a la corona i per a Avinyó.²¹

Segons Pere d'Arenys, Domènec celebrà els següents capítols provincials: Saragossa, 1363;

¹⁹ L'afer es descriu a DIAGO 1599: I, 47r-47v; GRAHIT 1878: 14-16; VINCKE 1941: 33-34. Sobre Bernat Ermengol, a més dels treballs citats del pare COLL i els catàlegs de COLLELL, ROBLES i KÄPPELI, v. IVARS 1928: 68-79. Sobre Guillem Conill, v. COLL 1952: 22-28.

²⁰ VINCKE 1941: 33; EUBEL (1898-1910: I, 123): era bisbe d'Avinyó des del desembre de 1362.

²¹ La bibliografia data el seu accés al càrrec el 1362, excepte COLL I ALENTORN (1971-1972 [1991]: 352, nota 8). L'elecció s'ha de situar entre el desembre de 1362, data en què Ànglic Grimoard esdevé bisbe d'Avinyó, i el 26 de juny de 1363, en què els dominics d'Aragó demanen una butlla «de commissione facta domino episcopo Avinionensi per sanctitatem vestram super providendo de priore provinciali dicte provincie de aliquo fratre ipsius ordinis de eadem provincia vel alia» (document publicat per VINCKE 1941: nº 73).

Barcelona, 1364; Estella, 1365; Girona, 1366; Osca, 1367, on va ser 'absolt' del càrrec en presència del vicari Hug de Verdun; Maties Bartó (és a dir, Bartolomeu) el va succeir com a provincial²².

El rerafons dels anys de govern de Domènec està constituït pels enfrontaments continus del rei i l'inquisidor general Eimeric; Domènec, que comença a estar documentat aquests anys en relació amb treballs historiogràfics per al rei, representaria, amb molta probabilitat, el punt de vista reial entre la jerarquia de l'orde a la província. Contemporani del seu provincialat va ser l'afer de Ramon de Tàrrega, encara que competia més a l'inquisidor general d'Aragó, Eimeric, que al provincial (COLL 1949b: 19). Diago, sortint al pas de l'escassa informació sobre el nostre autor, es limita a recordar la dada de l'ingrés contemporani de Vicent Ferrer a l'orde com un dels esdeveniments més important del provincialat de Domènec²³.

²² PERE D'ARENYS, pp. 556-557. Sobre Maties Bartolomeu, v. DIAGO (1599: I, 54r, 55r); COLL 1949b: 17.

²³ 1599: I, 52r. La coincidència dels dos dominics en els cercles de l'infant Joan està documentada: el 1382, Domènec consta en una lletra de l'infant com a testimoni del préstec d'un exemplar de Papis de sant Vicent (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 301-302). Explica també DIAGO (1599: I, 52v-53r) un miracle contemporani del provincialat de Domènec, protagonitzat per la Verge a la catedral de Tortosa, extret del *Breviario antiguo dertusense* (1547) de Francesc Vicent; Domènec va ser l'encarregat, com a

El 7 de setembre de 1367 sembla tancar-se la carrera dominicana del personatge; a partir d'aquest any només conservarà el títol d'inquisidor. El 1372, Pere III demana (probablement al mestre general Elies Ramon) una exempció perquè Domènec no hagi d'assistir al proper capítol general (Tolosa, 1372) a fi que pugui treballar en l'obra que prepara per al rei²⁴; aquesta lletra permet formular la hipòtesi que la carrera de Domènec a l'orde va ser posposada a favor d'una dedicació més íntegra de l'autor a les tasques historiogràfiques encarregades pel Cerimoniós.

1.3. Al costat del rei

La documentació exhumada sobre Domènec en la seva relació amb el Cerimoniós gira al voltant de dos eixos: els aspectes que afecten la funció inquisitorial i els relacionats amb l'activitat literària del personatge (aquests seran analitzats en un apartat posterior). La pràctica totalitat d'aquests documents ha estat descoberta i publicada per RUBIÓ I LLUCH (1908-1921) i VINCKE (1941).

El càrrec d'inquisidor en el regne de Mallorca i comtats de Rosselló i Cerdanya va ser ocupat per Jaume

provincial, de proveir un lector de teologia per a la seu de la ciutat (1365) (DIAGO 1599: I, 53v-54r).

²⁴ Esborrany incomplet d'una carta publicada per

Domènec entre els anys 1356²⁵ i 1384, en què morí. La seu inquisitorial, com ja he dit, era Perpinyà, ciutat en la qual trobarem generalment documentat l'autor i algunes de les seves obres (*Compendi, Genealogia dels reis de Navarra i Aragó*).

Ja he avançat l'interès que tenia el Cerimoniós pel personatge. Com Rossell, Domènec era membre del clergat d'un regne acabat de conquerir, en el qual el rei necessita col·laboradors fidels; recordem que, malgrat que la invasió va ser realitzada ràpidament i amb pocs problemes gràcies al suport dels mercaders barcelonins (SOBREQUÉS 1973), l'oposició a Pere III va aparèixer sovint a l'illa i als territoris continentals en què residia Jaume III fins al 1349 (batalla de Lluçmajor); a partir d'aquesta data, no deixaren de sentir-se rumors sobre la tornada de l'hereu mallorquí, l'anomenat Jaume [IV], tancat al Castell Nou de Barcelona fins al 1362, a les seves antigues possessions, als quals cal afegir els perillosos atacs de l'infant a la Corona des de les terres rosselloneses (1372)²⁶. Tenint en compte que

RUBIÓ I LLUCH (1908-1921: I, 321).

²⁵ El 17 de setembre de 1356 és la data del primer document en què consta com a inquisidor (VINCKE 1941: nº 59).

²⁶ Una biografia de l'infant es pot llegir a MARTÍNEZ FERRANDO (1960). Jaume [IV] va ser ben rebut el 1375 pels habitants de Prada i Vilafranca del Conflent i pels monjos de Sant Martí del Canigó; per aquest motiu, el Cerimoniós castigaria Prada; el 10 de juny de 1376 refusa una petició de clemència de

Avinyó mantenia una posició ambigua davant el problema mallorquí, com a protector de la reina de Nàpols, Joana I, muller des del 1363 de l'infant Jaume, i que una part del clergat mallorquí era favorable a Jaume III i el seu fill²⁷, el Cerimoniós necessitava envoltar-se d'un grup de clergues i frares fidels a la seva política procedents dels nous territoris de la corona: Nicolau Rossell és el millor exemple d'aquest cercle.

El nomenament de Domènec com a inquisidor responia a la política reial de controlar la institució a través de la provisió del càrrec inquisitorial, política que havia aconseguit un èxit important el 1350, quan Rossell va accedir al càrrec d'inquisidor general de la corona d'Aragó; l'any 1351, el rei obté per al prior provincial d'Aragó, aleshores també Rossell, el dret d'elegir l'inquisidor general dels seus regnes, amb l'excepció de les Illes i els

Gregori XI per a la citada població (LECOY DE LA MARCHE 1892: II, 403).

²⁷ VICH I SALOM - MUNTANER I BUJOSA 1945: nº 226 (1346), 245 (1347), 246 (1347); CAMPANER (1881: 72 i nota): el 1377, uns religiosos, fugits de la cort del rei, afirmen a Mallorca els drets de Lluís d'Anjou, hereu de Jaume [IV] i Isabel de Mallorca, a la corona mallorquina. Síntomes del desacord d'alguns sectors clericals amb la política del Cerimoniós respecte l'infant es troben al mateix Principat: recordi's que el dominic fra Pere Sapllana dedicà una versió de la *Consolació* de Boeci a l'infant, tancat a Barcelona; el fet, segons la hipòtesi de Riera, molestà enormement el rei, i l'orde se sentí obligat a substituir el text per una nova versió sense la conflictiva dedicatòria

comtats de Rosselló i Cerdanya²⁸: això suposa que el Cerimoniós controlava des d'ara, a través del fidel Rossell, la Inquisició a les seves terres. Les expectatives reials, però, havien experimentat un greu daltabaix amb el nomenament de Nicolau Eimeric al mateix càrrec (VINCKE 1941: 25, 28); Eimeric representava un concepte del càrrec deslligat de la corona i subjecte directament al papa²⁹. Observant l'estret lligam de Domènec amb l'origen i l'historial de Rossell, no és difícil pensar que aquest hagi influït en l'elecció de l'historiador per a aquest important càrrec: encara que el provincial no tenia poder directe sobre l'elecció de l'inquisidor a Mallorca, el rei havia trobat en Domènec el seu home de confiança en aquesta funció (VINCKE 1941: 28).

Malgrat la importància estratègica del càrrec, no s'ha descobert fins ara cap document que doni indicis

(RIERA I SANS 1984: 298-302, 307).

²⁸ L'inquisidor de Mallorca i els comtats és nomenat pel mestre general de l'orde, segons concessió papal del 1313 a Sanç I, que aconseguia així deslligar el càrrec del provincial d'Espanya, a qui corresponia l'elecció, norma que provocava conflictes d'interessos després que la província espanyola s'escindís en dues (Espanya i Aragó) el 1301 (VINCKE 1941: 22); l'escissió és narrada en la breu crònica dels provincials d'Aragó atribuïda a Domènec, KÄPPELI (1944: 33).

²⁹ Entre 1371 i 1387, Eimeric, els juristes de la casa reial i Felip Ribot, O.Carm. protagonitzen una controvèrsia sobre els límits del poder inquisitorial, impulsat per la política del papa Gregori XI (PERARNAU 1982; PUIG I OLIVER 1982).

d'una actuació convençuda de Domènec contra heretges, jueus o espirituals com la que caracteritza els anys d'Eimeric i Rossell com a inquisidors generals d'Aragó³⁰. Els textos referents a Domènec es redueixen a peticions del rei al papa corresponent perquè Domènec sigui mantingut en el càrrec, i a problemes relacionats amb el pagament del sou d'inquisidor, que es complementa, en aquest cas, amb donacions i rendes per a facilitar o premiar l'activitat historiogràfica de Domènec.

Donat que, com he dit, el càrrec d'inquisidor de Mallorca i comtats està subjecte a les disposicions del mestre general de l'orde, el rei s'interessa periòdicament a demanar al papa que Domènec no en sigui mogut; posant el càrrec en mans del papa, el Cerimoniós intenta desvirtuar la jurisdicció del mestre en l'elecció: la finalitat evident és controlar la inquisició «mallorquina» tal com ha fet amb l'aragonesa. La primera petició a la cúria pontifícia data del 18 de gener de 1361 i s'adreça a Innocenci

³⁰ L'any 1359, el Cerimoniós permet a l'inquisidor de Provença, Bernat de Puig, O.F.M., continuar en territoris de la corona aragonesa la persecució d'uns judaïtzants occitans que han fugit a terres catalanes; el rei ordena que els inquisidors nadius col·laborin amb el col·lega occità. Cal pensar que Domènec, encara que no sigui esmentat, és inclòs en aquesta disposició, especialment per la seva condició d'inquisidor en un territori d'obligat pas per als fugitius. V. CARBONELL 1864: 378-384.

VI³¹; mort aquest el mateix any, el rei escriu al nou papa, Urbà V, en el mateix sentit³². En les lletres esmentades, la lloança que el rei fa del seu servidor no especifica encara la natura dels serveis que li ret Domènec («suis exigentibus meritis nobis carus efficitur et dilectus», «es bon religios e servidor nostre special»); la primera vegada que el nom de Domènec es relaciona amb una activitat erudita que interessa el rei no la podem llegir fins a un document de 1362 (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 202). L'any 1369 (1 de febrer), Pere III s'adreça novament a Urbà V (VINCKE 1941: nº 87) demanant que es derogui la seva petició del càrrec inquisitorial per a fra Jaume Mateu, O.P.³³, en saber que Domènec exerceix encara aquesta funció. L'autor hi és descrit com a «vir scientificus laudabilis vite et conversacionis honeste».

Més abundant és la documentació sobre el pagament del sou inquisitorial i de les rendes reials donades per la tasca historiogràfica del dominic, ja que constituïa una part dels treballs que Vincke preparava

³¹ VINCKE 1941: nº 66 i 67, dirigit aquest últim a Simó de Toró, el portador de la carta precedent al papa (sobre Toró, v. VINCKE 1944: 142-143, nota 123, i 155).

³² VINCKE 1941: nº 70 (7 de desembre). Hi ha una referència velada a una oposició al dominic: «hesitetque ut aliqui emuli tractent cum magistro dicti ordinis ipsum [Domènec] a dicto inquisitionis officio amoveri...»

³³ Sobre el personatge, v. RUBIÓ I LLUCH (1908-

sobre el salari dels inquisidors medievals; un resum d'aquestes investigacions, interrompudes per la guerra civil, va ser publicat en el llibre tantes vegades esmentat sobre la Inquisició catalanoaragonesa medieval.

Un primer grup de documents gira al voltant de la consideració de l'inquisidor com a un funcionari més del rei, en nòmina, per tant, del tresor reial. Així, per exemple, el 17 de setembre de 1356, des de Perpinyà, el rei ordena que el dominic sigui pagat com un funcionari³⁴; les quantitats que l'inquisidor rep en qualitat de multes («penes») ingressen en les arques reials (VINCKE 1941: nº 94 [1376]). El funcionariat reial, però, és en alguns casos reaci a la institució: els cobraments retardats del sou de l'inquisidor (VINCKE 1941: nº 73* [12 d'octubre de 1363], 77 [10 de febrer de 1365]) i les retencions (VINCKE 1941: nº 79 [5 de gener de 1366]) són problemes que apareixen a la documentació³⁵; l'enfrontament de Berenguer de Maguerola, procurador reial al Rosselló³⁶, amb Domènec

1921: II, xcvi) i COLL (1952: 11-17).

³⁴ VINCKE 1941: 49, nº 59. Domènec es troba en el grup de funcionaris privilegiats fins al 1366. V. també nº 78 (1 de desembre de 1365).

³⁵ En aquests casos, hom preferia rebre els ingressos de les rendes fixes de la corona; Domènec ho aconsegueix el 1380, si bé no amb motiu del càrrec inquisitorial, com sembla pensar Vincke, sinó dels treballs erudits en què s'ocupa (VINCKE 1941: 49, nº 101); v. *infra*.

³⁶ Sobre el personatge, que ja exercia el càrrec l'1 de gener de 1377 (GIRONA I LLAGOSTERA 1923: 270),

sobre el pagament dels sous i les rendes d'aquest (1381), és un bon exemple: Maguerola protesta ja el 1376 per les «penes» imposades per l'inquisidor³⁷, però l'any 1381 es nega a pagar-li, al·legant que aquest rep un doble sou, com a inquisidor i autor d'altres encàrrecs (historiogràfics?) del rei; la intervenció contundent del Cerimoniós i l'infant Joan a favor de l'inquisidor mostra el favor que conserva aquest a la cort³⁸.

Un segon grup de documents ens informa sobre les donacions que el rei fa a l'historiador per premiar els seus treballs erudits o pagar-ne les despeses. En una carta del 19 de maig de 1380³⁹, el Cerimoniós recorda les quantitats rebudes per Domènec per aquestes funcions: sis-cents florins d'or aragonesos,

v. RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 276-277, 318, 322; II, 83, nota 1. El procurador del Rosselló i la Cerdanya és l'encarregat de pagar l'inquisidor d'aquests territoris (VINCKE 1941: 48).

³⁷ VINCKE 1941: nº 94: «veent que les penes son coses odioses e qui no s poden ne s deven haver axi con altres deutes...» Hi ha darrere una acusació de corrupció? Alguns inquisidors (com Eimeric) tenien fama de rebre quantitats per estalviar o determinar el curs d'un procés (PUIG I OLIVER 1980: 343-344).

³⁸ VINCKE 1941: nº 102-105. L'actitud de Maguerola recorda la d'un cercle de tendència gibelina al voltant del rei i del futur Joan I, contrari al control inquisitorial i, per tant, papal, d'alguns assumptes (jueus, etc.) (PERARNAU 1982: 86-88).

³⁹ ACA, Cancelleria, reg. 1364, ff. 145r-148r. L'inici de la lletra és copiat per RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 321, nota 1. El document és esmentat per VINCKE 1941: nº 101 (no transcrit).

dels quals se'n van pagar cent, a través de Berenguer de Maguerola, el 4 de novembre de 1377; el rei ordena lliurar els cinc-cents restants en una lletra de l'1 de setembre de 1378 (VIEILLARD 1930: 25-26 [1 de setembre]). Tot i això, hom deu encara diners a l'inquisidor; el rei determina,

«in solutum et satisfaccionem ipsorum octo milium octigentorum sexdecim solidorum et omnium sumptuum factorum per vos hactenus in et per dictis libris quos nostris precibus et per nobis ordinastis» (ACA, Cancelleria, reg. 1364, ff. 145v-146r),

concedir a l'historiador una renda de mil sis-cents seixanta-sis sous anuals i vuit diners a pagar sobre les rendes de Prada de Conflent; el mateix any, l'infant Joan confirma la donació⁴⁰.

Jaume Domènec apareix relacionat també amb la cort de l'infant Joan, per al qual escriu dues genealogies (v. *infra*); al pròleg de la segona, dedicada als reis navarresos i aragonesos, es defineix com a «servitori et oratore» del futur Joan I (DOMÈNEC 1975: 53). COLL I ALENTORN (1971-1972 [1991]: 352, nota 8) escriu que Domènec va ser predicador i preceptor de l'infant Joan, informació recollida a

⁴⁰ RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 321, nota 1 (16 de juny); II, 276, nota 1 (22 d'abril de 1384: una vegada mort Domènec, el rei ordena que es reservi la renda

VILANOVA (1984: 672-673). Cap document editat ni cap biografia consultada del rei Joan I, però, constata que el dominic n'hagi estat preceptor. Que Jaume Domènec era predicador de l'infant ho afirma RUBIÓ I LLUCH (1917-1918: 11), a partir de la traducció del terme «orator», amb què es defineix el dominic a l'esmentada genealogia, per «predicador»; es tracta d'un llatanisme lèxic, en què el terme corrent «praedicator» és substituït per «orator», mot de ressons clàssics⁴¹.

sobre Prada); CAPEILLE 1914: 175.

⁴¹ Hi ha, encara, una altra possibilitat d'interpretar el terme: «orator» té, en la documentació exhumada per DU CANGE VI s.v., el sentit 'capellà de la capella reial'; era Domènec, com Ginebreda més tard (COLL 1949a: 19), predicador i capellà a la capella de l'infant, amb seu al palau reial de Perpinyà quan l'infant residia a aquesta ciutat (VINCKE 1962: 268-269; 1966)? A les *Ordinacions* de Pere III (1850: 134-148), però, no apareix el terme «orador» en els capítols sobre l'organització de la capella reial.

1.4. Mort. Incident sobre els papers de l'autor

En una carta del 22 d'abril de 1384 del Cerimoniós al seu procurador al Rosselló i Cerdanya, el ja esmentat Berenguer de Maguerola, o al seu lloctinent⁴², el dominic consta com a mort des de fa poc⁴³. Segons Vincke, el 2 d'abril del mateix any Pere III s'assabenta que el provincial d'Aragó (aleshores Bernat Ermengol) ja ha destinat el càrrec d'inquisidor⁴⁴; l'historiador alemany en dedueix que Domènec havia mort el març de 1384.

Al mateix abril de 1384 es data la informació que posseïm sobre un curiós afer que demostra l'interès del rei pels treballs de Domènec. Assabentat de la seva mort, el monarca ordena al procurador Maguerola que segresti «qualssevol's llibres e escriptures» del dominic (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 322) i en faci inventari. El 18 de juny, el rei escriu indignat des de Fraga al governador del Rosselló, Ramon de

⁴² Pere Vidal ocupava llavors el càrrec; v. RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 322.

⁴³ RUBIÓ I LLUCH (1908-1921: II, 275): «com haïam entes que mestre Jacme Domenech, enqueridor de Mallorques, del orde dels Preycadors, sia aquí passat d esta vida...»; «aquí» és, probablement, Perpinyà, i no Almenar, des d'on escriu el rei.

⁴⁴ Pere III proposa Guillem Conill per al càrrec, que Bernat Ermengol ha destinat a fra Guillem Çagarra (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: II, xcvi) i fra Pere Feliu (PERE D'ARENYS, p. 567). Uns dies després (30 d'abril), l'infant Joan demana a Climent VII que proveeixi la Inquisició mallorquina a favor de fra

Perellós, resumint la carta anterior i explicant que tres frares del convent de Perpinyà, fra Jaume Ramon⁴⁵, fra Pere Rigau i fra Janer, han excomunicat, en nom de Climent VII, els oficials encarregats de segrestar els llibres, conservats a la cel·la de fra Pere Rigau. El rei, recordant la seva «indiferència» en el Cisma⁴⁶, ordena l'expulsió dels frares o el seu empresonament.

L'incident sobre els papers de Domènec s'ha de situar en el context més ampli de l'actitud del rei durant el Cisma i la polèmica situació de la ciutat de Perpinyà en el conflicte: un dels frares perseguits, Jaume Ramon, és climentista declarat i ocuparà, anys a venir, el càrrec d'inquisidor a Mallorca; recordem que Perpinyà, Cotlliure i Puigcerdà, que pertanyien a la demarcació provençal de l'orde, on es trobava Avinyó, tenien importants partits pro-Climent⁴⁷. Quina postura mantenia Domènec en la qüestió? Recordant que pocs anys abans havia rebut importants donacions reials, es

Pere Riba. V. VINCKE 1941: 29-30, nº 110-111.

⁴⁵ Inquisidor de Mallorca i comtats entre 1387 i 1392 (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 374-375; VINCKE 1941: 30).

⁴⁶ IVARS 1928; el rei, però, manifestà tendències pro-climentistes al final de la seva vida (PERARNAU 1982: 87). Segons MEERSSEMAN (1956: 197-198), aquestes comencen a mostrar-se el 1379, amb motiu de l'enquesta ordenada sobre el Cisma.

⁴⁷ El rei prohibeix la propaganda dels dos bàndols al Rosselló i la Cerdanya en una carta al governador Perellós del 16 de febrer de 1379 (IVARS 1928: 28 i nota 2). Un any abans, havia reptat Perellós pels maltractaments soferts per un llegat urbanista a Perpinyà (IVARS 1928: 26, doc. nº 1).

pot pensar que, com la majoria dels dominics de la «nació catalana», amb l'excepció d'Eimeric, representava la posició «indiferent» del monarca, a Perpinyà en aquest cas, si bé amb l'oposició d'alguns dels frares del seu convent, que, secundats per les idees climentistes de l'infant Joan, es negaven a obeir les ordres del rei.

2. OBRES

2.1. Compilació dominicana (1357)

La primera obra datada de Jaume Domènec és una compilació de documents majoritàriament relacionats amb l'orde dominicà, fruit d'un encàrrec (Avinyó, 1357) del recentment nomenat cardenal fra Nicolau Rossell, segons resa el text de la còpia divuitesca incompleta conservada a Roma (Arxiu General de l'Orde, Liber Lll, ff. 76r-89v). La còpia no esmenta, però, el nom del compilador que treballà a les ordres del cardenal. Käppeli l'identifica amb fra Jaume Domènec, partint d'una comparació entre el contingut de la còpia citada i el ja esmentat manuscrit lat. 4348 de la Biblioteca Nacional de París (segle XIV), amb la llista d'obres que formaven l'autògraf del recull dominicà de l'historiador que DIAGO (1599: I, 52r-52v) havia consultat al convent de Cotlliure⁴⁸.

El còdex autògraf és actualment introbable. L'última referència que se'n té prové de VILLANUEVA (1851: 222), que l'havia vist a Santa Caterina de Barcelona, d'on degué desaparèixer arran de la devastació de la biblioteca el 1823 o la crema i destrucció de què fou víctima el convent el 1835.

El sumari conservat de la compilació ordenada per Rossell ens informa que l'obra incloïa les constitucions dominicanes, un conjunt de butlles atorgant privilegis a l'orde, catàlegs de personatges il·lustres, especialment dels sortits del reng de l'orde, condemnes d'idees heterodoxes (que cal posar en relació amb les tasques inquisitorials de Rossell i Domènec) i textos destinats a demostrar la subjecció dels regnes europeus a la Santa Seu. Es tracta, per tant, d'un dossier dominicà de finalitat estrictament pràctica, ordenat en blocs temàtics i provist d'un índex que en facilita la consulta, de característiques semblants a un altre recull dirigit pel cardenal Rossell, els *Excerpta* o *Collectanea ex diversis registris et libris camerae apostolicae*⁴⁹, especialitzats en documentació pontifícia⁵⁰.

Amb aquesta obra, Domènec s'inscriu en una tradició de la historiografia dominicana que remunta al *De quatuor in quibus Deus praedicatorum ordinem insignivit* d'Esteve de Salanhac (m. 1291), completat i ampliat amb catàlegs de dominicans il·lustres per Bernat Gui (1261-1331); la compilació de Bernat Gui va gaudir d'un gran èxit: hom la continuà, posant-la al

⁴⁸ Elaboro aquest resum a partir de KÄPPELI 1944.

⁴⁹ 1360-1362. (KÄPPELI 1944: 18) els data entre 1357 i 1360.

⁵⁰ ALÒS 1912: 21-42; VINCKE 1944: 147. ROBLES (1972: 143) confon les dues compilacions: el manuscrit que indica del recull sobre l'orde, només conservat en resum, correspon a un exemplar dels *Excerpta*.

dia, i va ser imitada per altres reculls semblants⁵¹.

Domènec s'inicia amb aquest recull en el mètode compilatori que definirà la seva obra més famosa, encara que l'estructura d'aquest primer text conegut no té, per raons pràctiques, la complexitat d'aquell treball: després de la primera fase de tria dels materials (fonts històriques i diplomàtiques, en aquest cas), l'ordenació, l'aspecte més original d'una compilació, es limita a una agrupació temàtica molt general dels documents que en facilita la consulta. Cal destacar, però, les aportacions personals, segons Kämpeli, del dominicà al dossier; el 1944, aquest autor comptava com a tals la continuació de la crònica de priors provincials de Provença fins al 1357 (data de l'elecció de Domènec com a provincial) que amplia la de Bernat Gui⁵² i la continuació fins ca. 1360 d'un catàleg del mateix autor de frares mestres en teologia a París⁵³; en l'article dedicat a Domènec en el catàleg d'escriptors dominics medievals (1975-1980: II, 320), KÄPPELI suprimeix sense explicació aquestes dues atribucions; es manté, en canvi, la paternitat de dues breus cròniques sobre la història, els provincials (fins al 1358) i els capítols (fins al 1359) de la

⁵¹ THOMAS 1921: 192-203; MONTAGNES 1981. Cf. el manuscrit ja citat de la Biblioteca Universitària de Barcelona, nº 218, que conté les cròniques de Salanhac-Gui i diverses continuacions.

⁵² Esmentada per Diago, amb text al ms. lat. 4348 de la BNP (KÄPPELI 1944: 24-26).

⁵³ Conservada també al ms. lat. 4348 de la BNP;

província d'Aragó, així com de l'esbós biogràfic de Nicolau Rossell fins a la seva promoció al cardenalat (1356)⁵⁴.

2.2. Genealogia dels reis de França. Genealogia dels reis de Navarra i d'Aragó (1379-1380)⁵⁵

L'any 1379, a Perpinyà, l'infant Joan⁵⁶ encarrega a Jaume Domènec, «servitori et oratori suo»⁵⁷, una

v. KÄPPELI 1944: 30.

⁵⁴ Textos publicats en apèndix a KÄPPELI 1944: 33-42.

⁵⁵ El ms. 246 de la BdC dóna dos títols: en la llista d'obres historiogràfiques (índex d'una compilació que no arribà a realitzar-se?) que precedeix les genealogies, l'obra és anomenada «Cronica fratris Jacobi Dominici» (f. 9r), títol utilitzat per LÓPEZ ELUM en la seva edició (1975); en els marges superiors del text es llegeixen títols descriptius del tipus «Arbor/Prima/Secunda/Tertia genealogia regum francorum», «Genealogia regum Aragonie», etc.

⁵⁶ L'infant resideix a Perpinyà, amb breus viatges a la rodalia, entre el 15 de juny de 1379 i l'abril de 1380. El 29 d'abril d'aquest any hi celebra les seves noces (GIRONA 1923: 292-313).

⁵⁷ F. 26r (DOMÈNEC 1975: 53). Aquesta edició s'ha d'utilitzar amb compte pel que fa als arbres genealògics reials; l'editor els ha refet, obligat per la impossibilitat de reproduir en facsímil les il·lustracions del manuscrit, afegint alguna vegada el nom d'un rei amb la numeració aragonesa del regnat, no usada pel copista. Per exemple, el «Petrus quartus» de la p. 92 no es llegeix al manuscrit (f. 40r), etc.

genealogia dels seus antecessors. L'obra, en llatí, es conserva actualment a la Biblioteca de Catalunya, ms. 246, juntament amb una genealogia llatina dels reis de França. Ambdues ofereixen, al costat del text, arbres i breus cròniques familiars de l'infant Joan i la seva segona muller, Violant de Bar, néta de Joan el Bo de França, en ocasió del seu esponsalici (1379) i casament (1380).

Les obres, que s'inscriuen en un gènere historiogràfic arrelat a Catalunya, el de les genealogies (RUBIÓ I BALAGUER 1984: 177-178; COLL I ALENTORN 1991b), es trobaven entre els béns de Martí I (COLL I ALENTORN 1991c: 307, nota 58; MASSÓ I TORRENTS 1905: nº 245). A cavall entre els segles XV i XVI, la segona peça va ser continuada per un dels dos arxivers de la família Garcia, Diego o Jaume, fins al regnat del Cerimoniós, i per Pere Miquel Carbonell, fins a Ferran I⁵⁸. El rastre del text es va perdre fins que l'any 1912 MASSÓ I TORRENTS (1912: 27) n'anuncià la incorporació d'un manuscrit a la Biblioteca de Catalunya.

La genealogia dels reis francesos no és inclosa

⁵⁸ És Diego Garcia qui continua l'obra fins al 1387 (RUBIÓ I BALAGUER 1968 [1990]); Carbonell i LÓPEZ ELUM (DOMÈNEC 1975: 6-7) n'atribueixen l'autoria al seu fill Jaume. Carbonell es mostrà crític amb el treball realitzat per Domènec, ja que esmentava com a primer comte català Guifré el Pilós, en lloc de Bernat de Septimània, personatge introduït en la historiografia catalana per Jeroni Pau i el mateix Carbonell a partir de bibliografia italiana (COLL I

generalment en la llista d'obres de Domènec⁵⁹; el còdex, però, cita el seu nom com a continuador de l'obra per als anys 1314-1380:

«... usque ad dominum Ludovicum huius nominis decimum hodie regni moderamina gubernantem, sub anno Dominice incarnationis millessimo trecentesimo quartodecimo; anno incohante primo, in mense decembris, quo hec scripsi ex tunc frater Iacobus Dominici usque ad annum Domini millessimo CCC octuagesimo complevit» (ff. 10r-10v; DOMÈNEC 1975: 13).

Hom s'acontenta de repetir que el text prové de fonts franceses, però l'origen de la informació anterior al 1314 es pot precisar: una ràpida comparació entre aquest text i la genealogia dels reis de França⁶⁰ de Bernat Gui, copiada a continuació dels *Flores cronicorum* d'aquest autor al ms. 10.126 de la BNM permet afirmar la dependència de Jaume Domènec envers l'inquisidor occità, no només pel que fa al text, sinó també en la disposició de les il·lustracions en forma d'arbre. Una dada més, doncs, confirma el deute de Domènec amb el dominic i inquisidor occità.

ALENTORN 1990: 36-37; 1973 [1991]: 423-427).

⁵⁹ ROBLES (1972) i KÄPPELI (1975-1980) no l'esmenten als seus catàlegs.

⁶⁰ KÄPPELI 1975-1980: I, nº 620. Sobre l'obra, v.

La genealogia dels reis de Navarra i Aragó abasta des de la invasió musulmana fins al regnat del Cerimoniós, i utilitza la *Crònica general d'Aragó* (*Crònica de Sant Joan de la Penya*) com a font (DOMÈNEC 1975: 8); es tracta d'una breu crònica, gènere amb què conflueixen les genealogies més tardanes (GÉNICOT 1975: 22-23), que remet al *Compendi* per ampliar algun aspecte tractat aquí amb la brevetat que exigeix el gènere: «prout in historiis domini nostris regis latius pertractavi» (f. 26r; DOMÈNEC 1975: 54).

2.3. Traducció catalana de Frontí (ca. 1369) (?)

El 2 de febrer de 1369, Pere III demana a l'inquisidor i mestre en teologia fra Jaume Domènec còpia o traducció d'un «libre qui tracte de fet de cavallaria appellat Julio Fronti» (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 219), que està en possessió del dominicà. Després d'aquesta notícia exhumada per Rubió i Lluch, la crítica ha repetit la mateixa informació, afegint, a partir del mateix autor, que la versió catalana es donava per perduda⁶¹, fins que el catàleg de DOMÍNGUEZ BORDONA (1931: 60) en va anunciar l'aparició d'un còdex a Madrid. El text, però, no ha estat objecte

THOMAS 1921: 190-191; LAMARRIGUE 1981.

⁶¹ KÄPPELI (1975-1980: II, 320) no inclou l'obra al catàleg de Domènec.

d'anàlisi fins fa pocs anys⁶².

Partint del fet que al còdex de Madrid no apareix enlloc el nom del dominic i que aquest estava ocupat en aquests anys en la composició del *Compendi*, L. Badia formula la hipòtesi que Domènec envià al rei un exemplar escrit pel Guillem Sauton⁶³ mencionat a l'«explicit», que havia pogut consultar al Rosselló gràcies a algun dels membres de la família dels vescomtes de Canet-Illa, possessors del còdex conservat actualment a Madrid (BADIA 1983-1984: 200-201). La relació de Domènec amb el còdex és més estreta, però, del que s'ha pensat, tal com convida a pensar una comparació entre alguns extractes de la versió anònima de Frontí i els passatges corresponents de la segona part del *Compendi*⁶⁴:

⁶² BADIA 1983-1984 (d'aquest article procedeix la informació precedent); PÉREZ FUSTER 1988.

⁶³ La seva tasca és descrita amb el verb «escriure»: «E escrisc lo I hom qui a nom en Guillem Sauton» (DOMÍNGUEZ BORDONA 1931: 60); es pot tractar simplement del copista. Cf. la definició de l'«scriptor» a sant Bonaventura (MINNIS 1988: 94) o la divisió del treball intel·lectual en les compilacions de Fernández de Heredia (CACHO BLECUA 1991: 189). En tots dos casos, «escriure» remet a l'acte físic de la còpia.

⁶⁴ No he fet una anàlisi sistemàtica de la versió de Frontí del ms. 6293 de la BNM en relació amb els fragments que Domènec posa sota l'encapçalament «Frontí» en el *Compendi*; m'he limitat a alguns exemples que permetin comprovar que es tracta del mateix text. Els passatges escollits han estat els folis 169r-169v de la segona part del *Compendi* del manuscrit B' (folis 203r-203v del ms. esp. 186 de la

VERSIÓ DE FRONTÍ:

«Api Claudio Neró [...] co deÿgàs que Hàsdrubal fos vensut e pres ab totes ses companyes ans que·s ajustàs ab son frare Hanníbal, per amor d'assò quax que volgués accórrer a son conpayon Marcho Livio Salinador, al qual era manada batayla, e quax no·s confiàs del poder qui sots aquel era, no volgués, emperò, que Hanníbal, qui davant li estava, sentís son partiment, elegí ·x· mília hòmens d'armes

e manà a sos lochstinents que lexava

DOMÈNEC:

«JÚLIO FRONTÍ. Àpio Clàudio Neró ... e desijàs que Àsdrubal fos vençut e pres ab totes ses companyes ans que s'ajustàs ab son germà Hanníbal, per amor de açò, quaix que volgués acórrer a son companyó Marcho Lívio Salinador, al qual era stada menada la batalla per lo dit Àsdrubal, e quaix no·s confiàs del poder qui sots aquell era, no volgués, emperò, que Aníbal, qui davant li estava, sentís son partiment, elegí ·x·^m hòmens de armes, ab los quals vénch en ajuda de son companyó; manà, emperò, a sos loctinents que

BNP). Per al Frontí català utilitzo la transcripció de Pérez Fuster per als dos primers fragments transcrits, i un microfilm del ms. 6293 de la BNM per al tercer.

ab la host que fessen
aqueles metexes
estacions e aytals
guayts e atertants focs
e servassen aqueles
metexes mostres et
fronteres que devant
faïen per so que
Hanníbal, de res no
sospitant, no assagàs
de envayr los pocs qui
romanien. Aprés, co se
fos ajustat en Úmbria
per camins secrets ab
son compayó Lucio, vedà
que·l tendar per lo seu
adveniment no·s
exemplàs per so que·ls
affricans no aguessen
seyal que él fos
vengut, car no·s
combateren si sabessen
que·ls poders d'amdós
los cònsols se fos
ajustat. Doblades
donques les hosts...
[l. I, cap. 1, nº 9;
transcr. Pérez Fuster,
p. 6]

lexava en la host que
faessen aquelles
matexes stacions e
aytals aguayts [169v] e
altres tants focs e
servassen aquelles
matexes mostres e
fronteres que d'abans
feïen, per ço que
Aníbal de res no
sospitàs ne assajars de
esvahir los pochs qui
romanien. Aprés, com se
fos ajustat en Úmbria
per camins secrets ab
son dit companyó Lúcio,
vedà que·l tendar per
lo seu adveniment no
s'exemplàs, per ço
que·ls affricans no
aguessen senyal que ell
fos vengut, car no
combateren si sabessen
que lo poder de abduys
los cònsols se fos
ajustat. JÚLIO FRONTÍ.
Doblades, donchs, les
hosts dels cònsols axí
com dit és,

Hàsdrubal, frare de Hanníbal, entès les hosts de Livio e de Neró ésser justades, jasia que éls, no doblan les tendes, s'encobrissen; car lo pols mostrava que·ls cavals eren pus fresquament ixits de camí e·ls hòmens pus colrats quax qui ve de via... [l. I, cap. 2, nº 9; transcr. Pérez Fuster, p. 10]

Livio Salinador e Claudi Neró [...] co Hàsdrubal esquivant la necessitat del combatre agués aordonada sa batayla en ·i· coll aspre e prop les vinyes, aquests metents lur poder als costats e lexants lo front vuyt, encloÿren los enemichs de cascuna part e axí

Àsdrubal, germà de Aníbal, [?] e entès les hosts de Levínio e de Neró ésser ajustades, jatsia que ells, no doblant les tendes, se cobrissen; e açò conech car la pols mostrava que·ls cavallers eren frescament exits de camí e los hòmens eren pus colrats, quaix que ve de camí; per què si pogués no·s volia combatre, mas

Marcho Lívio Salinador e Claudi Neró, com Àsdrubal, esquivant la necessitat del combatre, hagués ordenada sa batalla en un coll aspre prop les vinyes, aquests metents tot lur poder als costats e lexant lo front buyt, enclogueren los enemichs de cascuna

combatents los part e axí combatents
sobraren. [l. II, cap. los sobraren.
3]

No hi ha cap prova directa, però, que permeti afirmar que la versió va ser feta per Jaume Domènec o que aquest la va encarregar a un traductor pensant en la seva inclusió en el *Compendi*⁶⁵.

⁶⁵ Un dels treballs previs en la confecció d'una compilació d'aquesta magnitud és la traducció dels materials utilitzats. Per exemple: la versió catalana del *Bellum Iugurthinum* de la BdC (ms. 355) estava destinada a ser inclosa, en aragonès, a la *Grant crónica de Espanya* de Fernández de Heredia (GEIJERSTAM 1964).

3. COMPENDI HISTORIAL

3.1. Documents sobre la composició del *Compendi*

La primera notícia sobre el text l'ofereix el pròleg fragmentari de la primera part de l'obra, que es pot llegir en el ms. *B*:

«en l'any de gràcia ·mcccclxiii·, en lo loch de Perpinyà, lo damunt dit senyor e príncep manà a mi, frare Jacme Domènech, de l'orde dels frares preycadors, inútil servidor seu, inquiridor en lo regne de Mallorques, que degué transladar en pla les històries que frare Vicent, de l'orde dels frares preycadors, recita en los seus libres historials. On yo [...] comencí la obra en lo dit temps, segons lo manament del dit senyor» (ms. *B*, ff. 15v-16r).

L'encàrrec és anterior al conferiment del grau de mestre en teologia (també del 1363), ja que no es fa cap referència a aquest títol en el pròleg, però sí en l'«incipit» de la tercera part. Probablement és anterior al 12 d'octubre de 1363, en què el rei demana a Joan Ballester, mestre general dels carmelitans, una

crònica universal que ha de consultar el dominic (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: II, 147-148).

Encara que anterior, la informació d'una lletra reial datada a Perpinyà el 1362 (21 de maig) s'ha de relacionar amb el projecte; es tracta de la carta del rei a Fernández de Heredia, en què el primer demana còpia o traducció d'unes històries

«que novellament se son fetes per un monge negre qui ha compilades e abreiades les istories que son stades fetes de Adam a ensa, e les quals, segons que havem entes, vos ffets transladar en ·i· volgar cathala» (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 202).

La còpia ha de ser lliurada al procurador reial a Avinyó, l'abat d'Arles, o a l'inquisidor Jaume Domènec. BOHIGAS (1941: 76-77) avança la hipòtesi que aquestes «istories» poden ser identificades amb el *Chronicon* de Guillem de Nangís, monjo de Saint-Denis (m. 1300), si bé amb dubtes, ja que el rei descriu l'obra, seixanta anys després, com a novetat. Tenint en compte l'enorme èxit de l'obra i el fet que va ser continuada durant el segle XIV (hi ha ampliacions fins al 1327 i el 1368; DELISLE 1873: 320), es pot afirmar que la crònica demanada pel rei és el *Chronicon*, una de les fonts centrals del *Compendi*⁶⁶. Si realment

⁶⁶ A l'opinió de Bohigas oposa GEIJERSTAM (1964: 16-17) el fet que Heredia no utilitza aquesta crònica

Domènec va conèixer Guillem de Nangís a través del préstec d'Heredia, és evident que aquest li envià un text llatí, ja que la versió catalana del *Chronicon* (ms. 10.235, BNM) és diferent de la que es pot llegir al *Compendi*.

El 12 d'octubre de 1363, el rei demana a Joan Ballester, general dels carmelitans, resident a Avinyó, la còpia o traducció que, segons li ha dit Arnau Simó, O.P. bisbe d'Ottana, aquest ha fet d'un «librum omnium ystoriarum», a fi que Domènec el consulti a Barcelona⁶⁷. Aquest Arnau Simó apareix el 1386 com a encarregat per l'infant Joan de traduir Justí, autor que ja havia estat objecte de l'interès de l'infant el 1384-1385⁶⁸, quan en demanava l'obra a Fernández de Heredia. Segons COLL (1949a: 12-14), l'obra al·ludida a la lletra de 1363 és l'*Epitome* de Justí.

Es pot veure una referència al *Compendi* en una carta del Cerimoniós, ja citada, del 1372, dirigida potser al mestre general dels dominics, Elies Ramon, sobre una obra que Domènec té començada per a ell: «·i· libre lo qual nos tenim fort a cor» (RUBIÓ I

en les seves obres, actitud poc usual en la seva política de traduccions. L'editora veu en la lletra citada una referència a una crònica desapareguda de Joan de Verona (abans de 1325).

⁶⁷ Probablement durant l'estada motivada pel capítol provincial de 1364. La carta a RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: II, 147.

⁶⁸ RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 334, 327-328; MASSÓ I TORRENTS 1905: nº 254. Text no conservat.

LLUCH 1908-1921: I, 321, nota 1).

Fins al 1379 no retrobem mencionat el text, aquesta vegada com a font per ampliar una informació de la genealogia dels reis de Navarra i Aragó (v. *supra*).

Les notícies sobre el *Compendi* reapareixen amb motiu de la mort de l'inquisidor. El 3 de maig de 1384, el rei informa Ramon de Perellós, governador del Rosselló, que ha explicat a fra Mateu de Déu, O.P.⁶⁹, el projecte de Domènec i els deutes que se li devien. La carta esmentada anteriorment, en què s'explica el segrest de les obres de Domènec conservades al convent de Perpinyà (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 322-323), dóna una valuosa informació de l'estat en què quedà l'obra a la mort del seu autor. D'entrada, es pot afirmar sense dubtes que aquesta restà inacabada; ja el rei se'n queixava en la lletra citada i confiava que els papers personals de l'inquisidor completessin el seu exemplar («de la qual obra fallen encara molts quaderns qui devien esser entre los dits llibres e scriptures sues...»); per als contemporanis, com per a nosaltres, el *Compendi* consistia en les quatre parts («quatre volums», diuen els textos) que es llegeixen

⁶⁹ RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 321-322. Sobre aquest dominic, RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 374-375 (el rei Joan el nomena inquisidor de Mallorca, Rosselló i Cerdanya l'1 de juny de 1392 com a premi als treballs com a traductor que ha realitzat per a ell). Es tractava, potser, d'un candidat a acabar el *Compendi*.

als manuscrits conservats⁷⁰. El rei se'ls feia llegir cada dia, de manera que resultava difícil consultar-los o copiar-los del seu propi exemplar, probablement un còdex de luxe, avui perdut;

«e lo translat no ss puxa trer de present, dels ·iiii· volums que nos havem, com aquell nos façam legir, ço es, cascun dia certa liço, e aquella lectura entenem continuar tro tots los los dits ·iiii· volums haïam discorreguts e passats» (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 336 (1386)).

Segons aquesta mateixa carta, hi ha algú que posseeix «l'original o primera ordinacio de que lo dit compendi exi» (l'autògraf de Domènec, segrestat a Perpinyà, o bé la còpia de la qual deriva l'exemplar reial); aquest còdex ha de ser la base de futurs «translats». Per desgràcia, la lletra no conserva el nom del seu destinatari ni dóna cap títol que permeti identificar-lo: no seria estrany, però, que algun convent dominicà de la Corona conservés l'obra del frare (Santa

⁷⁰ El rei té quatre volums (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 336). L'inventari dels llibres del bisbe de Girona i cardenal Berenguer d'Anglesola (1406), esmenta un «Compendium historiale domini Petri bone memorie regis Aragonie in quatuor magnis voluminibus...» (BATLLE PRATS 1932: 241). El mateix any, fra Pere Riba reconeixia el projecte frustrat de compondre una taula «sobre los quatra volums del compendi istorial» (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 406).

Caterina?).

3.2. Antoni Ginebreda

A partir del 25 de febrer de 1385, el nom d'Antoni Ginebreda, O.P. (1340-1394) (COLL 1949a: 16-28; RIERA I SANS 1984: 307-317), comença a aparèixer relacionat amb el *Compendi*. En carta d'aquest dia, el rei notifica a un destinatari innominat que ha encarregat la continuació de l'obra al frare (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: 328-329). El 28 de març comencen les insistents peticions del rei perquè Ginebreda completi la tasca (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: 329). El 6 d'octubre del mateix any, el Cerimoniós demana al convent de Santa Caterina de Barcelona la «darrera part del Vincent ystorial»⁷¹; el dia 9, el *Pugio fidei contra Iudeos* de Ramon Martí (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 333-334). L'interès del rei per la gran compilació que culmina la seva activitat historiogràfica es fa patent uns mesos després: el Cerimoniós exigeix del frare una dedicació exclusiva al *Compendi* o la renúncia a l'encàrrec, «car nos haurem altra persona qui la dita

⁷¹ El *Speculum historiale* està dividit en llibres, però a l'Edat Mitjana corren còdexs amb divisions quatripartites (PAULMIER-FOUCART 1980-1981: nº 3, 20-21). L'exemplar del *Speculum* de Santa Caterina desperta també l'interès de l'infant Joan, que en demana còpia o traducció al provincial Bernat

obra acabara prestament» (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 342 [4 de juliol de 1386]). Com ja sospitava RIERA I SANS (1987: 201), Ginebreda no va aportar res al *Compendi* que havia deixat Domènec, si és que realment arribà a treballar-hi; els manuscrits conservats i els testimonis dels segles XIV i XV sobre els quatre volums citats de l'obra donen sempre com a autor únic Jaume Domènec.

3.3. Recepció del *Compendi*

3.3.1. *El segle XV*

El 1387, mort el Cerimoniós, s'obre un silenci de vint anys en la documentació sobre el *Compendi*, que no es trenca fins al 1406. El 6 de gener d'aquest any, Martí I demana, des de Perpinyà, a fra Pere Riba, O.P.⁷², que li enviï una taula «sobre l Vicent istorial» que el dominic feia per encàrrec del rei Pere (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 435). La resposta a aquesta carta, encara que Rubió i Lluch no relaciona les dues

Ermengol (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: II, 285).

⁷² Una breu biografia del personatge a RUBIÓ I BALAGUER (1984: I, 281) i a VINCKE (1941: 30, doc. nº 111); fill del convent de Puigcerdà i mestre en teologia a París (1372), a la mort de Domènec (1384), Joan I el proposa a Climent VII com a inquisidor de Mallorca, Rosselló i Cerdanya; segons Rubió, no ocupà el càrrec fins al 1396.

lletres, es pot llegir a l'apèndix del segon volum dels *Documents* (1908-1921: II, 406). Fra Pere Riba s'excusa en carta del 12 de gener, des de Puigcerdà, amb l'argument que una malaltia l'ha allunyat des de fa set anys de l'obra; recorda, però, que

«entorn ha set ho huit ans, vinent mi de Maylorqua e fiu reverencia a la vostra real magestat a Barçalona, fuy molt ardent de fer taula sobre los quatra volums del compendi istorial que mestre Jacme Domenge ha compost al molt alt senyor rey en Pera [...] la qual cose no he poguda començar, car no plach a la vostra real magestat de donar ma copia de libres, ses los quals no podia res fer; los quals si agues hauts, ab tot ço que son malauta, dos ayns ha passats que la dita taula fora acabada»⁷³.

El rei Martí posseïa el text, encara que no consta en l'inventari dels seus béns publicat per MASSÓ I TORRENTS (1905), ja que la segona i la quarta parts van ser empenyorades, amb d'altres llibres i joies, a la Diputació del General a fi de cobrir un préstec sol·licitat pels marmessors del monarca per pagar els

⁷³ Cal subratllar la diferència que s'estableix entre les dues obres, *Speculum* i *Compendi*, sovint confoses per la bibliografia (v. *infra*). El rei Martí no encarregà mai una taula del *Compendi* a fra Pere Riba.

funerals reials; el deute no va ser satisfet i entre 1420 i 1421 hom venia els volums del *Compendi*, estimats en 50 florins, per 28 (MIRET I SANS 1909: 200; 1910: 221).

Uns anys després, tenim un testimoni que el *Compendi* es llegeix també en cercles no reials o eclesiàstics: Pere Vicens, clavari de Barcelona, havia copiat personalment la tercera part de l'obra, segons recull l'inventari dels seus béns realitzat el desembre de 1420; copio la notícia de MADURELL (1974: 45): «XIII querns de paper tots descornats, scrits de mà del dit deffunt. E comensave lo primer quern: "Comença lo terç volum del Compendi istorial del molt alt senyor, etc." Los altres querns no venien bé arreu.» Sembla que es tractava d'un còdex destinat a la lectura personal, poc acurat, característica aquesta que fa pensar en l'únic manuscrit conservat actualment amb la tercera part, el nº 11.518 de la BNM.

La popularitat del *Compendi* durant el segle XV es fa patent en la influència que exerceix sobre l'autor de l'anomenada *Crònica de 1425*⁷⁴, que cita «mestre

⁷⁴ Ms. 82 de la Biblioteca Universitària de Barcelona. Qui l'anomena així és COLL I ALENTORN (1971-1972 [1991]: 354-355). Panunzio n'edità el bestiari integrat en el discurs sobre Àfrica. Aquesta obra mereix un estudi particular, ja que recull la tradició de la historiografia catalana en la seva vessant més difosa (Coll i Alentorn adverteix que utilitza Desclot, Muntaner i la crònica del Cerimoniós), però també els textos d'història

Jacme Domènech» com a font en passatges dedicats a la descripció del món (f. 85v) i a Hèrcules (f. 81v), però consulta el *Compendi* en altres passatges sense esmentar-lo.

Entre 1454 i 1455, l'interès pel *Compendi* justifica una còpia de l'obra completa o de les dues primeres parts, les úniques que ens han arribat (v. *infra*).

[*] Un *Compendi istorial* apareix també citat en l'inventari del canonge de Vic Miquel Jover -Janer?- (1470) (JUNYENT 1943: 75): «e comensa in rubro: Prolegch; et in nigro: Rex missit; et in secundo cornudello: finit II et II capitulo; e feneix: dels quals reys seguía en aquesta fazo.»

3.3.2. Oblit de l'obra

Entre la segona meitat del segle XV i el segle XVI el silenci sobre la figura del dominic és la nota dominant. És simptomàtic d'aquest oblit que Baltasar Sorió⁷⁵ no l'inclogui en el seu recull de dominicans il·lustres de la província d'Aragó. Fins al valencià DIAGO (1599: *passim*), l'historiador no torna a

universal fins ara menys atesos, com el mateix *Compendi* i el *Gènesi d'Escriptura* o la misteriosa crònica del pseudo-Ribera de Perpinyà (ff. 95v-96r).

⁷⁵ SORIÓ 1950. L'obra, escrita entre 1516 i 1522, esmenta Nicolau Rossell en el capítol dedicat als escriptors («sermones dicitur scripsisse», pp. 67-68),

despertar l'interès del públic, si bé ara ho fa en la seva vessant més específica d'autor dominicà, conegut i valorat per la compilació sobre l'orde conservada aleshores a Cotlliure. A finals del segle XVII, Nicolás ANTONIO (1696: II, 114) recupera el text de Diago amb algun error biogràfic. També depenen del dominic valencià QUÉTIF i ÉCHARD (1719-1721: I, 619): la seva contribució biogràfica no té un paral·lel en la investigació del catàleg de l'historiador.

Enmig d'aquesta especialització dominicana de la bibliografia sobre el personatge, el manuscrit de París (BN esp. 186) de la segona part del *Compendi*, acabat de copiar el 17 de maig de 1742, constitueix una excepció.

3.3.3. Villanueva

Amb el *Viage literario* de Jaume Villanueva reapareix a la bibliografia el nom de l'obra que havia fet famós Domènec en vida i durant la primera meitat del segle XV, el *Compendi*. Villanueva va treure poques conclusions, i bàsicament negatives, de l'examen dels còdexs que observà a València (convent dels dominicans)⁷⁶ i a Barcelona (Carmelitans Descalços)⁷⁷.

però no fa cap referència al recull dominicà.

⁷⁶ 1806: 141-142. Es tracta de dos volums amb la primera i la segona part del *Compendi* (de la Creació fins al naixement de Jesucrist). Probablement són els mss. B i B' (*infra*); la seva estada a València, al

L'obra no mereixia una gran atenció i el seu interès residia en l'aportació documental sobre fets històrics, especialment els referents a la vida i passió dels màrtirs, i en el seu caràcter lingüístic («las voces que conservan del antiguo lemosín»).

La breu descripció de Villanueva va ser l'origen involuntari de tres dels errors i/o inexactituds més repetits per la crítica següent del *Compendi*:

a) l'afirmació errònia que l'obra està dividida en tres parts, una per volum (dos a València i un a Barcelona). L'error es repeteix fins a COLL I ALENTORN (1971-1972 [1991]: 351, nota 7); al f. 127v del ms. *M* comença la quarta part amb el regnat de Filip, considerat per la tradició el primer emperador cristià⁷⁸.

b) dues afirmacions vagues extretes del pròleg de la primera part que el dominic valencià consultà

convent dominicà, està provada per la nota final del segon volum, signada per «fra Ribelles» (amb molta probabilitat fra Bartomeu Ribelles [1765-1816], dominic valencià, cronista oficial de l'orde i del regne de València).

⁷⁷ 1851: 223-224. El còdex vist per Villanueva conté la tercera part (i la quarta, detall que li va passar desapercebut) del *Compendi*, des del naixement de Crist fins a l'any 623/624. Hom l'ha identificat amb el ms. 11.518 de la BNM (DOMÍNGUEZ BORDONA 1931: 81), que arriba fins a l'any 626, però.

⁷⁸ Orosi VII, 20, 2. El regnat de Filip coincideix amb el primer milenari de la fundació de

a València: 1. Que el *Compendi* va ser iniciat al voltant de 1360; la data exacta és 1363 (f. 15v). 2. Que el *Compendi* consisteix en extractes de Vicenç de Beauvais; Villanueva ha omès la discussió posterior de l'autor sobre les fonts utilitzades (ff. 16r-17r)⁷⁹.

Torres i Amat depèn de la informació del volum IV de Villanueva (manuscrits valencians), però afegeix una notícia sobre el còdex del Carme, anterior a la publicació del volum XVIII del *Viage*, que indica l'existència d'un exemplar de l'obra al Carme de Barcelona⁸⁰. De la breu notícia que Joaquim Bover

Roma.

⁷⁹ Només un document antic sembla reflectir aquesta confusió: Pere Vicens, clavari de Barcelona, té un «Vicens istorial» amb el següent començament: «La reyal magestat sobre altres persones se pertany saber les istòries dels fets traspassats» (MADURELL 1974: 45). L'*Apologia actoris* no diu res d'això, però la temàtica correspon al contingut del pròleg general del *Compendi*: estem davant la part perduda d'aquest pròleg (v. Apèndix)? Es tracta d'una versió catalana del *Speculum historiale* amb un pròleg afegit pel traductor? La resta de testimonis antics distingeixen perfectament entre els títols del *Speculum historiale* («Vicenç historial») i del *Compendi*.

⁸⁰ 1836 [1973]: 215. Segons Torres: «En la biblioteca de los carmelitas descalzos hay tres volúmenes en fol. MS. N.356». Aquesta signatura correspon a una obra de sant Pere Pasqual en el catàleg de la biblioteca conservat al ms. 1.361 de la Biblioteca Universitària de Barcelona, no foliat (de principis del segle XIX, segons MIQUEL I ROSSELL 1958-1969: III, 446). La lectura d'aquest índex, però, és

dedica al dominic, en destaca l'intent de convertir-lo en una figura de la literatura mallorquina⁸¹.

poc clara; el *Compendi* hi està entrat tres vegades: dues, en una primera llista, com a «Domènech, Jaume *Compendi historial ecclesiàstich*, ms. N.358», entrada que ha estat ratllada, i, més endavant, «Domènech, Jaume *Compilació del compendi historial* [ratllat: *de don Pere, rey de Aragó*, ms. N.358] L.326, tom. 3, ms.» (aquesta última és la signatura que dóna Villanueva al citat vol. XVIII del *Viage*); en l'índex ordenat per autors, llegim: «Don Pere, rey de Aragó *Compendi historial*, compilat per Jaume Domènech, ms. N.358», entrada ratllada. Sembla deduir-se que el convent posseïa a principis del segle XIX un exemplar de la tercera (i quarta) part de l'obra, recatalogat com a L.326 abans que Villanueva el consultés; N.358 era la signatura antiga, erròniament impresa com a N.356 a les *Memorias*, del tercer volum («tom. 3», indicació que Torres i Amat ha entès com a sinònima de 'tres volums'); fra Ribelles (Bartomeu Ribelles, mort el 1816, v. *supra*) anota al final del ms. B' del *Compendi* que hi ha còpia de la tercera part (no de l'obra completa) al Carme de Barcelona.

⁸¹ 1868 [1976]: I, 248. Silencia, en conseqüència, les despectives notes de Villanueva sobre el *Compendi*. Bover identifica un Jaume Domènec posterior com a nebot de l'escriptor; aquest nom, però, era corrent: hi ha, per exemple, un personatge homònim contemporani del nostre dominic, monjo de Santa Maria d'Arles, que jura homenatge al procurador del Cerimoniós al Rosselló, Felip Boïl, el 1344 (*Proceso* 1866: 442).

3.3.4. Rubió i Lluch

Amb MASSÓ I TORRENTS (1906: 573-574; 1912: 27) i, sobretot, RUBIÓ I LLUCH (1908-1921; 1914 [1917]; 1917-1918) assistim a la reincorporació de Domènec i el *Compendi* al conjunt de la historiografia catalana, encara que en una posició secundària; cal tenir en compte que aquests crítics només coneixen la còpia parisenca de la segona part, i sempre en la breu entrada del catàleg de MOREL-FATIO (1892); subjectes a l'única informació que els ofereix Villanueva sobre l'obra completa, en transmetran els errors o inexactituds a la bibliografia posterior⁸². Per a aquests autors, Domènec deixa de ser un escriptor dominicà (faceta que Massó i Rubió, d'altra banda, no esmenten) per entrar a formar part de la història cultural del llarg regnat de Pere III; el valor de l'obra resideix en el fet que constitueix un dels episodis de més alè de la ingent activitat cultural que el Cerimoniós organitzà durant el seu regnat. En aquest sentit, a Rubió i Lluch devem l'aportació documental més important sobre la història de la composició del *Compendi*, publicada en els *Documents*.

⁸² RUBIÓ I LLUCH (1908-1921: I, 321) dóna la data 1360 com a inici de la compilació, que considera una traducció de Vicenç de Beauvais (1914 [1917]: 27; 1917-1918: 34); als *Documents* (1908-1921: I, 435-436) remet a les cartes sobre el *Compendi* en la transcripció d'una lletra sobre la taula que Pere de Riba havia

3.3.5. *Reaparició dels manuscrits del Compendi*

L'any 1931, la publicació d'un nou càtaleg de manuscrits catalans conservats a la Biblioteca Nacional de Madrid (DOMÍNGUEZ BORDONA 1931) reservava la grata sorpresa de la reaparició en un volum de la tercera (i quarta) parts de l'obra, amb la signatura ms. 11.518; el mateix Domínguez Bordona identificà el còdex, adquirit per la Biblioteca el 1863, amb el que Villanueva havia vist a Barcelona.

La possibilitat de consultar el manuscrit a Madrid ha donat pas als primers treballs sobre el text. BOHIGAS (1941: 77-78) identifica alguna de les fonts citades per l'autor, si bé no distingeix entre textos citats de primera o segona mà. La notícia de RUBIÓ I BALAGUER (1984: I, 280-281) en la seva història de la literatura catalana resumeix les dades a l'abast; en destaca, a més, la breu biografia de fra Pere Riba. COLL I ALENTORN (1971-1972 [1991]: 351-352), a més d'aclarir l'originària divisió de l'obra en quatre parts, subratlla la novetat de l'estil llatinitzant, però el desmarca prudentment de la proposta humanista, atès el caràcter medieval de les seves fonts. BADIA (1983-1984: 194-196, nota 10) aprofita la relació de Domènec amb el Frontí català de Madrid per donar-ne la bibliografia més completa disponible actualment, al costat de la dels *Scriptores* de Käppeli. Recentment, el *Compendi* ha estat objecte

de fer del *Speculum Historiale*.

de dues anàlisis concretes, prou il·lustratives dels múltiples enfocaments des dels quals permet ser estudiat: el 1986, la mateixa BADIA (1986: 81-82) se centra en el florilegi ovidià de la tercera part i la seva font, Vicenç de Beauvais; RIERA I SANS (1987: 201-203) hi rastreja fragments d'una traducció de Josefus.

L'any 1991, hom té accés en manuscrits de Madrid i París a tres de les quatre parts de la compilació⁸³, i la biografia de Domènec es pot seguir mínimament gràcies a les col·leccions documentals de Rubió i Lluch i Vincke. L'entrada dedicada al dominic en el catàleg de KÄPPELI d'escriptors dominicans medievals⁸⁴

⁸³ Sobre la primera part, perduda segons la bibliografia catalana, s'ha de consultar el catàleg de KRAUS (1974: 93), que descriu dos volums de la primera i la segona parts en possessió de sir A. Chester Beatty i recorda que aquests còdexs són exemplars únics pel que fa a la primera part del *Compendi* (v. nota 34). El 1975, KÄPPELI (1975-1980: II, 320) transcriu algunes frases del pròleg del primer volum, sense donar, però, cap referència per a la localització del manuscrit que copia, potser el de l'esmentat col·leccionista anglès.

⁸⁴ 1975-1980: II, 319-320. Els dos catàlegs anteriors d'escriptors dominicans del Principat (COLLELL 1965) o de la Corona d'Aragó (ROBLES 1972) no aporten novetats. Cal fer una breu referència al segon, perquè és confusionari i acostuma a ser citat. Ja he assenyalat que confon les dues compilacions ordenades pel cardenal Rossell, de les quals només una sembla obra de Domènec. Pel que fa al *Compendi*, s'ha de partir de la base que Robles no coneix l'existència del ms. 11.518 de la BNM i que l'única còpia existent, per a ell, és la de París (segona part); recorre, per

uneix els dos aspectes de la carrera de l'historiador, el de servidor del rei i el d'autor dominicà, aquest últim posat al dia des de Diago amb l'article tantes vegades esmentat del mateix KÄPPELI (1944). Aquest mateix any, la reaparició en subhasta a Londres de dos còdexs amb la primera i la segona parts del *Compendi historial*⁸⁵, que completen les dues parts (3ª i 4ª) del ms. de Madrid, permet la consulta, per primera vegada des de Villanueva, de l'obra fins, molt probablement,

tant, a Villanueva per a les notícies sobre les altres parts. D'aquest desconeixement i de la confusió creada per una bibliografia que repeteix constantment amb inexactitud que el *Compendi* és una versió del *Speculum historiale*, Robles en dedueix que Domènec és l'autor d'aquella obra i d'una traducció del *Speculum* citat. La font de l'error és un passatge malentès de COLL (1949b: 16-17). Més sorprenent és la llista de manuscrits que conserven aquesta inexistent traducció: un còdex (llatí!) de la *Legenda aurea* (Biblioteca Universitària de Barcelona, ms. 587) i dues versions catalanes de la mateixa obra (*ib.*, ms. 713; BNP, ms. esp. 44); el més curiós és que la notícia sobre els manuscrits de Barcelona està copiada (sense citar-ne l'origen) del catàleg de Miquel i Rossell, que en descriu amb prou claredat els continguts. L'hagiografia, com veurem, juga un paper central en el *Compendi* i en una de les seves fonts més importants, el *Speculum historiale*, sovint relacionat amb el recull posterior de Jaume de Voràgine; ha provocat l'error de Robles una lectura ràpida del *Viage de VILLANUEVA* (1806: 141-142), que va subratllar l'interès pels relats hagiogràfics del *Compendi*?

⁸⁵ Els volums són els dos descrits per KRAUS (1974), mencionats a la nota 83. Han aparegut en subhasta a la casa Shoteby's de Londres (v. *Western Manuscripts and Miniatures*, Londres, catàleg del 18 de juny de 1991, p. 123, nº 99). Actualment pertanyen a un col·leccionista particular.

el punt en què l'autor la deixà inacabada (relat fins a l'any 626 d.C.). Els dos volums deuen ser els mateixos que el dominic valencià va veure al convent de predicadors de València (v. nota 76).

3.4. Descripció dels manuscrits

3.4.1. Ms. M (11.518, BNM)⁸⁶

El manuscrit 11.518 (*olim* Hh 22) de la Biblioteca Nacional de Madrid, descrit breument per DOMÍNGUEZ BORDONA (1931: 80-81), conté la tercera i la quarta parts del *Compendi historial* de Jaume Domènec: «Comensa lo terts volum del *Compendi hystorial* del molt alt senyor en Pere, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, de València, de Mallorca, de Serdenya e de Còrçega, comte de Barchelona, de Rosselló e de Cerdanya, compilat per frare Jacme Domènec, de l'orde dels preycadors, mestre en Theologia e inquiridor del regne de Mallorcha e dels comtats de Rosselló e de Cerdanya» (f. 1r); «per què finam assí lo tertz volum del *Compendi ystorial* del molt alt senyor lo rey en Pere de Aragó. Comensament del quart volum» (f. 237r). Va ser adquirit per la Biblioteca el 9 d'abril de 1863, segons consta en una nota al verso del primer

⁸⁶ Descric els còdexs segons les normes de BOHIGAS-MUNDÓ-SOBERANAS 1973-1974.

full preliminar.

Es tracta d'un còdex en paper i pergamí. Els folis de paper amiden 280 × 205 mm. S'hi distingeixen cinc filigranes, que corresponen, segons el seu ordre d'aparició, la primera a Briquet nº 7268 (datada el 1385, Siena), la segona recorda Briquet nº 11718 (Gènova, 1390 - Suze, 1410), 11721 (Florència 1404-1415 - Forez, 1412-1418) i 11722 (Savoia, 1413-1423 - Reggio d'Emilia 1439-1450); la tercera, a partir del foli 408, s'assembla a Briquet nº 12081 (Perpinyà, 1398), la quarta (f. 414) a Briquet nº 803 (Bar-le-Duc, 1419); la cinquena apareix en els folis 38-39 i 304, afegits per un copista posterior, i recorda Valls i Subirà, nº 1397 [1486].

El còdex està compost de quaderns irregulars de paper coberts per un bifoli de pergamí, generalment amb reclam, enquadrat en negre i/o vermell, al verso inferior dret de l'últim foli de pergamí del quadern. Els folis de pergamí s'acaren pel costat carn excepte a 99-100 (pèl-pèl). La majoria de quaderns estan compostos de dos fulls de pergamí i setze de paper: i-ii¹⁸, xi-xxii¹⁸ (al nº xvi el f. 304, afegit posteriorment, està engalzat); l'últim quadern (ff. 417-432) és incomplet. Entre els folis 37-200, però, els quaderns presenten una composició irregular o mostren senyals de mala enquadrernació. El tercer quadern, que actualment ocupa els folis 37-64, és factici; mescla els folis de dos antics quaderns, un d'ells no complet. L'ordre correcte, però, es pot

reconstruir: el primer quadern, el tercer pròpiament dit, estava format pels actuals folis 37-49, 56-59, 61, 60 i 62 (aquest últim de pergamí i amb reclam); era un quadern originari de divuit folis amb l'afegitó de 38-39, obra d'un copista posterior que va completar una llacuna del text; els folis 61-60 s'han afegit amb una galza i en ordre equivocat. La resta de l'actual tercer quadern corresponia a un nou quadern incomplet format pels folis 63, 50-51, 54, una llacuna, 55, 52-53, 64 (aquest full de pergamí i amb reclam); l'enquadrador ha col·locat els folis de paper d'aquest segon quadern entre els folis 49 i 56 de la numeració actual del còdex. L'estructura de la resta de quaderns fins al foli 200 és com segueix: *iiii*²², *v*²⁶ (onze bifolis de paper protegits per dos bifolis de pergamí), *vi*²⁰, *vii*²², *viii*¹⁴, *ix-x*¹⁶. El còdex no és complet: falten un o més quaderns entre els nº *xx-xxi* i *xxi-xxii*, corresponents als anys 359-424 i 463-512, respectivament.

En alguns folis es conserven restes als marges de la caixa del ratllat fet amb mina o amb un objecte punxegut. El text està copiat a línia tirada, amb un nombre de línies molt irregular, que es mou en el marge de les 27 i les 39. La caixa d'escriptura és també irregular i no respecta sempre el ratllat: oscil·la entre els 215/240 × 150/170 mm als ff. 1r i 86v en el cas del primer copista, i els 225/215 × 180/155 mm en el segon.

El còdex està compost de nou fulls preliminars no

numerats afegits en la nova encuadernació, 432 folis numerats i nou fulls de guarda no numerats. Es conserven dues foliacions. La primera, en tinta marró i al marge superior dret del recto, compta segons xifres romanes i s'interromp al f. 121 de la foliació moderna; se n'ha tallat una part en molts folis durant l'encuadernació. La segona foliació és moderna, està feta amb llapis, en la mateixa posició que l'anterior, i utilitza xifres aràbigues; no té en compte les llacunes ni l'encuadernació incorrecta d'alguns fulls. De l'últim foli se n'ha conservat només la meitat esquerra, amb sis línies partides d'escriptura; ha estat restaurat amb un foli modern; la part antiga porta, d'una altra mà i en verd, el nº 430.

La relligadura és moderna, en pell marró. Al llom es pot llegir en un teixell: «Domenech. Compendi historial del rey de Aragó».

Distingeixo tres mans (del segle XV, segons Domínguez Bordona) en la còpia del text. El primer copista s'atura al f. 101v; el segon (*M* a partir d'ara) ha acabat la còpia (ff. 101v-432r). Una tercera mà ha afegit tres folis (ff. 38-39 i 304) al còdex en substitució dels fulls corresponents, perduts o defectuosos. Tintes utilitzades: negra i marró.

La part transcrita pel primer copista utilitza els calderons vermells per indicar el començament d'un paràgraf, encara que de forma no sistemàtica. La part corresponent a *M* obre també amb ells una nova frase dintre d'un mateix bloc de notícies; el seu ús, però,

després d'una etapa en què només s'indica la localització del calderó, disminueix progressivament al llarg del còdex.

Els títols (noms de la font o autoritat del text i del tema -poble, llibre, etc.-) han estat afegits amb vermell posteriorment pel mateix copista, o bé aquest ha indicat la seva posició i ha ratllat, en alguns casos, la crida amb vermell després de realitzar la rúbrica. En aquest sentit, és típica, però no sistemàtica, la menció de les dates dels martiris en llatí després dels relats sobre la mort d'un sant.

Les caplletres (dues línies d'alçada per mitjana) i les inicials que obren un bloc són molt senzilles; s'han realitzat amb tinta vermella. Es conserva sovint la indicació per al rubricador, sense que aquest les hagi realitzat sempre, especialment en els passatges copiats per *M*. En aquesta part del text, a partir del f. 309v, s'ha deixat un senyal perquè es considerés com a caplletra la primera lletra de la indicació del tema d'un bloc, en lloc de la primera del text.

L'ornamentació és molt senzilla. Només la primera caplletra està acompanyada de dues orles en vermell a banda i banda de full, d'una alçada de set línies. La part corresponent al primer copista omple els blancs finals de les línies amb una ratlla en vermell. L'interior de les inicials corrents s'ornamenta de vegades amb punts vermells, característica que *M* acaba limitant a la primera inicial després de la caplletra

o d'un calderó.

Les correccions del còdex són obra del mateix copista en el passatge copiat per *M*, que afegeix textos omesos al marge o a la interlínia, i que avisa d'alguns problemes de còpia i encuadernació: v. ff. 228v-230v, 244r-247v. La resta de correccions consisteix en passatges ratllats (de vegades amb vermell) o expuntuats. Entre les notes al marge cal distingir les crides dels copistes per a les rúbriques i les notes per als lectors, sigui en forma de mans o de breus resums, sobre passatges del text; d'entre aquestes mans en distingeixo dues, *M'* i *M''*, com a autores de les notes al fragment del *Compendi* transcrit en aquest treball.

Es tracta, en conclusió, d'un còdex poc acurat en la còpia i encuadernació, d'ornamentació senzilla i probablement d'ús particular.

3.4.2. *Manuscripts B i B'*⁸⁷

De col·lecció particular. Està enquadernat en dos còdexs diferents, *B* i *B'*, que contenen respectivament la primera i la segona parts⁸⁸ del *Compendi historial* de Jaume Domènec.

⁸⁷ El manuscrit ha estat descrit a KRAUS 1974 i al catàleg esmentat de la casa Shoteby's. Com que no constitueix tampoc l'objecte directe d'aquest treball, en dono una descripció menys completa. Haig d'agraciar a la Biblioteca de Catalunya i, en especial, a A.-J. Soberanas, les facilitats donades per a la seva consulta.

⁸⁸ De la segona part es conserva una còpia a la Biblioteca Nacional de París, acabada el 1742, breument descrita per MOREL-FATIO (1892: 41 [nº 122]); BOHIGAS (1930: 217); la consulto en microfilm. Títol: «Resumen historial <e> o compilació abreviada de les històries quasi de tota Europa e de algunes de Àssia e de Àfrica fins al reyne de el rey en Pere el Quart de Aragó, que de manament de dit señyor rey escrigué lo reverent pare frare Jaume Domènec, mestre en theologia, inquisidor de Mallorca, Ord. Pred.» (f. 1r); colofó: «Deo gracias. Fou concluit este llibre del P. M. fr. Jaume Domènech, inquisidor del regne de Mallorca, com ell mateix diu en lo pròle[g] de este llibre, a dia 17 del mes de maig de l'any 1742» (f. 350v); la referència al pròleg, font d'algunes expressions del títol, indica que el copista tenia un exemplar de la 1ª i la 2ª parts, com a mínim, i que potser havia copiat també la 1ª part de l'obra. No sé res sobre la localització del manuscrit anterior al seu ingrés a la Bibliothèque, a la tercera dècada del segle passat, quan es forma el fons Supplément français, en el qual el còdex posseïa el número 2626. Conserva el segell de la Biblioteca Reial, una signatura antiga: R.B. nº 2166 (1838) i una indicació: «volume de 350 feuillets, 3 de mars 1876».

En paper i pergamí. La pàgina fa 280/283 × 210 mm. La filigrana s'assembla al nº 2041 de Briquet, amb exemples datats entre 1437 (Venècia) i 1457? (Vienne).

El volum primer consta de tres fulls preliminars sense numerar, vint-i-quatre quaderns de sis bifolis de paper protegits als dos extrems amb dos bifolis de pergamí acarats pèl-pèl, carn-carn (i¹⁴, ii¹³, iii-xxiii¹⁴, xxiv¹⁰) i tres fulls de guarda. Falta el primer full de pergamí del segon quadern, que probablement tenia alguna miniatura, substituït amb una galza de paper. Segon volum: tres folis preliminars s.n., i⁴, ii-xxiii¹⁴, xxiv³, tres fulls de guarda. El quadern nº xxiv del primer volum ha estat dividit entre els dos manuscrits a l'hora d'enquadernar-los, fet que la foliació moderna no té en compte.

Hi ha restes del ratllat en mina de plom. Les rúbriques estan escrites en tres columnes, el text en dues, de trenta-una línies. La caixa d'escriptura fa 180/185 × 130 mm.

Els reclams apareixen emmarcats al marge inferior dret del verso de l'últim full de pergamí del quadern; quan es copia el nom d'una font, el reclam es realitza amb tinta vermella.

La foliació és moderna, feta a llapis i amb xifres aràbigues; ocupa el marge inferior esquerre del recto. S'han numerat també els quaderns amb les mateixes característiques, sense respectar la continuïtat entre el nº xxiv del primer volum i el nº

i del segon, ni comptar la llacuna d'un full entre els ff. 14-15.

Relligadura en pergamí, del segle XVIII. Al llom de B: «MS DOMENEC Epítome historial 1ª Part» (ítem B', però: «2. Part»); ornamentació amb motius de fantasia a la part inferior del llom.

Còpia d'un únic copista. Gòtica librària.

Calderons alternats en blau i vermell a les rúbriques del primer volum.

Títols en vermell, així com les xifres dels capítols, escrites al marge en xifres aràbigues, i la indicació de les fonts en el text; la indicació del tema, amb tinta blava.

Les caplletres tenen una alçada de 2-4 línies, amb ornamentació fora de caixa. S'alternen les caplletres en vermell (filigrana negra) i blaves (filigrana vermella). Algunes conserven la crida per al rubricador. La primera caplletra del segon volum està decorada amb filigranes vermelles i negres.

Caplletres amb miniatura en pàgines orlades amb motius florals i zoomòrfics a B: ff. 17v (Trinitat en una mandorla), 43r (vista aèria del món) i personificacions de les tres parts del món: 44v (Àsia), 63v (Europa), 88r (Àfrica). A KRAUS (1974: 92-93, 151) es poden veure reproduccions i comentaris; l'autor atribueix les obres a Bernat Martorell.

Dues mans en les correccions, una del copista. S'han ratllat paraules al mateix text i se n'han afegit a la interlínia i al marge.

Colofó del copista: «Deo gracias. Item fon començat de scriure lo present volum lo dilluns de les ledanies que hom comptava ·xxvi· de maig de l'any ·mccccliiii^a· he fon acabat lo dissapte que hom comptava ·xi· del mes de giner de l'any ·mcccclv·» (B', f. 315r).

Segueix una nota del segle XVIII: «Nota. El tomo 3º, escrito por el mismo autor, existe en la biblioteca de los carmelitas descalzos de Barcelona. Empieza desde el ano I de la Encarnación y llega hasta el de 623 o 624 de Christo. Ita est. Fr. Ribelles» (*ibidem*).

El llom conserva antigues signatures: 55 (primer volum), 56 (segon volum). Als fulls preliminars i de guarda: W[estern] 180 (i), Ms. W 180 (ii), signatures de la biblioteca de sir A. Chester Beatty, possessor del manuscrit fins al 1968; 67^b, B VI.

Els volums, molt malmesos per la corrosió de la tinta, han estat restaurats a la Biblioteca de Catalunya.

3.5. El *Compendi historial* com a compilació historiogràfica

3.5.1. Introducció

El *Compendi historial del rei En Pere* és una crònica universal⁸⁹; es pot definir, per tant, com un relat de la història sagrada⁹⁰ i profana de tot el món⁹¹ des de

⁸⁹ Com a introducció a la historiografia medieval es poden llegir LACROIX 1971, SMALLEY 1974 (els autors, però, no s'interessen pels segles tardomedievals) i GUENÉE 1980, actualment el millor manual sobre el tema. Com a primera aproximació es pot consultar ORCÁSTEGUI-SARASA 1991, que dedica, però, molt poca atenció a la Baixa Edat Mitjana. Sobre les cròniques universals en concret, vegeu BRINCKEN 1957 i KRÜGER 1976. El catàleg clàssic sobre la historiografia de l'Edat Mitjana és POTTHAST 1896; per a la cronística universal, v. BRINCKEN 1957 (textos fins al segle XII) i KRÜGER 1976; sobre cròniques universals catalanes, COLL I ALENTORN 1971-1972 [1991].

⁹⁰ En aquest sentit, les cròniques universals tenen molts punts de contacte amb la història eclesiàstica; v. el cas de Vicenç de Beauvais: un dels motius que l'impulsen a escriure el *Speculum Maius* és l'oblit de la història eclesiàstica entre els dominicans (*Apologia actoris*, cap. 2). No és sempre fàcil destriar els dos gèneres (KRÜGER 1976: 31); v. per exemple la *Historia ecclesiastica* d'Hug de Fleury.

⁹¹ Cal tenir en compte que el concepte d'universalitat del gènere és limitat: la majoria d'obres deriven en una crònica del poble o el casal per al qual escriu l'autor (GOETZ 1991; d'aquí les protestes de Domènec, ms. B, f. 16r, i de l'anònim del *Flos Mundi* [BOHIGAS 1930: 208] per la poca atenció dels cronistes francesos a la història de «Spanya»; v. *infra*).

la Creació fins al present de l'autor⁹², basat en uns rígids esquemes cronològics que tenen la seva justificació en una interpretació teològica del temps pròpia del cristianisme⁹³ (KRÜGER 1976: 13-16). Anna-

⁹² El *Compendi*, per exemple, es proposa historiar el regnat del Cerimoniós: «E no tan solament ha volgut e manat [el rei Pere] que li sien aportades les istòries de son regne o de una gent ho de un temps, mas del començament del món tro en aquest temps en lo qual lo dit senyor regna, de totes gents, regnes e estaments qui's poran trobar» (ms. B, f. 17r). Algunes cròniques arriben fins a la fi del temps: v. Otó de Freising, Vicenç de Beauvais.

⁹³ La història es concep des del cristianisme com el testimoni de l'acció divina entre la humanitat i, en conseqüència, s'emmarca en un context més ample de caire teològic: l'origen i l'objectiu de la història no són terrenals. Es tracta d'un procés únic i lineal que implica tota la humanitat: arrenca de la Creació i del pecat original i culmina, amb el clímax decisiu de l'Encarnació, en el final dels temps; una història d'aquest tipus ha de ser, com s'ha dit, necessàriament universal, providencial i apocalíptica (COLLINGWOOD 1990: 56-59). No és estrany, per tant, trobar cròniques universals que s'obren amb un relat de la Creació (Vicenç de Beauvais, Guillem de Nangís, Jaume Domènec, *Crònica de 1425*, etc.) o que es tanquen amb la fi del temps (Otó de Freising i Vicenç de Beauvais). El *De civitate Dei* de sant Agustí sintetitza per a la posteritat aquesta concepció de la història (v. especialment la refutació de la teoria dels cicles temporals a XII, 13: «Semel enim Christus mortuus est pro peccatis nostris»). La història és alhora contemplada com a imatge de la bellesa de l'eternitat divina; així ho formula Vicenç de Beauvais: «Ipse namque mundus spaciositate locorum imitatur pro modulo suo creatoris immensitatem, varietate specierum ipsius pulchritudinem, prolixitate quoque temporum eius eternitatem. Hec autem ipsa temporalis pulchritudo, que rerum transitu ac successu

Dorothee von den Brincken, una de les millors especialistes sobre el gènere, distingeix tres grans tendències, sovint combinades, en la crònica universal (BRINCKEN 1968: 125-126; KRÜGER 1976: 21-23): la «series temporum», registre annalístic de fets, representada per Eusebi-Jeroni; el «mare historiarum», d'estructura més complexa (expressió de la causalitat, judicis sobre persones, exhaustivitat del marc geogràfic), representat per Orosi i Otó de Freising; i la «imago mundi» o recull enciclopèdic, que abasta no només la història, sinó també la geografia i pretén

peragitur, historica narratione comprehenditur, que ab initio mundi usque ad finem in hoc opere plenissime describitur» (*Apologia actoris*, cap. 6; ed. BRINCKEN 1978: 473-474). L'eina essencial de l'historiador per explicar el procés transcendent de la història és la cronologia, l'arma decisiva per subratllar la unicitat i la universalitat de la història i aspectes propagandístics com l'antiguitat del poble hebreu i del seu concepte providencial de la història enfront els pagans (MOMIGLIANO 1989: 98-103; MARAVALL 1986: 137-172); a Agustí *De civ. Dei* VIII, 11, per exemple, la cronologia és utilitzada com a arma per demostrar la prioritat de la Bíblia sobre la literatura pagana. Ultra això, és també una eina per a possibles lectures tipològiques fonamentades en la interpretació de les dates i, especialment, l'element determinant de l'estructura de les cròniques universals, des de les formes exteriors (v. els *Cànon*s d'Eusebi, basats en la sincronització dels fets de la història de diferents pobles ordenats per columnes, que proposen un model d'èxit que marcarà, a través de la traducció llatina de Jeroni, la historiografia occidental fins al segle XII) fins als esquemes cronològics interns que, com el de les edats del món (SCHMIDT 1955-1956), esdevenen més endavant un tòpic en l'estructura de les cròniques universals.

oferir un compendi del saber de l'època; aquest últim tipus té precedents com les *Etimologies* d'Isidor i exemples del segle XII (el *De imagine mundi* d'Honorí d'Autun; el *Liber excerptionum* de Ricard de Sant-Víctor), però assoleix els seus èxits més importants a partir del segle XIII, quan constitueix l'únic exemple d'història científica i s'utilitza com a manual escolar (BRINCKEN 1957: 211); Vicenç de Beauvais n'és l'exemple que gaudirà de més èxit. MELVILLE (1980: 52-61) proposa, partint d'aquí i a la llum de la bibliografia sobre les enciclopèdies medievals, incloure les cròniques tardomedievals en el corrent de la divulgació enciclopèdica del saber dels segles XIII-XV i estudiar les nostres obres com a exemple de «Fach-Enzyklopädie»: compilacions que fan accessible informació diversa des d'un punt de vista historiogràfic a un nou públic que no maneja les obres particulars del tema o, com és el nostre cas, que hi arriba via llengües vulgars. La compilació historiogràfica de la baixa Edat Mitjana correspon, per tant, al tipus d'enciclopèdia «estàtica» que ofereix un resum dels coneixements de la seva època (BEONIO-BROCCHIERI FUMAGALLI 1981: 9). Tradicionalment, la crítica no ha estat massa generosa en valorar les compilacions medievals, qualificades com a poc originals i sense interès⁹⁴. L'anàlisi de la

⁹⁴ MELVILLE 1980: 52-61. I en general per a la poca comprensió de la historiografia medieval, GUENÉE (1977b). Les cròniques universals s'han vist afectades

utilització del terme «*compilatio*» en diferents camps del saber a partir del segle XII, però, demostra que el mot ha adquirit definitivament el sentit neutre que convivia des de la baixa Antiguitat amb un matís negatiu del terme (relacionat amb el valor clàssic de «*compilare*», 'saquejar'), deixat ara de banda i no recuperat fins al segle XVI (GUENÉE 1977a: 12; HATHAWAY 1989). Encara més, hom ha assenyalat (GUENÉE 1977a: 10; GUENÉE 1985) que els historiadors medievals

per aquesta escassa atenció; falten edicions d'obres bàsiques com el *Speculum Maius* (l'última és de 1624) o bé les existents són parcials: hom edita les parts més modernes (un exemple típic és Guillem de Nangís, el text del qual pot ser consultat en diverses edicions a partir dels fets dels anys 1112-1113, però s'hi ha d'accedir a través de manuscrits per als anys anteriors). En el cas de la literatura catalana, per exemple, només cal comparar l'interès que desperten les anomenades «quatre grans cròniques» i l'escassíssima bibliografia sobre les cròniques universals, fins ara tot just inventariades; estudis com els de Coll i Alentorn sobre el *Llibre de Francesc* (COLL I ALENTORN 1928 [1991]), compilació curiosament no recollida en l'inventari citat de l'autor, són una excepció. Tanmateix, una proposta recent (MELVILLE 1991) convida a integrar l'estudi d'obres particulars, com una de les quatre cròniques, en l'anàlisi dels grans còdexs historiogràfics en què són copiades, íntegrament o fragmentària; és el cas de la citada *Crònica de 1425*, que inclou materials de la crònica del Cerimoniós (també integrada a les *Cròniques d'Espanya* [1547] de Pere Miquel Carbonell), o de les miscel·lànies historiogràfiques que conserven, per exemple, la crònica de Desclot (RUBIÓ I BALAGUER 1911 [1991]: 183-190). Aquests còdexs, que passen a ser l'objecte de la investigació, constitueixen vertaderes antologies històriques a gust de l'usuari (COLL I ALENTORN 1991c: 347).

es defineixen bàsicament des del segle XII com a compiladors⁹⁵. La compilació no és a la baixa Edat Mitjana un gènere, sinó un mètode comú de treball: «a much wider literary activity which encompassed various genres» (HATHAWAY 1989: 41), des de la historiografia fins a textos legals⁹⁶, enciclopèdics (Eiximenis) o literaris⁹⁷.

El meu estudi se centra en la consideració del *Compendi* com a exemple de compilació historiogràfica per a un públic no professional, representat en primer terme pel rei. Examino, d'una banda, els mitjans formals utilitzats per Domènec per facilitar la consulta de l'obra a la llum de la tradició dels canvis que sofreix el llibre medieval com a resultat de la difusió del saber a partir del segle XIII; d'altra banda, analitzo, com a exemple de construcció d'una compilació, l'estructura del text a partir d'un estudi de les fonts; finalment, a partir dels resultats d'aquest estudi examino la imatge que

⁹⁵ V. l'incipit del ms. M del *Compendi*: «Comensa lo terts volum del *Compendi hystorial* del molt alt senyor en Pere [...] compilat per frare Jacme Domènec, de l'orde dels preycadors», f. 1r.

⁹⁶ Com a exemple de formació d'una compilació legal v. RUBIÓ I BALAGUER-ABADAL I VINYALS 1910 [1987]. Els canonistes, en particular, són capdavaners en la utilització del terme «compilatio» (PARKES 1976: 127n; MINNIS 1979: 393-398).

⁹⁷ V. l'argumentació i els exemples sobre Gower i Chaucer de MINNIS 1988: ix-xi, capítol 5. Cf. la lectura que proposa Hauf del *Tirant lo Blanc* com a miscel·lània d'informacions útils per al cavaller

proposa Domènec de l'emperador Constantí al seu primer lector, Pere el Cerimoniós.

3.5.2. *Aspectes formals del Compendi*

El mètode compilatori neix com a fruit de la difusió i la professionalització del saber en cercles universitaris a partir del segle XII (ROUSE 1976: 141-143); hom necessita mitjans ràpids i fàcils per accedir a la informació. Els Rouse han estudiat especialment el nou instrumental tècnic que apareix al XIII i que facilita l'accés als «originalia»: concordances, «distinctiones», taules de matèries, inventaris, etc., innovacions que van unides a noves tècniques de treball (ús de l'ordre alfabètic, de la divisió del text que permeti les referències, de la foliació, etc.) (ROUSE 1976; ROUSE-ROUSE 1979). Alhora, el caràcter pràctic de les compilacions pot respondre a les expectatives d'uns nous lectors que s'interessen per camps del saber fins ara reservats a l'escola, però que només accedeixen secundàriament als textos originals (MINNIS 1979: 403); en aquest segon públic no especialitzat pensa Domènec quan afirma:

«E no he volgut de algunes històries, regnes
o fets posar lo temps cert e exprés o

(HAUF 1989).

especial, axí com alguns fan, car per la diversitat qui és d'açò sovent entre los doctors se engendra error e contradicció, ne saben tots nombrar los anys ne lo temps, per què aytal certinitat embarga més los ligents, specialment los *simples clergues e los lechs*, que no·ls endreça» (ms. B, ff. 17r-17v).

El paper dels mendicants en la difusió d'aquest tipus d'obres és fonamental. Ja m'he referit a la importància de l'estudi entre els frares (v. *supra*), beneficiaris de les novetats intel·lectuals del segle XIII (ROUSE 1976: 139-141), que no té altre objectiu que formar bons predicadors. Es tracta, per tant, de transmetre un saber útil, destinat a la formació del laicat: els frares són sovint els divulgadors en llengua vulgar de matèries fins ara reservades als especialistes; molts continguts nous que es llegeixen en la nova historiografia (entre els autors de la qual es compten diversos frares dels dos ordes més importants), per exemple, s'expliquen per una activitat didàctica i relacionada amb la predicació (v. *infra*).

El criteri de la utilitat, estrany a la cultura monàstica, ja que comporta una actitud més pràctica i agressiva respecte a l'«auctoritas» d'un text (ROUSE 1976: 116, 133), presideix sempre la confecció d'una compilació. Aquesta, com a obra de consulta, implica

una aproximació al text ràpida i funcional: l'aspecte formal del còdex ha de reflectir físicament l'estructura del raonament (PARKES 1976: 121). Lligats a aquesta evolució de la consideració de l'obra, es produeixen una sèrie de canvis en el format del còdex (divisió del contingut en llibres i capítols titulats, foliació, etc.) i la via d'accés al contingut (consolidació de la lectura individual i silenciosa, SAENGER 1982). Alhora el compilador comença a reflexionar, des del pròleg generalment, sobre la importància del format de l'obra, la «forma tractatus», que es converteix a partir d'ara en objecte de discussió teòrica (MELVILLE 1980: 61-62, 94-104).

Jaume Domènec ha tingut una cura especial a facilitar la lectura del *Compendi* al públic laic per al qual refà la tradició historiogràfica rebuda. El format, és a dir, la primera via d'accés a la informació, ha estat un tema important de reflexió en la confecció de l'obra, i com a tal és objecte d'algunes línies del pròleg general de l'obra, que donen les instruccions necessàries per a llegir el *Compendi*⁹⁸:

⁹⁸ Aquestes disquisicions «metaliteràries» poden haver estat influïdes per l'*Apologia actoris* (*Liber apologeticus*) de Vicenç de Beauvais, el pròleg que havia d'acompanyar cada volum del *Speculum Maius*, però que les edicions antigues acostumen a col·locar davant la primera part de l'obra, el *Speculum naturale*. L'*Apologia* és una obra bàsica per entendre com s'enfronta el compilador mendicant a la seva tasca, i

«E per ço car, axí com damunt és dit, aquest compendi o compilació comprèn històries de diverses terres, regnes e gens, tretes de dits de diversos actors he doctors, é posat primer sobre la història que·s recompta los noms de la terra o del regne o de la gent de què·s fa menció, e açò de adzur o blau, e lo nom de l'actor qui aquest fet o dit diu o recita, e açò de vermelló, per ço que u pusca veure e trobar pus prestament [...] E si vols saber la història de alguna província o regne, solament no·t cal sinó guardar lo nom de aquella terra o regne o gent, e seguint aquella là on és, trobaràs del seu començament tro a la fi» (ms. B, ff. 17r-17v).

L'ús de colors és un mitjà comú entre els compiladors per a distingir parts del text (PARKES 1976: 122; MELVILLE 1980: 100). En el cas del *Compendi*, el color és una crida que recorda al lector d'una banda el tema del fragment i de l'altra l'autoritat (que no coincideix sempre amb la font, v. *infra*) que l'avalua. Probablement, alguna còpia de Vicenç de Beauvais, com la descrita per PARKES (1976: 139), ha inspirat Jaume Domènec l'ús del color vermell per senyalar les

com a tal serà freqüentment utilitzada en aquest treball al costat del pròleg general del *Compendi*.

fonts⁹⁹.

El precedent llunyà per a la indicació de la «terra» o de la «gent» protagonista del fragment el constitueixen els *Cànon*s d'Eusebi (coneguts a Occident per la traducció i continuació de Jeroni), objecte d'un renaixement als segles XI-XII (BRINCKEN 1957: 233) i continuats per la *Chronographia* de Sigebert de Gembloux, mort el 1112, font molt utilitzada per la historiografia francesa del segle XIII (Vicenç de Beauvais i Guillem de Nangís, entre d'altres). En la crònica de Sigebert, que amplia la llista de regnes historiatats (BRINCKEN 1981: 702), cada fragment narratiu corresponent a un any o a una dècada està precedit per una «línia cronològica», amb l'any de regnat del sobirà dels pobles estudiats, començant pel romà, representats per la seva inicial en el marge superior de cada plana (DUCHENNE 1986: 34); Guillem de Nangís segueix el mateix esquema (v., per exemple, el ms. lat. 4.918 de la BNP). Un format d'aquest tipus requereix un copista acurat; no és estrany, per tant, que hom l'hagi substituït en algunes obres per una simple línia a inici de plana que no té correspondència amb cap compte d'anys de regnat en el text: el ms. 10.235 de la BNM, que conserva la versió catalana de Guillem de Nangís, és un exemple de corrupció de l'esquema original. El sistema de Domènec d'indicar

⁹⁹ El ms. *M* només utilitza aquest color per a les indicacions de tema i font. Els mss. *B* i *B'*, de caràcter més luxós, respecten les disposicions del

amb un mot-clau el tema de cada passatge és possiblement una solució independent a semblant desordre, basada en les habituals notes marginals explicatives dels copistes, amb la diferència que les notes s'integren al text per evitar errors de còpia. L'autor, en el text transcrit *supra*, en proposa una utilització semblant a la d'un índex de matèries, del qual constituïria un esbós; recordem que les taules de matèries són un dels instruments del treball intel·lectual posats en circulació a partir del segle XIII¹⁰⁰ (ROUSE 1976: 129-130) i que faciliten una lectura selectiva de qualsevol obra, adequada a les necessitats del consultant. En la part que edito del text es llegeixen els següents lemes: «Emperi» («Roma» en altres passatges), «Esglesa», «Persecució», «Guàl·lia» (en altres parts de l'obra trobo «Hispania», «Àffrica», etc.), «Vvandalos, suevos, alanos», «Guoths», «Incident»¹⁰¹. Aquest últim terme

pròleg.

¹⁰⁰ Jean Hautfuney redactà una taula per al *Speculum historiale* (PAULMIER 1980-1981), un manuscrit de la qual es conserva a la catedral de València, regalat per «mossen En Pere Gustart cabiscol de la seu de Valencia» el 15 d'agost de 1388 (és el nº 140 del catàleg d'OLMOS Y CANALDA 1943). Fra Pere Riba rebé l'encàrrec de redactar una taula del «Vicent Istorial», que no dugué a terme; projectà també una taula per al *Compendi*, que no pogué realitzar per falta de còpies de l'obra (v. *supra*).

¹⁰¹ El sistema dels mots-clau, però, no funciona a la perfecció en el manuscrit M: a més de passatges en què no és copiat, no és difícil trobar-hi diferents lemes per a paràgrafs de tema idèntic. Per exemple:

deriva de la *Historia scholastica* de Pere Comèstor¹⁰², que anomena així els esdeveniments de la història profana, d'interès secundari en la seva obra (RICO 1984: 52-53); Vicenç de Beauvais l'utilitza generalment com a colofó de les notícies d'un regnat (DUCHENNE 1986: 71), referit a fets, profans la majoria, dels quals no té més informació (per exemple, *Speculum historiale* XIII, 102). Domènec l'usa amb dos sentits: com Vicenç de Beauvais, per a introduir notícies breus de caràcter cultural o polític; la novetat respecte a aquest autor rau en el fet que les vides de sants i alguns temes afins a la història eclesiàstica (troballa de la santa Creu, notícies sobre el concili de Nicea) es col·loquen també sota l'entrada «Incident»; es tracta de temes introduïts per la nova historiografia mendicant en els reculls històrics (v. *infra*) i que, des d'un punt de vista proper a la crònica tradicional, l'historiador considera com a afegits al tronc de l'obra¹⁰³.

les vides de sants apareixen després de l'encapçalament «Incident», majoritàriament, però també després d'«Esglesa» i «Persecució»; les notícies sobre el concili de Nicea es reparteixen entre «Incident» i «Esglesa»; etc.

¹⁰² La *Historia Scholastica* de Pere Comèstor és, amb les *Sentències* de Pere Llobard, un dels llibres de capçalera de l'estudiant dominicà (v., per exemple, DUVAL 1967: 240, nota 56) i, probablement, la primera obra d'«història» a la qual té accés.

¹⁰³ V. la definició d' «incident» del *Flos Mundi*: «jncident, ço es que jaqujra a parlar de la principal materia e parlara dels altres fets peregrins» (BOHIGAS

La citació dels «auctores» o de les fonts en una compilació historiogràfica és també fruit de l'aplicació de tècniques universitàries al gènere de la crònica universal. La posició del nom de la font en l'interior del text és una tria de Domènec que s'inscriu en una discussió ja existent sobre el tema, recollida per Vicenç de Beauvais a l'*Apologia actoris*, cap. 3¹⁰⁴; l'historiador francès decideix escriure el nom «nequaquam in margine [...] sed inter lineas ipsas» per evitar errors d'atribució deguts a una còpia poc acurada, un dels problemes que ha motivat la composició del *Speculum maius* (*Apologia actoris*, cap. 1). El copista del manuscrit *M* ha deixat un espai en el text per escriure la font en vermell, cosa que no s'ha fet sempre, potser per una manca del text que es copia; de vegades, hom ha oblidat deixar l'espai i la font apareix al marge. Vicenç de Beauvais i el seu predecessor, el cistercenc Helinand de Froidmont¹⁰⁵, han estat els models de Domènec en aquest cas. El

1930: 209).

¹⁰⁴ Vicenç de Beauvais segueix per a aquest i altres aspectes del format del *Speculum* les innovacions incorporades a les *Sentències* de Pere Llombard i al *Decret* de Gracià (MINNIS 1979: 393-398).

¹⁰⁵ Historiador francès, mort després de 1229, autor d'una crònica universal, encara inèdita en gran part (PL 212), que avança moltes de les innovacions formals (indicació de fonts i divisió en llibres i capítols) i temàtiques (incorporació de material aliè a la historiografia: un tractat astrològic d'Eudes de Champagne, per exemple) del *Speculum historiale* (PAULMIER-FOUCART 1981, 1986).

català, però, pensant en el públic no especialitzat al qual es dirigeix, ha evitat de detallar la referència de la font en cada paràgraf, indicant d'una manera general al pròleg l'obra que correspon als autors més importants esmentats en el *Compendi*:

«Però no he notat expressament los libres dels dits doctors, car fóra molt lonch; mas qui volrà saber e veure en lur original, sàpia que si al·lega Vicent és en lo seu libre appellat *lo historial de frare Vicent* [...]» (ms. B, f. 17r).

Vicenç de Beauvais, en canvi, que escriu en primer terme per als frares del seu orde (*Apologia actoris*, caps. 2, 17, 18), acostuma a donar el títol i el llibre o capítol de la font citada. La consulta dels «originalia» és molt més probable entre aquest tipus de lector.

Jaume Domènec no fa una menció especial en el pròleg del *Compendi* dels problemes que comporta la posició de la data dels fets, element central de l'estructura d'una crònica universal (v. *infra*). L'historiador se separa novament de la tradició de Sigebert i Guillem de Nangís, que copien la data al marge de cada paràgraf; la poca estabilitat d'aquesta posició està demostrada per les còpies de la versió catalana del *Chronicon* de Guillem de Nangís i del *Flos mundi*. El sistema de datació interna (PAULMIER-FOUCART

- SCHMIDT-CHAZAN 1982: 787-788), utilitzat per Vicenç de Beauvais, Alfons X (*Estoria de España*) i Jaume Domènec, és més segur: la data, copiada a l'interior del text, va precedida de fórmules determinades del tipus «en l'any de Jesuchrist...» o indeterminades com «en l'any aquest», «en aquest temps», etc.

El format del *Compendi*, fruit de les novetats introduïdes per Helinand de Froidmont i Vicenç de Beauvais, i resultat d'una nova comprensió del text com a font d'informació per a lectors no professionals, allunya el seu autor de la tradició del format propi de la tradició annalística de les cròniques universals d'Eusebi-Jeroni i Sigebert de Gembloux, present encara en el *Chronicon* de Guillem de Nangís¹⁰⁶. Els tres manuscrits del *Compendi*, generalment fidels a les indicacions del pròleg de l'autor sobre la disposició del text, conserven aquest format, d'altra banda prou dúctil i fàcil de copiar¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Segons DELISLE (1873: 316), algun quadern del manuscrit lat. 4.918, BNP, del *Chronicon* assaja també incorporar al marge el nom dels «auctores» consultats o citats. Jaume Domènec coneix, probablement, un manuscrit que té aquestes característiques, de les quals la traducció catalana no conserva cap rastre.

¹⁰⁷ Menys sort va tenir l'acurada estructura tabular del *Chronicon* de Martí de Troppau, el manual d'història més llegit durant la baixa Edat Mitjana, escrit per als universitaris; l'allau de noves informacions que aporten els mendicants al gènere obliga a substituir-ne l'antic format per un de més lax (BRINCKEN 1981, 1985-1989, 1988). Els dos manuscrits de l'obra conservats a l'ACA, Ripoll 123 i Ripoll 125, no han mantingut l'estructura original.

Els mss. *B* i *B'*, però, assagen a la primera part una divisió en capítols que no passa del cinquè, i que no sabria relacionar amb seguretat amb l'autor; més endavant, una xifra al marge numera els blocs d'informació segons la divisió de les rúbriques; el pròleg, malgrat l'esment al f. 17r de «capítols», sembla indicar que els mots-clau en color blau substitueixen la divisió per llibres i capítols¹⁰⁸ del *Speculum*.

¹⁰⁸ En algun cas, un títol de Vicenç de Beauvais serveix com a lema d'un paràgraf del *Compendi*: v. els paràgrafs [94, 95] de la meua transcripció.

3.5.3. *Estructura del Compendi*

Una compilació es defineix bàsicament com una selecció i refosa dels materials oferts per la tradició (MELVILLE 1980: 75). Cf. la justificació que fa Vicenç de Beauvais del *Speculum*:

«ipsum opus novum quidem est simul et antiquum [...]: antiquum certe materia et auctoritate, novum vero compilatione et partium aggregatione» (*Apologia actoris*, cap. 4).

Una compilació és, per tant, una obra oberta, subjecta a una revisió i actualització destinada a cada nou públic que accedeix als materials¹⁰⁹. El gènere de la crònica universal té una llarga tradició en aquest sentit: des d'exemples clàssics com el d'Eusebi, traduït i ampliat per Jeroni, autor continuat més endavant per Pròsper d'Aquitània, Hidaci, Sigebert, etc., a casos més moderns com la traducció catalana de Guillem de Nangís i el *Flos mundi*, els historiadors són conscients que la seva obra s'inscriu en una llarga cadena que s'inicia amb Eusebi i acaba

¹⁰⁹ A la llum d'aquesta mecànica, hom ha proposat (MELVILLE 1991) estudiar l'índex de coneixements històrics d'una època a partir de l'aparició de blocs d'informació històrica en els còdexs i superar l'anàlisi aïllada d'una obra en particular (v. nota 94).

provisionalment amb l'actualització de l'autor; no és estrany trobar en els pròlegs de les cròniques esbossos d'«història de la historiografia» en que es resumeix aquesta tradició (v., per exemple, Godofrè de Viterbo, Guillem de Nangís, *Flos mundi*)¹¹⁰. Aquesta concepció del gènere explica la literalitat amb què sovint és reproduït el text de la font d'un passatge (MELVILLE 1980: 67).

3.5.3.1. La selecció del material

La confecció d'una compilació passa per dos moments centrals: la tria del material i la seva ordenació posterior en una nova estructura (GUENÉE 1985: 120)¹¹¹.

¹¹⁰ D'altra banda, els cronistes solen indicar com a notícia en l'interior del text el relleu d'autor en la gran «compilació» conjunta, la tradició historiogràfica, de la qual se senten part. V. Guillem de Nangís: «Hucusque hystoriam cronicarum scripsit Eusebius Cesariensis [...]. Abhinc Ieronimus sui temporis digessit hystoriam» (f. 200v; versió catalana: 135r; *Compendi*: f. 328r, v. [78]); «Hucusque Ieronimus presbiter sui temporis digessit hystoriam. Abhinc Sigibertus Gemblensis monachus incepit cronographiam suam et usque ad annum Domini milesimum centesimum terciumdecimum perduxit, de qua tractatui meo adaptaui que uidi ibi et alibi digesta» (ff. 210v-211r; versió catalana: f. 144v), etc.

¹¹¹ Cap document ni cap dels manuscrits del *Compendi* explica les passes que ha seguit Jaume Domènec en l'elaboració de la seva obra. Pot ser útil, però, recordar la bibliografia sobre altres compilacions tardomedievales que ofereixen més

La informació disponible és immensa; Vicenç de Beauvais es queixa de la «multitudo librorum», de la «immensam materie multitudinem», no assequible per la brevetat del temps i la feblesa de la memòria humana (*Apologia actoris*, caps. 1, 4). En conseqüència, la brevetat és una virtut sempre elogiada¹¹², indestriable com és del criteri d'utilitat, ja comentat, que presideix la tasca del compilador. D'aquí les metàfores florals tan corrents en aquestes obres, destinades a indicar el tractament que reben les fonts de l'obra: des del títol o el pròleg l'historiador es proposa recollir alguns «flores» d'entre els textos dels «auctores» a fi d'instruir el lector (MELVILLE 1975)¹¹³.

informació sobre el tema, com el *Speculum maius*, l'*Estoria de España* d'Alfons X (CATALÁN 1963) i l'obra de Fernández de Heredia (GEIJERSTAM 1964, CACHO BLECUA 1991: 189-193). En els tres casos es tracta d'una feina d'equip: Vicenç de Beauvais, per exemple, afirma que els resums hagiogràfics i els «flores» d'Aristòtil del *Speculum historiale* es deuen als seus col·laboradors (*Apologia actoris*, caps. 3, 10). Es recullen primer les fonts principals de la futura compilació i es tradueixen, glossen, etc.; la mateixa operació es repeteix amb les fonts secundàries; la matèria s'ordena segons el canemàs cronològic establert: el resultat és un primer «esborrany compilatori»; es revisa el conjunt, ampliant o suprimint material; la redacció definitiva es divideix en seccions i se li adjunten pròleg i índexs.

¹¹² MINNIS 1979: 401-402. Tòpic reflectit en els títols d'algunes obres historiogràfiques: «abbreviatio», «compendium», «breviarium», «epitoma», etc. (extrets del catàleg de KRÜGER 1976: 43-45).

¹¹³ Cf. *Flos mundi*. El propòsit inicial de Vicenç

Però, quins temes seleccionar? La història, tradicionalment, recull els fets notables i reals (enfrent la faula i l'argument) dels grans homes del passat o del present de l'autor (GUENÉE 1980: 22-25; LACROIX 1971: 15-28); malgrat algunes concomitàncies, l'atenció per la cronologia la distingeix d'altres gèneres propers com la biografia i l'hagiografia. Les fronteres es desdibuixen al segle XIII, en què la història comença a recollir temes no contemplats en la historiografia anterior i que presenten problemes d'adaptació als criteris d'aquesta. Es tracta d'una característica típica del que hom ha anomenat la historiografia dels mendicants¹¹⁴ (BRINCKEN 1978: 437-449; 1986), i que està directament relacionada amb una de les funcions primordials dels frares: la predicació. Cal recórrer una altra vegada a l'*Apologia actoris* de Vicenç de Beauvais per constatar la consciència de la nova destinació de les compilacions

de Beauvais ha estat «quosdam flores [...] quos legere potuit, sive nostrorum, id est catholicorum doctorum, sive gentilium, scilicet philosophorum et poetarum, et ex utrisque historicorum in unum corpus voluminis quodam compendio et ordine summatim redigere» (*Apologia actoris*, cap. 1).

¹¹⁴ Té un precedent en alguns autors cistercencs, que avancen en molts sentits trets dels nous ordes (ROUSE-ROUSE 1979: 6; SMITS 1986: 3-4): v. el cas citat d'Helinand de Froidmont. Les innovacions dels mendicants s'estenen, encara que en un grau inferior, als ordes tradicionals: v., per exemple, l'historiador anglès Ranulf Higden, O.S.B., autor d'una compilació historiogràfica i de dues obres destinades a la predicació (TAYLOR 1966).

historiogràfiques:

«Certus sum enim et confido in Domino, hoc ipsum opus non solum michi, sed omni studiose legenti non parum utilitatis afferre: non solum ad Deum per se ac per creaturas visibiles et invisibiles cognoscendum ac per hoc diligendum [...], verum etiam *ad predicandum*, ad legendum, ad disputandum, ad solvendum, necnon et generaliter ad unumquodque fere materie genus artis cuiuslibet explicandum» (cap. 4; ed. BRINCKEN 1978: 469).

Recordem que tota l'educació dels dominicans s'encaminava a la formació teològica, destinada a la predicació contra l'heretgia i l'adoctrinament dels laics. Vicenç de Beauvais contempla la utilització del *Speculum maius* en les escoles dominicanes («ad legendum», etc.), oferint així a la història (via *Speculum historiale*) una porta d'entrada en l'ensenyament organitzat, del qual no forma part com a assignatura aïllada¹¹⁵. En la historiografia medieval

¹¹⁵ Com a ciència auxiliar ha estat descrita la història a l'Edat Mitjana: no és una disciplina universitària, encara que estigui relacionada amb la gramàtica i la retòrica; resulta, però, útil a altres ciències com la moral, la teologia o el dret (GUENÉE 1980: 25-35). La història no és una ciència, diu Vicenç de Beauvais, perquè s'ocupa dels «singularia». Tanmateix, l'historiador francès li dona una espai al

hom ha reconegut tradicionalment una finalitat educativa i moralitzant (com a ètica en acció la defineix LACROIX 1971: 172); l'exemple que aporta a reis, nobles¹¹⁶, etc., és un tòpic present a molts pròlegs, començant pel del mateix *Compendi*, però les noves cròniques són obra d'ordes implicats en la predicació de masses (tot mendicant és un predicador potencial [MARTIN 1988: 46]), necessitats, per tant, de repertoris d'exemples, un dels instruments per al predicador que proliferen a partir del segle XIII: la història pot funcionar com a magatzem d'«exempla» amb aquest fi¹¹⁷ i no en va l'*Speculum historiale* ha estat qualificat de «preaching aid» (ROUSE 1979: 157-158; SMITS 1986).

El primer buit que Vicenç de Beauvais intenta omplir pensant en els predicadors és el de la història

costat dels altres *Specula: Naturalem, Doctrinale i Morale* (aquest últim obra d'un autor posterior), que recullen la divisió de la filosofia atribuïda a Plató per sant Agustí (*De civitate Dei* VIII, 4). Aquest fet, al costat de l'atenció que l'autor dedica a l'*Historiale* en l'*Apologia actoris*, subratlla encara més la importància que el dominicà francès atorga a la història, justificada per la utilitat i distracció que reporta (BRINCKEN 1978: 443-446; [*Apologia actoris*, cap. 16] 491).

¹¹⁶ V. per exemple la inclusió en el *Compendi* d'un text com els *Strategemata* de Frontí, una obra no específicament historiogràfica, però que es dirigeix amb un objectiu didàctic i formatiu a la noblesa de l'època (BADIA 1983-1984: 201).

¹¹⁷ Lecoy de la Marche distingeix un grup d'«exempla» extrets de la història i la llegenda (BRÉMOND-LE GOFF-SCHMIDT 1982: 39).

eclesiàstica, gènere, com ja he dit, difícil de destriar de la crònica universal des del moment que aquesta porta implícita una concepció teològica del temps i dels fets; d'altra banda, la història eclesiàstica, en les mans d'Hug de Fleury (MANITIUS 1931: 518-521), adopta una estructura cronística basada en els regnats dels emperadors. Vicenç de Beauvais segueix la via oberta a principis del segle XII per aquest autor. D'entre els aspectes derivats d'aquesta tradició presents en Jaume Domènec anoto les notícies sobre decisions i participants del concili de Nicea (v. paràgrafs [57-65] de la meua transcripció del *Compendi*), extretes, via Vicenç de Beauvais, del traductor i continuador de la *Història eclesiàstica* d'Eusebi, Rufí d'Aquileia, i l'ampli bloc dedicat a la conversió de Constantí. Una característica típica de l'obra d'Eusebi-Rufí, la inclusió de documents en el relat històric (MOMIGLIANO 1989: 106), està exemplificada en el text del *Compendi* pel resum i traducció de la cèlebre donació de Constantí¹¹⁸ (paràgrafs [93-95]), que té un precedent en el *Chronicon* d'Hug de Flavigny (m. després de 1115; *New Cath. Encycl.* VII, s.v. «Hugh of Flavigny»).

D'entre els nous materials que aporta la historiografia mendicant i que podem trobar al *Compendi* destaquen els florilegis i els relats hagiogràfics.

La inclusió de florilegis és una de les

¹¹⁸ V. notes 84 i 85.

característiques més innovadores del *Speculum historiale*¹¹⁹; Vicenç de Beauvais ha realitzat en alguns casos directament la selecció de passatges, mentre que en altres s'ha limitat a reordenar un recull ja existent (el *Florilegium Gallicum* per a la literatura clàssica, per exemple [ULLMAN 1932; ROUSE 1979]), segons l'estructura cronològica del relat (PAULMIER-FOUCART 1978: 33); els florilegis han estat disposats en capítols independents per facilitar-ne la consulta als refectoris i infermeries dominicans (*Apologia actoris*, cap. 17). Jaume Domènec ofereix una selecció del catàleg de florilegis del *Speculum historiale*; els autors més àmpliament extractats són: Ovidi (ms. M, f. 12r), Valeri Màxim (f. 18v), Persi (f. 120v), Sèneca (f. 130r), Quintilià (f. 169r), Plini el Jove (f. 203r), sant Ciprià (f. 245r). Es tracta bàsicament d'«auctores» de la literatura clàssica, llegits, malgrat la prohibició de les constitucions dominicanes (MEERSSEMAN 1958), en clau moralitzant¹²⁰ i reduïts a «sententiae» útils per al predicador i un públic que amplia el seu horitzó cultural amb els autors més prestigiosos de la cultura escolar (RICO 1983: 288-290), accessibles ara en llengua catalana.

El mateix objectiu didàctic i exemplificant

¹¹⁹ V. catàleg a PAULMIER-FOUCART (1978-1980).

¹²⁰ Malgrat tot, els «philosophi doctoresque gentilium» ocupen l'última posició en la jerarquia d'«auctoritates» confeccionada per Vicenç de Beauvais.

explica la inclusió en el *Speculum* de «vitae» i passions de sants¹²¹, que superen de molt en extensió les breus citacions de màrtirs de les cròniques universals tradicionals; la novetat no ha estat seguida amb totes les conseqüències per dos autors que coneixen l'obra, Alfons X (*Estoria de España*) i Guillem de Nangís; Domènec, en canvi, s'ha mantingut fidel al model del dominic francès: el *Compendi* ofereix un extens recull hagiogràfic derivat del *Speculum* que no pot deixar-se de banda en la bibliografia sobre el tema en l'àmbit català. El gènere hagiogràfic ofereix greus problemes d'adaptació al tramet cronològic d'una crònica que obliguen a replantejar l'estructura del text (v. *infra*). Les «vitae» no acostumen a precisar la datació dels esdeveniments i no és rar trobar textos sense cap indicació cronològica; els grans llegendaris llatins solen estar ordenats segons el calendari litúrgic, la tipologia dels sants, o bé, en èpoques més tardanes, alfabèticament (PHILIPPART 1977: 80-101); l'ordre cronològic és estrany: l'*Abbreviatio* del dominicà francès Jean de Mailly (escrita entre 1225-1230) constitueix una excepció, que potser ha influït en el *Speculum* (MINNIS 1979: 406). L'historiador es veu

(*Apologia actoris*, cap. 12).

¹²¹ La *Legenda aurea* del dominic Jaume de Voràgine (Jacopo da Varazze) ha estat considerada, encara que l'autor no ho diu explícitament, com un manual per a predicadors (BOUREAU 1984: 21-25); el mateix Jaume de Voràgine compongué alguns sermons.

novament obligat a adaptar el material segons les escasses dades susceptibles de ser interpretades cronològicament (l'esment d'un perseguidor, per exemple) o senzillament a obrir blocs per a relats no datats (*Speculum historiale* XIII, 24 ss; *Compendi*, [14])¹²². Quan això no és possible, s'imposa l'ordre tradicional del calendari litúrgic (cf. [24-36]).

La presència de materials de la història eclesiàstica, de florilegis, «vitae» i martiris és un deute de Jaume Domènec respecte a l'obra de Vicenç de Beauvais. L'aportació pròpia del nostre autor al nou concepte d'historiografia rau, però, en la inclusió d'una harmonia evangèlica en català al començament del *Compendi*:

«**Actor** Ítem, nota que nós entenem a recomptar la vida e les obres de Jesuchrist axí co les recompta lo sant evangeli, no

¹²² En mans dels mendicants, l'atansament entre hagiografia i historiografia actua en les dues direccions. Jaume de Voràgine accepta característiques pròpies de la cronística, com la cronologia, i cita historiadors com Sigebert de Gembloux, Godofrè de Viterbo, Helinand de Froidmont o Vicenç de Beauvais (BOUREAU 1984: 75-85, 105-107). Però la simbiosi entre hagiografia i historiografia mendicant es fa patent especialment en dos exemples: els *Flores temporum* d'un franciscà anònim (ca. 1292) usen la *Legenda aurea* com a font principal (BRINCKEN 1986: 95); d'altra banda, del *Speculum historiale* deriven dos reculls hagiogràfics, el conservat en una còpia del segle XV a la Biblioteca de Sant Llorenç de l'Escorial (ANTOLÍN 1911: II, 126-127) i el que compila Johannes de Boes a

solament de la ·i· evangelista mas de tots, aordonants la ystòria axí con si tota era de ·i· doctor, axí con és en veritat, car, parlant pròpriament, jassia que ·iiii· sien los evangelistes, tot és ixit del Sant Sperit. E havem-la posada segons l'orde dels temps en què les dites obres foren fetes o dites, no segons aquell que los dits evangelistes les reciten; les quals coses aordonar axí és stat de gran affayn e de gran studi. No y havem res tolt ni ajustat sinó fort poch en alguns lochs per major declaració, ne y havem volgut res posar del *Libre de la infància del Salvador*, cor és libre reprovat, ne altres coses qui no sien autèntiques»¹²³ (ms. M, ff. 3v-4r).

No conec cap altre cas d'harmonia¹²⁴ integrada en una

finals del segle XV (PHILIPPART 1977: 59).

¹²³ Malgrat la prevenció contra els apòcrifs, Domènec utilitza més endavant l'*Evangelí de Nicodem*; entre els fragments no evangèlics he identificat fins ara passatges del manual de Comèstor i del *Speculum historiale*.

¹²⁴ L'harmonia evangèlica medieval és encara un gènere poc estudiat. El text de Domènec no ha estat inclòs, per exemple, en els catàlegs clàssics de MORREALE (1958) i BOHIGAS (1967 [1982]), ni en els més recents: l'inventari d'harmonies romàniques de De Poerck (*Grundriss* 1968: 42) i el de literatura bíblica espanyola (REINHARDT-SANTIAGO OTERO 1986: 171). El carmelità Guiu Terrena (m. 1342) és autor d'un *Quattuor unum* o *Concordia Evangeliorum* (XIBERTA 1932:

compilació historiogràfica; cal destacar, però, en l'adaptació la preocupació típica d'aquest últim tipus d'obres pel problema cronològic¹²⁵.

56-60) que no he pogut consultar i que, donades les concomitàncies biogràfiques dels dos personatges (Guiu Terrena, exercí, com a bisbe, funcions inquisitorials al regne de Mallorca), pot haver estat vist per Domènec a Perpinyà.

¹²⁵ Un altre problema presenta l'ambigua menció de l'Alcorà en una carta del rei Pere ja citada (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 322 [18 de juny de 1384]): «Jacme Domenech, qui ns havie feta e comensada una obra del compendi e de l Alcora dels moros, de la qual obra fallen encara molts quaderns». Com anota Rubió, és difícil deduir que Jaume Domènec realitzava una traducció de l'Alcorà, afirmació que fa, a partir d'aquest text, MIRET I SANS (1909: 200); contemporàniament, el franciscà Francesc Ponç Sacloa en feia una versió, avui perduda, que ja estava acabada l'any 1382 (RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 296, 305-306; II, 261); consta també un Alcorà en català en la biblioteca del rei Martí (MIRET I SANS 1910: 221). Pensava utilitzar Domènec l'Alcorà com a font del *Compendi*? Recordem que més endavant Ginebreda demana el *Pugio fidei* de Ramon Martí, O.P., per a la mateixa obra. El *Compendi*, que inclou una breu biografia de Mahoma amb materials extrets de la *Historia arabum* de Ximénez de Rada, hauria dedicat potser un espai a la controvèrsia contra les dues altres grans religions monoteistes, hipòtesi impossible de provar amb els materials que ens han arribat, però que no resulta inversemblant a la llum del concepte d'historiografia dels mendicants.

3.5.3.2. Ordenació del material

El segon moment de la compilació, l'ordenació, constitueix l'aspecte més original («novum», diu Vicenç de Beauvais, citat *supra*) i personal de l'obra d'un historiador. L'estructura d'una crònica es descriu bàsicament en termes de cronologia¹²⁶, fruit d'una llarga tradició de lectura simbòlica i teològica del transcórrer del temps (v. nota 93).

Domènec coneix, a grans trets, dues classes d'estructura, representades per les seves fonts: una de tipus annalístic i una altra, més recent, en què la cronologia és més laxa i conviu amb l'ordenació segons el contingut. La primera està representada per Sigebert i Guillem de Nangís: una data (any o dècada) obre un bloc de notícies, generalment breu; una estructura d'aquest tipus és el resultat de la confluència de la tradició dels annals i de les cròniques del tipus *Cànon*s d'Eusebi, iniciada al segle X i conclosa al segle XII amb l'obra de Sigebert (Mc CORMICK 1975: 11-13). La incorporació de nous materials en les cròniques del segle XIII dificulta el manteniment de la forma annalística, sigui per un mer problema d'extensió de les dades, sigui per la

¹²⁶ «Die Bemühung um die Chronologie der Geschichte ist das erste Gattungsmerkmal der Universalchroniken» (KRÜGER 1976: 16); hom ha parlat en aquest sentit de «dictature de la date» (LACROIX 1971: 88) i de «tyrannie de la chronologie» (GUENÉE 1980: 22) en el gènere.

dificultat de datar textos com florilegis o vides de sants. La nova historiografia es planteja la possibilitat, en aquests casos, de recórrer a una ordenació per continguts, és a dir, agrupar blocs temàtics sense tenir en compte la cronologia concreta de cada fet: és el que Alfons X anomena les «estorias unadas» (FERNÁNDEZ ORDÓÑEZ 1992: 53-64). La baixa Edat Mitjana no coneix el tipus d'historiador-computista en la tradició d'un Beda¹²⁷; la investigació cronològica no és tampoc el fort de la historiografia mendicant (BRINCKEN 1981: 703, 708), més preocupada per l'eficàcia moral que pel simbolisme numèric. Hom renuncia a l'especulació teòrica sobre el tema, però l'estructura cronològica segueix sent un element bàsic del gènere (BRINCKEN 1986: 84) ja que la data, diuen Hug de Fleury i, reprenent el seu text, Vicenç de Beauvais, fa creïble un fet.

«Illae quippe res gestae quae nulla regum ac
temporum certitudine commendantur, non per

¹²⁷ Hi ha algun cas, però: Ranulf Higden, autor d'un *Ars kalendarii* (TAYLOR 1966: 182) i Nicolau Trevet (*Compotus Hebreorum annexis tabulis duabus*; THORNDIKE 1954: 225). Els primers annals medievals tenen el seu origen en les taules per calcular la Pasqua; són obra, per tant, de computistes: a Ripoll, el mestre Oliba (segle XI) ensenya alhora astronomia, aritmètica i còmput pasqual (NADAL-PRATS 1982: 139). A la llum d'aquesta dada i la llarga tradició d'historiadors-computistes, hom ha pogut qüestionar-se, per a l'alta Edat Mitjana, la tradicional relació de la història amb el trivi: el còmput és una ciència

historiam recipiuntur, sed inter aniles fabulas deputantur» (Hug de Fleury, col. 833; v. *Apologia actoris*, cap. 5).

Darrere aquest passatge hi ha la distinció clàssica entre «historia» (fet real) i «fabula» (invenció) que hom podia llegir, per exemple, a les *Etimologies* de sant Isidor (I, 40-41), fonamentada en un criteri historiogràfic. La síntesi entre ús provatori de la data i incorporació de materials no cronístics l'ofereix al *Speculum historiale* una cronologia laxa a base de regnats, que defuig la data concreta però dóna el marc general dels fets («ut sciatur non quo anno, sed quo tempore vel sub quo imperatore queque res annotata acciderit», *Apologia actoris*, cap. 5. V. BRINCKEN 1981, PAULMIER-FOUCART - SCHMIDT CHAZAN 1982). El sistema li permet alhora una major llibertat expositiva, de la qual es deriva un percentatge més alt de capítols que segueixen una estructura segons el contingut (DUCHENNE 1986: 37-44).

L'autor que proporciona la cronologia d'una crònica universal és generalment la seva font principal («Leitquelle»; MELVILLE 1980: 70), ja que ofereix el marc en què s'adaptin les notícies i, fins i tot, les cronologies de les fonts secundàries o especials. Jaume Domènec no ha seguit Vicenç de Beauvais en aquest aspecte, sinó una crònica que, malgrat introduir algunes novetats del *Speculum*

emparentada amb el quadrivi (KRÜGER 1976: 16).

historiale, presenta una estructura típicament annalística: es tracta del *Chronicon* de Guillem de Nangís, cronista de Saint-Denis («mas frare Guillem ho posa en millor orde e quant als anys e quant a l'historial», ms. B, f. 16r)¹²⁸. Només en els casos en què el *Chronicon* no ofereix un espai per als nous materials de tradició dominicana, Domènec recorre a l'estructura del *Speculum historiale*.

Guillem de Nangís i l'estructura del *Compendi*

Els elements bàsics de l'estructura cronològica del *Compendi* són la utilització de l'esquema de les sis edats del món, d'un còmput d'anys del món fins a Crist proporcionat per Guillem de Nangís i d'una única datació posterior segons el naixement de Crist.

La divisió agustiniana en sis (set) edats del món basades en un paral·lelisme amb la setmana de la Creació (Creació-Noè-Abraham-David-transmigració de Babilònia-Crist-[vida eterna]; v. *De civitate Dei*

¹²⁸ El *Chronicon* de Guillem de Nangís és una de les obres més influents en el panorama de la literatura historiogràfica de la baixa Edat Mitjana catalanoaragonesa. A més de la traducció catalana que es pot llegir al *Compendi*, hi ha una altra versió, independent de Domènec, descrita per BOHIGAS 1941: 72-77; aquesta segona traducció és la font que estructura el relat del *Flos mundi* (BOHIGAS 1941: 75-76; COLL I ALENTORN 1971-1972 [1991]: 353). Sobre la vida i l'obra de Guillem de Nangís, m. el 1300, v. DELISLE 1873.

XXII, 30; *De Genesi contra manicheos* I, 23, 35-41) és la més corrent en les nostres cròniques universals¹²⁹ i, en general, en la cronística medieval (SCHMIDT 1955-1956). Domènec no fa més que incorporar-la a través de Guillem de Nangís.

Des de la Creació fins al naixement de Crist, Domènec segueix un còmput per anys del món, comptats per dècades, que dóna un total de 4.062 anys fins a Crist (4.061 fins a l'Encarnació). La xifra deriva de la suma clàssica de Beda (3.952 anys de la Creació a Crist), més deu anys que afegeix Frutolf de Michelsberg (m. 1103; MANITIUS 1931: 351) al regnat d'Amon de Judà i cent pel dol d'Adam per Abel que suma Guillem de Nangís seguint uns «hystoriographos» (BNP, lat. 4.918, f. 4r) no documentats (però cf. Comèstor, *Historia scholastica*, col. 1076: «Et omittunt Hebraei centum annos luctus»). Vicenç de Beauvais dóna un total de 3.963 anys fins a Crist.

A partir del naixement de Crist, Domènec opta per una datació única segons els anys de Crist¹³⁰, que esdevé predominant durant el segle XIV, abandonant les possibles sèries d'emperadors (Vicenç de Beauvais, *Estoria de España* d'Alfons X) o papes i emperadors

¹²⁹ *Gènesi de Scriptura*, que llegeixo en un microfilm del ms. esp. 541, BNP. Via Guillem de Nangís: Jaume Domènec, versió catalana d'aquesta obra i *Flos mundi*.

¹³⁰ I no de l'Encarnació; «e si vols comptar de la Incarnació, ajustaràs-hi ·ix· meses», ms. M, f. 3v. El Cerimoniós havia ordenat el 1350 l'ús de la datació

(Martí de Troppau), que reflecteixen polèmiques sobre la primacia dels dos poders (PAULMIER-FOUCART - SCHMIDT-CHAZAN 1982: 804-811). Guillem de Nangís, que col·loca la datació segons Crist en una posició preferent respecte a les altres, continua sent el model seguit: l'únic cas del fragment del *Compendi* que transcriu en què Domènec no respecta una data del cronista de Saint-Denis es pot explicar fàcilment per error de còpia (*Compendi*, paràgraf [78]).

A més de la dependència respecte a la cronologia de Guillem de Nangís, l'aspecte més destacat del *Compendi* és l'escàs paper de datacions secundàries com l'any imperial o papal, reduïdes a anotacions no constants de les durades d'un papat o un regnat (v. *Compendi*, paràgraf [101]); no s'hi troba res de semblant als «cronogrames» o conjunt de dates prèvies al relat sobre un emperador (Vicenç de Beauvais) o un any de regnat (*Estoria de España*). És evident la voluntat de l'historiador català de reduir els problemes teòrics i pràctics que implica una cronologia complexa a una única datació, tradicional i de base annalística, que doni cohesió al relat i s'adeqüi a les necessitats d'un públic no especialista en problemes de còmput.

La tendència a unificar dates i evitar discussions massa especialitzades és clara, però això no pot amagar l'intens treball d'adaptació a l'estructura de Guillem de Nangís que han sofert fonts

segons la Nativitat en la seva cancelleria.

que ja disposaven d'una cronologia pròpia: em refereixo especialment al *De rebus Hispaniae* de Rodrigo Ximénez de Rada. V. per exemple el paràgraf [108]; el Toledà escriu: «Geberid succedit in regnum anno Constantini XXVII, era CCCLIII [any 315]» (I, xviii); la data del *Compendi* (any 336) és una solució personal a partir de la suma dels 27 anys de Constantí segons Ximénez de Rada i l'any 309 de l'inici del seu regnat segons Guillem de Nangís. Sincronitzacions d'aquest tipus, fruit de la incorporació de materials locals, tenen un precedent en l'*Estoria de España* d'Alfons el Savi (cap. 399).

Una vegada constatat el deute de Jaume Domènec amb l'estructura cronològica de Guillem de Nangís, l'anàlisi de les tècniques utilitzades per Domènec per transformar l'esquelet bàsic que li ofereix el text de l'historiador de Saint-Denis en una nova crònica pot valer com a exemple típic de construcció d'una compilació¹³¹. Es poden diferenciar sis mètodes diferents, que conviuen, en alguns casos, en un mateix paràgraf:

A) Guillem de Nangís és traduït literalment sense consultar altres fonts: [1, 3, 4, 6, 41, 45, 48-50, 52, 75-85, 87, 99-100, 102-103, 105-106, 110-111, 115-118, 120].

¹³¹ Adapto el model d'anàlisi que DUCHENNE (1986: 45-46) aplica a la utilització de Sigebert en el *Speculum historiale*.

B) Modificacions del *Chronicon*:

I- Una primera possibilitat consisteix a prendre data i notícia de Guillem de Nangís i afegir més informació sobre el mateix tema a partir d'altres fonts: paràgrafs [7, 40, 44, 46, 57, 66, 67, 73, 74, 77, 87, 96, 98, 101, 112].

II- La segona possibilitat és traduir Guillem de Nangís i aprofitar-ne data i dades per introduir blocs d'informació relacionats amb el tema, però que l'historiador francès no esmenta; es tracta de materials d'origen dominicà (el cas més típic és el de les «vitae» i passions traduïdes després d'una notícia general de Guillem de Nangís sobre una persecució): paràgrafs [2, 7-13, 37, 38-39, 42-43, 47, 51, 53-54, 58-65, 68, 69-72, 86, 97, 104, 108].

III- En un tercer cas s'accepta la data que ofereix Guillem de Nangís, però se substitueix la seva informació per la d'un altre autor o s'aprofita la seva cronologia per introduir una dada: paràgrafs [40, 55, 56, 61, 108-109].

IV- Només s'abandona una data de Guillem de Nangís en un cas, el paràgraf [78].

V- Finalment, una solució poc corrent és l'omissió d'una notícia de Guillem de Nangís: paràgrafs [56] (martiri de sant Basileu, no esmentat per Vicenç de Beauvais) i [120] (bateig arià de Constantí).

Les tècniques d'adaptació utilitzades per introduir les notícies forànies en l'estructura del *Chronicon* de Guillem de Nangís es redueixen a dues: la concatenació i l'harmonització. La primera consisteix a traduir blocs d'informació aïllats de diferents autors l'un rere l'altre (vides de sants després de l'anunci de la persecució, per exemple); la segona, més complexa, suposa l'encadenament de frases de diferents blocs dins d'una mateixa clàusula. V. el següent exemple (sobre Galeri):

Guillem de Nangís (f. 198v): «Sed non multo post cruciatus non sustinens [...] miserabiliter interiit anno imperii sui vicesimoprimo.»

Godofrè de Viterbo (col. 882): «Post haec Galerius, propter diversos morbos ac diuturnos, luce oculorum privatus, finem vitae recepit.»

Domènec ([37]: «[Godofrè:] A prop assò, Galeri, per les diverses e moltes malalties perduda la vista, [Guillem:] no passà molt de temps, no podent sostenir les dolors, morí mesquinament en lo ·xxi· any de son imperi.»

Ordenació segons els continguts: Vicenç de Beauvais

En els casos en què el material no es pot incloure en un marc de tipus annalístic, el *Speculum historiale* ofereix el criteri d'ordenació, basat en una classificació per continguts. Aquesta afirmació es pot comprovar en els blocs hagiogràfics ([8-10, 11-13, 14-36, 69-72]) i en els paràgrafs dedicats als sants presents al concili de Nicea ([62-64]), a la conversió i donació de Constantí ([89-91, 93-95]) i a unes biografies no datades ([113-114]). Jaume Domènec ha aplicat, independentment, el principi de classificació segons la matèria en el llarg bloc hagiogràfic de [8-36], format a partir de grups de passions de Vicenç de Beauvais, en el petit grup constituït per les passions de Caterina i Dorotea ([42-43]) i en la informació sobre el concili de Nicea ([58-65]), on s'ha reordenat el material del *Speculum*. El criteri de les «estorias unadas» (v. *supra*) s'ha aplicat en les biografies de sant Atanasi ([62]) i sant Antoni ([112]), en les quals hom ha reunit informació dispersa de Vicenç de Beauvais aprofitant una data de Guillem de Nangís, i en el breu resum d'història dels alans, sueus i vàndals ([109]), un text en la tradició dels «excursus» del pròleg de Sigebert i de l'*Estoria de España* sobre els pobles bàrbars¹³².

¹³² Alfons X trenca l'estructura annalística del text per obrir dos blocs dedicats, respectivament, als vàndals, sueus i alans i als gots; Domènec, en canvi,

La dificultat de coordinar estructura cronològica i material no provinent de la historiografia es fa patent, finalment, en algun paràgraf no justificat ni per la cronologia ni pel contingut, en les repeticions i en algun error de càlcul. La posició del paràgraf [5] (passió de santa Llúcia) només s'explica pel fet que Vicenç de Beauvais en parla en el llibre dedicat a Constantí. Les repeticions acostumen a tenir una simple funció mnemotècnica que permeti al lector recuperar el fil «cronístic» del relat i, alhora, interpretar correctament la causa implícita dels fets. Un exemple: els crims de Maxenci són relatats tres vegades; la primera traduint Vicenç de Beauvais quan Guillem de Nangís al·ludeix per primera vegada al personatge (es tracta, doncs, de la presentació - negativa- de l'emperador, [2]); la segona [41] tradueix el resum que Guillem de Nangís fa del text pres abans de Vicenç de Beauvais i serveix per introduir el martiri de santa Caterina; la tercera [46], ara seguint també Godofrè de Viterbo al costat de les dues fonts principals, justifica el càstig de l'emperador a [47]. La tasca ingent que s'ha proposat el dominic català condueix a alguns errors de càlcul, per exemple a [8]: sant Pere d'Alexandria rep el bisbat l'any 303 (ms. *M*, f. 274r) i és martiritzat

fidel en aquest aspecte al gènere en la seva vessant més tradicional, només es permet un breu excurs sobre l'origen dels tres primers pobles, a partir del qual integra el text del Toledà en el cos del *Compendi* reajustant-lo a una cronologia de Guillem de Nangís.

l'any 311, vuit anys després, per tant, i no dotze com s'afirma seguint Vicenç de Beauvais.

3.5.4. *Les fonts del Compendi*

L'anotació de la font és, com ja he dit, una innovació de la historiografia més recent, resultat de l'aplicació de tècniques intel·lectuals universitàries relacionades amb la predicació. No se cita, però, sempre el que es llegeix, ni es llegeix tot el que se cita. Entre els noms anotats s'ha de distingir entre citacions directes (fonts reals) i indirectes (esments dels «auctores»), pas previ a l'establiment d'un catàleg d'autors realment accessibles per a un historiador catalanoaragonès de l'època. Aquesta distinció s'estableix en el pròleg del ms. *B*; després de llistar les obres consultades (Vicenç de Beauvais, Guillem de Nangís, Godofrè de Viterbo, Ximénez de Rada, Pere Comèstor, Frontí, Eusebi, Orosi i Valeri Màxim)¹³³, l'autor afegeix:

¹³³ No podria afirmar del cert la presència dels tres últims autors en el *Compendi*. No he sabut veure els *Cànons* d'Eusebi (és a dir, la crònica de Jeroni), en el manuscrit *M*; avanço com a hipòtesi que Guillem de Nangís proporciona les dades que provenen d'aquesta obra. Pel que fa a Orosi, la utilització de les *Historiae* és dubtosa en el fragment del *Compendi* que he transcrit en aquest treball, però no impossible. Sempre que Domènec esmenta Orosi ho fa traduint una

«Si altres doctors al·legava, trobar-los has
o en los libres appellats per lurs noms o
ací nomenats o de la *Història escolàstica*»
(f. 17r).

Vicenç de Beauvais és, generalment, la font d'aquestes citacions indirectes: d'ell s'extreu el material posat a nom d'Eusebi i Rufí (*Història eclesiàstica*), Jeroni (*De viris illustribus*), Cassiodor (*Historia tripartita*), Pseudo-Isidor Mercator (*Donació de Constantí*) i Hug de Fleury (*Historia ecclesiastica*). A través de Guillem de Nangís se cita Gregori de Tours (*Miraculorum liber*) i, en la majoria de casos, Orosi (v. nota 133). L'esment dels «doctors» o «auctores» (els qui tenen «auctoritas»; CHENU 1927: 83) és una

notícia de Guillem de Nangís, del qual coneix una còpia amb indicació de fonts; en tres moments, però, no es compleix la norma: [2], [37] i [39]; es tracta de fragments breus i poc significatius que es troben en obres posteriors derivades d'Orosi, com la *Historia romana* en els dos últims casos o la *Estoria de España* en el tercer. Encara que hi ha també la possibilitat que Domènec posseís un manuscrit ampliat de Guillem de Nangís, el fet que l'autor treballi alhora amb obres originals i citacions indirectes d'un mateix autor, com s'ha demostrat amb l'exemple de Josefus (RIERA I SANS 1987: 202-203), deixa la porta oberta a un coneixement directe de l'obra d'Orosi. Una anàlisi completa de les fonts de les quatre parts del *Compendi* aclarirà el problema. Hi ha una traducció contemporània d'Orosi a l'aragonès, encarregada per Fernández de Heredia (GEIJERSTAM 1964: 23; CACHO BLECUA 1991: 177); fragments de les *Historiae* es podien llegir també a través de la *Historia romana*.

garantia de la veritat del relat i justifica l'autor («actor», v. *infra*) enfront els atacs dels contemporanis¹³⁴; tanmateix, al costat dels clàssics de la historiografia cristiana (Eusebi, Rufí, Cassiodor), destaca la defensa de la prioritat, quant a l'estructuració de la matèria, d'un autor «modern»:

«mas frare Guillem [de Nangís] ho posa en millor orde e quant als anys e quant a l'historial, car comunament los derrés, qui han vistes les obres dels primers, ordenen mills lurs fets que aquells primers» (ms. B, f. 16r).

Hom interpreta la menció de fonts contemporànies al mateix nivell dels clàssics com una innovació del segle XII, resultat d'una nova consciència de renovació de la tradició d'Eusebi-Jeroni (GUENÉE 1983: 144-145). En el cas concret de Domènec, les citacions d'autors dominicans del segle XIII (Vicenç de Beauvais

¹³⁴ Godofrè de Viterbo inclou al pròleg del *Pantheon* una llista d'historiadors-«auctores» que justifica amb aquests termes: «Aestimo autem in causis hujusmodi, sicut mos est fieri, nonnullos aemulos invidiae torqueri [...]. Adversus quorum insidias talem, ad defensionem mei voluminis, constitui armaturam, ut, per singula pene libri capitula, singula sint auctorum nomina, in testimonium praesignata: quae et lectoribus auctoritatem exhibeant, et meipsum a detrahentium immanitate defendant» (col. 878). Sobre aquestes llistes, freqüents a partir del segle XII, v. GUENÉE 1983: 136-

i Martí de Troppau) subratllen la inclusió del *Compendi* en l'anomenada historiografia dels mendicants.

D'entre les fonts utilitzades realment per Jaume Domènec, esmento ràpidament les fonamentals, que ja han estat tractades *supra*: Guillem de Nangís i el *Speculum historiale*. La primera funciona com a «Leitquelle» perquè proporciona una bastida cronològica; la segona converteix Jaume Domènec en el millor exemple a la Corona catalanoaragonesa de la historiografia dels mendicants i li dóna, alhora, uns criteris de classificació de la matèria quan el *Chronicon* de Guillem de Nangís es revela insuficient.

La relació de Domènec amb el text de Vicenç de Beauvais¹³⁵ no sembla haver estat fàcil. Això sembla

144.

¹³⁵ El *Speculum historiale* acostuma a ser citat en la documentació com a *Vicent istorial*. L'obra és un dels textos historiogràfics més llegits a la baixa Edat Mitjana (se n'han conservat uns cent manuscrits; GUENÉE 1980: 250). A la Corona catalanoaragonesa, apareix en les biblioteques dominicanes (consta l'existència del text llatí al convent de Santa Caterina de Barcelona l'any 1385 [RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 333; II, 285] i al de Sant Domènec de Mallorca l'any 1548 [HILLGARTH 1991: II, 354]) i en la cort reial (el posseïa el rei Martí, RUBIÓ I LLUCH 1908-1921: I, 393, 403; MASSÓ I TORRENTS 1905: 448. Recordem l'encàrrec de realitzar-ne una taula, fet pel Cerimoniós a fra Pere Riba). També el posseïen particulars: Pere Vicens, clavari de Barcelona esmentat *supra*, el tenia en català (1420; MADURELL 1974: 45); l'obra consta també en els inventari de Joan Domènec (1502) i Vicenç Domènec (1514) (HILLGARTH 1991: II, 670). Segons COLL I ALENTORN (1971-1972

desprendre's d'algunes afirmacions del pròleg del manuscrit *B*; la primera fa referència als problemes d'estructuració de les dades que comporta el *Speculum historiale* i a l'extensió de l'obra:

«És ver que frare Vicent recita moltes coses inpertinents, axí com són doctrinals e morals, e alguns fets posa molt lonchs e altres molt breus; mas frare Guillem ho posa en millor orde» (f. 16r).

Més avall s'aclareix què entén Domènec per «coses inpertinents»:

«recitant solament la ystòria e lexant estar ço qui és *moral* o *doctrinal* o *natural* sinó fort poch» (f. 16v).

Es tracta, evidentment, dels títols dels altres tres *Specula*, inclòs l'apòcrif *Morale*; en efecte, l'encàrrec del rei només exigeix la traducció dels «llibres historials» de frare Vicenç (ms. *B*, f. 16r). Jaume Domènec, però, considerava que el mateix *Speculum historiale* no respectava aquesta classificació de la matèria: continguts corresponents al *Morale*, per exemple, es llegien en l'*Historiale* (cf. BRINCKEN 1978: 461). V. una nota de l'«Actor» a la

[1991]: 354-355), el *Speculum historiale* és conegut, a més de la utilització que en fa Jaume Domènec, per la

segona part del *Compendi*:

«De tots aquests llibres [de Ciceró] tragué
Vicent alguns dits morals, los quals, car
són lonchs e no són ystorials, havem lexats.
Qui·ls volrà trobar-los ha del ·viiⁿ.
capítol tro al ·xxxi· del setèn libre
historial del dit Vicent» (ms. B', f. 280v).

L'actitud de Jaume Domènec davant aquestes característiques de l'«orde» i el contingut del *Speculum historiale* semblen indicar que el dominic català se sentia més còmode amb un concepte tradicional de crònica i que els evidents avantatges didàctics (v. *supra*) que li oferia Vicenç de Beauvais van ser adaptats amb dificultat a un tipus de literatura més clàssic; això explicaria la utilització de l'estructura del *Chronicon* de Guillem de Nangís¹³⁶.

Les al·lusions a l'extensió de les notícies reportades per Vicenç de Beauvais explica el mètode seguit per Domènec davant el text llatí: enfront la literalitat amb què són traduïts el *Chronicon* i les altres fonts del *Compendi*, el *Speculum historiale* és

Crònica de 1425 i la Crònica de 1427.

¹³⁶ Encara que l'estat fragmentari del pròleg no permet assegurar-ho, sembla que el rei havia ordenat, en principi, una versió del *Speculum historiale*. ¿Va ser iniciativa del dominic completar-la amb el *Chronicon* de Guillem de Nangís, una obra que s'ajustava més al que ell considerava una crònica universal en un aspecte bàsic: la cronologia?

normalment resumit; l'única excepció la constitueixen el discurs de Constantí ([51]), els documents, com les cartes d'Helena i Constantí [89] i la donació de l'emperador [93-95]), i les passions breus extretes del *Martirologi* ([24-36]). El resum és una tècnica corrent de la compilació, inseparable de la seva finalitat vulgaritzadora (MELVILLE 1980: 63; *Apologia actoris*, cap. 3) i forma part del repertori dels traductors medievals. En el cas de les vides de sants extretes del *Speculum historiale*, Domènec remet el lector a la «hystòria» (el mateix *Speculum* o una «vita» particular) per ampliar el material resumit (v. [61]).

3.5.4.1. Les fonts secundàries

Les fonts secundàries s'utilitzen generalment per ampliar informació sobre temes particulars i no tenen cap funció estructuradora del relat. Això suposa una feina prèvia de selecció de passatges interessants que seran utilitzats en la compilació final¹³⁷. En el fragment transcrit del *Compendi* juguen aquest paper

¹³⁷ Que en algun cas suposa violentar l'estructura d'una obra que inicialment no ha estat pensada com a text historiogràfic. V. la utilització dels *Strategemata* de Frontí, desglossats segons els protagonistes dels paràgrafs i reordenats en l'estructura cronològica de Guillem de Nangís.

Godofrè de Viterbo, Ximénez de Rada i Martí de Troppau.

El *Pantheon* de Godofrè de Viterbo¹³⁸ és un clàssic de la historiografia del segle XII i un dels precedents de les compilacions d'història universal que proliferen a la baixa Edat Mitjana. L'obra combina prosa i vers, característica que no recullen els dos historiadors peninsulars que la citen, Alfons X (RICO 1984: 62) i Jaume Domènec. Aquest últim autor utilitza el *Pantheon* per completar notícies sobre els emperadors, especialment en aspectes relacionats amb la política eclesiàstica (persecucions o edictes) d'aquests.

Rodrigo Ximénez de Rada era ja un clàssic en la historiografia catalana¹³⁹ quan Jaume Domènec decideix incloure en el catàleg de fonts útils per al *Compendi*

¹³⁸ Nascut ca. 1120, data de la mort desconeguda. Va ser capellà i notari de Conrad III, Frederic I i Enric VI (MANITIUS 1931: 392-398).

¹³⁹ El *De rebus Hispaniae* és utilitzat a la *Gesta comitum*, a la crònica de Desclot i la *Crònica general de Pere III el Cerimoniós*. COLL I ALENTORN (1967 [1991]: 118-121; 1991a), basant-se en una afirmació de Nicolás Antonio, defensà l'existència d'una versió catalana completa del Toledà, acabada l'any 1266, obra d'un Pere Ribera de Perpejà que el crític corregí en Perpinyà. La tasca d'aquest traductor es conservaria en la col·lecció de resums catalans i llatins d'origen catalanoaragonès de l'obra de Ximénez de Rada. Tanmateix, com m'indica Lola Badia, l'anonimat d'aquests textos i la seva transmissió tardana fan difícil l'atribució de l'empresa a un traductor del segle XIII només conegut per una al·lusió de N. Antonio.

l'obra major del Toledà, el *De rebus Hispaniae*, i els opuscles *Historia romanorum*, *Historia hugnorum*, *vandalorum*, *suevorum*, *alanorum et silinguorum*, *Historia ostrogothorum* i *Historia arabum*. El motiu és comú al del pròleg del *Flos mundi* (BOHIGAS 1930: 208): ampliar les escasses informacions que la crònica universal medieval, de tradició bàsicament francesa o alemanya, dóna d'Espanya.

«Enperò lo un e l'altre d'aquests [Guillem de Nangís i Vicenç de Beauvais] ha haguda poqua cura dels fets d'Espanya, qui és la pus noble partida de Europa, qui és en la terça partida del món, la qual quax tota possehexen chrestians» (ms. B, f. 16r).

Es tracta, en definitiva, d'ampliar la secció d'història local; la terra de l'historiador (o la dinastia per a la qual treballa, el casal d'Aragó en aquest cas) passa així a ser protagonista central de l'esquema providencialista que presideix la historiografia medieval. El discurs sobre la presència d'Espanya i la utilització del Toledà en una crònica remet immediatament a la historiografia castellana, en especial a l'*Estoria de España*, la magna obra d'Alfons X, i la seva llarga tradició, prou coneguda en la baixa Edat Mitjana catalana: els inventaris i els reculls diplomàtics medievals fan sovint menció de «cròniques dels reis de Castella» (per exemple, MASSÓ

I TORRENTS 1905: 424, 438), una de les quals pot ser l'*Estoria* o alguna de les seves continuacions. Que Domènec segueix una tradició d'origen castellà en adaptar Ximénez de Rada a una estructura pròpia de la crònica universal sembla indubtable; puc afirmar, però, que no hi ha rastre d'influència de l'*Estoria* en el fragment dedicat a Constantí en el *Compendi*; un fet ho demostra: Jaume Domènec no diu res de l'entrada de l'emperador a Espanya, reportada per Alfons X al cap. 329.

El reconeixement de l'herència gòtica a través de Ximénez de Rada és un aspecte no original del *Compendi* en relació amb la historiografia catalana, encara que important pel fet d'oferir per primera vegada una traducció quasi completa dels opuscles sobre pobles bàrbars i els capítols sobre el tema del *De rebus* del Toledà; més sorprenent resulta, en canvi, l'aparició en la crònica catalana d'una de les etimologies sobre l'origen del terme «català» que gaudirà de més èxit a partir del segle XV:

«Catalunya deu ésser dita Gotholunya per los goths, e les gents gotholanos, e de "goth" an fet "cath" e an dit catalans. Altres dien que vengueren *dels gots o dels alans*» (ms. B, ff. 84r-v).

El *Compendi* és el primer¹⁴⁰ testimoni de l'ús de l'etimologia i un antecedent, per tant, del corrent d'apropiació de la mitologia gòtica que caracteritza la historiografia catalana dels segles XV-XVI (DURAN 1991: 11).

El préstec de notícies del *Chronicon pontificum et imperatorum* de Martí de Troppau¹⁴¹ afecta especialment la història dels papes, temàtica en la qual l'obreta esdevingué preceptiva. En els dos casos en què se cita el nom d'aquest historiador relacionat amb temes imperials ([38, 74]) no es llegeix el text a l'edició de Wieland o als dos manuscrits de l'obra (Ripoll 123 i Ripoll 125) conservats a l'ACA, ni a la traducció catalana.

¹⁴⁰ El manuscrit *B* va ser copiat entre 1454 i 1455, quan Tomic (1438) havia fet ja una referència crítica a la llegenda (TOMIC 1534 [1970]: 175r; COLL I ALENTORN 1947: 8-9) i poc abans que Margarit, l'impulsor de l'etimologia, la utilitzés (anys 1458-1460, data probable del *De origine regum Hispanie et Gotorum*; TATE 1976: 216, 370 [text]; 1980;). El fet que l'argument es pugui llegir també a la *Crònica de 1425* (f. 95r), obra que coneix i cita el *Compendi*, demostra que el passatge de Jaume Domènec no és una interpolació posterior.

¹⁴¹ L'obra va néixer com a manual breu d'història destinat als teòlegs i canonistes, i esdevingué un dels textos més llegits de la historiografia medieval (se'n conserven uns 400 manuscrits, disseminats per biblioteques europees i nord-americanes; BRINCKEN 1985-1989). Hi ha una traducció catalana medieval, conservada a la Biblioteca del Reial Monestir de l'Escorial. La *Crònica de 1427* utilitza també el

3.5.4.2. «Actor»

Alguns paràgrafs, generalment breus, estan introduïts pel terme «Actor» (l'autor d'una obra, v. CHENU 1927: 83). L'expressió, o d'altres signes paral·lels per indicar la intervenció de l'autor, és habitual en les compilacions tardomedievals; destinada a donar entrada a l'opinió crítica de l'historiador davant les fonts (MELVILLE 1991: 27), exerceix sovint una funció merament arbitral, reduïda a l'encavallament de les fonts, entre els vertaders detentors de l'autoritat del text, els «auctores». Darrere aquest fenomen hi ha la consciència del compilador de realitzar una obra en la qual l'aportació personal és menor; és famosa la definició del «compiler» de sant Bonaventura: aquell que no afegeix res del seu al que copia de diversos autors (MINNIS 1984: 94); ja hem vist que Vicenç de Beauvais només es fa responsable de l'ordre del *Speculum*, no dels continguts. El cas d'Helinand mostra, però, com, malgrat aquesta limitació de la fidelitat literal al model (MELVILLE 1980: 67), a través de la discussió de les fonts hom podia manifestar una actitud crítica enfront la tradició, actitud que, com veurem, és inimaginable en Jaume Domènec.

El model immediat del *Compendi* en l'ús del terme és novament Vicenç de Beauvais¹⁴², que segueix en

Chronicon entre les seves fonts (BOHIGAS 1941: 81-83).

¹⁴² En algunes edicions del *Speculum* es llegeix

aquest aspecte el cistercenc Helinand de Froidmont. Aquest autor utilitza el terme per mostrar-se crític amb algun dels seus predecessors en el gènere (PAULMIER-FOUCART 1986: 91-95). Vicenç de Beauvais l'aprofita per discutir o donar testimoni de les desavinences entre les fonts («dissonantia», XIII, 23, 102; fragments no traduïts per Domènec), comentar aspectes cronològics o d'estructura (v. XIII, 14; ídem pel que fa al silenci de Domènec) o presentar una notícia, un document, etc. (v. XIII, 53). Jaume Domènec reté aquesta última funció; el terme «Actor» precedeix i presenta un bloc de notícies, un document o un excurs (paràgrafs [7, 92, 108]), resumeix una informació ([97]) i a [68] es limita a introduir, potser per error, un passatge traduït de Guillem de Nangís. No és usat generalment per manifestar una opinió crítica; només en algun moment hi comenta un problema de desacord entre fonts. Per exemple: Ximénez de Rada (*De rebus Hispanie* II, xii) i Guillem de Nangís (f. 243v) donen dues versions diferents de la mort del rei visigot Teudis; segons el primer, l'assassí es va fer passar durant molt temps per albardà; segons el segon, el van matar els seus, «car ja era vengut en costuma entre·ls vvis[i]guoths que quant lur propri rey lur desplaïa, mathaven-lo». El dominic català proposa la següent solució, prou respectuosa amb les dues fonts:

«auctor» (qui té «auctoritas»), però els manuscrits llegeixen la variant correcta «actor» (MINNIS 1979:

«**Actor** E cascun pot ésser ver: que·ls seus lo fessen oucir per mans del dit hom, qui·s feyia orat, cor per ventura ell, qui sabia lur usansa, talayava-se e no·l podien en altra manera haver» (ms. *M*, f. 412r).

3.5.5. *La interpretació de les dades: el Compendi com a mirall de prínceps*

La valoració personal d'una informació aportada de les fonts no es fa mai directament en el *Compendi*, com hem vist de l'anàlisi de l'ús del terme «actor» en l'obra. Davant la manca d'una opinió explícita sobre els fets, l'avaluació que en fa l'historiador s'ha de buscar en altres moments de l'elaboració de la compilació, normalment en la tria dels textos d'entre les fonts: es tracta, per tant, d'assajar d'entendre per què hom escull una determinada versió o en silenci una altra (PAULMIER-FOUCART 1978).

El retrat de l'emperador Constantí que ofereix el *Compendi* és un bon exemple d'ús ideològic de la bibliografia a l'abast.

Comencem per les omissions de notícies que Domènec troba a les seves fonts. Segons algunes obres¹⁴³, l'emperador Constantí havia col·laborat, durant els primers anys del seu regnat, en la persecució contra els cristians iniciada per Dioclecià; el papa Silvestre n'havia estat una víctima fins que decideix fugir, amb els seus clergues, a la muntanya de Soracte. El relat de la *Vita sancti Sylvestri* explica amb aquest pròleg la malaltia de

¹⁴³ Per exemple: *Vita sancti Sylvestri* (II, p. 510), *Liber pontificalis* (I, pp. 74, 170), *Chronicon* d'Hug de Flavigny (col. 47), Vicenç de Beauvais (XIII, 23), *Legenda aurea* (versió catalana, ed. MANEIKIS-KNIAZZEH 1977: II, 107).

Constantí i la posterior conversió i bateig, relat que en alguns historiadors, en desaparèixer la causa de la lepra, la mort dels cristians que provoca la ira divina, queda truncat¹⁴⁴. A la *Legenda aurea* (vida de sant Silvestre), en canvi, es pot llegir encara el cicle complet persecució-lepra-conversió de l'emperador¹⁴⁵.

El famós bateig arià de Constantí poc abans de la seva mort és una dada que Jaume Domènec pot llegir a Guillem de Nangís¹⁴⁶:

«Constantinus, extremo vite sue tempore, ab
Eusebio Nichomediensi episcopo deceptus, in

¹⁴⁴ Vicenç de Beauvais (XIII, 47) es refereix a la malaltia sense explicar-la com a càstig de Déu. El silenci de Martí de Toppau i Guillem de Nangís sobre el fet és absolut. Godofrè de Viterbo, en canvi, nega explícitament el relat de la *Vita sancti Sylvestri* sobre la malaltia de Constantí: «Quod autem de lepra ejus legitur videtur apocryphum, quia in nullis libris authenticis, neque in chronicis reperitur» (col. 881).

¹⁴⁵ Jaume Domènec llegeix a Vicenç de Beauvais que Constantí ha perseguit els cristians. Que la lepra que pateix en sigui una conseqüència, ho pot trobar a la *Legenda aurea* (vida de sant Silvestre), una obra que no puc afirmar del cert que hagi estat consultada en la redacció del *Compendi* (v. els passatges corresponents a l'Aparat de fonts), però que és present en les biblioteques dominicanes (Dijon, 1307, DONDAINE 1937: 132; Mallorca, 1485, HILLGARTH 1991: II, 344) i que hom cita i tradueix a la baixa Edat Mitjana catalana (REBULL 1976).

¹⁴⁶ En parlen la crònica de Jeroni (p. 234), Godofrè de Viterbo (cols. 881, 884), Vicenç de Beauvais (XIII, 102) i l'*Estoria de España* (cap. 330).

arrianum declinat et ab ipso rebaptizatus est» (f. 202v; versió catalana: f. 326v).

El silenci de Domènec recolza en l'argumentació de Martí de Troppau:

«Sed ea que mendose de premissis Constantino dicta sunt, de Constancio [variant Constantino] filio eius omnia esse vera inveniuntur. Non enim verisimile est tante devocionis principem sic desipuisse, ut baptismum, quod a beato Silvestro susceperat, per quod se et corporaliter a lepra et spiritualiter a peccato mundatum cognoverat, ac ipsum Christum in baptismo se vidisse testificatus fuerat, sic viliter, ut rebaptizaretur, contempsisset» (p. 451).

El *Compendi*, aprofitant l'aclariment del Polonès, atribueix la conversió a un dels fills de l'emperador, Constantí II (ms. *M*, f. 338v), tot traduint un passatge de Guillem de Nangís aplicat a Constanci (f. 202v).

Un altre mètode per avaluar l'actitud de l'autor davant les fonts el proporciona la comparació entre versions acceptades i rebutjades dels fets. Vegem-ne dos exemples: Orosi explica (VII, 28, 26) com, inexplicablement, Constantí es girà contra els seus. Realment, l'assassinat del primogènit (Crisp), del

nebot (Licinià) i de la segona muller (Fausta), fets que l'historiador llegia a Eutropi i Jeroni, no tenien cap justificació en la biografia del primer gran emperador cristià. Els fets han dividit igualment els historiadors posteriors¹⁴⁷. En lloc del silenci, però, una tradició historiogràfica proposa una raó per al crim que devia impressionar més els lectors, el comès contra Crisp i Licinià: la traïció dels joves cèsars¹⁴⁸. Guillem de Nangís se'n fa ressò i, seguint les seves passes, Jaume Domènec [77, 83].

El *Compendi* inclou una traducció catalana de la famosa donació de Constantí ([93-95])¹⁴⁹, carta apòcrifa de l'emperador en què aquest lliura «la ciutat de Roma e totes aquelles de Ytàlia e les províncies de les regions occidentals, los lochs e les

¹⁴⁷ El *Speculum historiale* al·ludeix a una conspiració de silenci sobre els fets, per als quals diu no haver trobat cap explicació enlloc: «sed hoc et alia Constantini facinora ceteri historiographi dissimilant ac silentio tegunt» (XIII, 102); v., com a exemple, Ricard de Sant-Víctor (*Liber excerptionum*, cols. 253-256) i el *Chronicon* de Martí de Troppau. La *Historia romana* (XI, 13) interpreta els crims com una mutació del caràcter de l'emperador deguda als seus èxits polítics (cf. Alfons X *Estoria de España*, cap. 194).

¹⁴⁸ L'argument es troba ja a la *Historia ecclesiastica francorum* de Gregori de Tours: «scilicet quod proditores regnis ejus esse voluissent» (p. 149).

¹⁴⁹ Document espuri del segle VIII, inclòs en les falses *Decretals* del Pseudo-Isidor Mercator i el *Decret* de Gracià; v. HUYGHEBAERT 1976 per a la bibliografia recent sobre el text, que consulto a la PL 130.

ciutats» ([95]) i els símbols de la dignitat imperial al papa Silvestre I i trasllada el seu imperi «apud graecos». Jaume Domènec tradueix, amb molta fidelitat, el resum de la donació que es llegeix a Vicenç de Beauvais. Cap dels dos autors presenta el mínim dubte sobre la validesa del document, malgrat la tradició de textos que el critiquen¹⁵⁰, posició, d'altra banda, que està en consonància amb el material aplegat per Jaume Domènec en la compilació que inicià el 1357 per al cardenal Rossell, en què s'afirma la submissió dels

¹⁵⁰ El text és utilitzat per la diplomàcia papal des del mateix segle en què és creat com a argument per a les seves reivindicacions; la *Collectanea* papal del cardenal Rossell l'inclou (ALÒS 1912: 33). Durant l'Edat Mitjana el *Constitutum Constantini* rep diverses crítiques abans que l'atac decisiu de Valla no el desprestigiï; les crítiques medievals, però, tendeixen més a provar que es tracta d'un text sense autoritat en les discussions que no pas a demostrar-ne la inautenticitat per vies històriques (Nicolau de Cusa) i filològiques (Valla *De falso credita et ementita Constantini donatione*, 1440). Els atacs a l'obra constitueixen atacs a les prerrogatives papals; provenen, per tant, de cercles reials (Felip el Bell) o imperials (a la cort d'Otó III, per exemple, és rebutjat pel bisbe Lleó de Vercelli [KLINKENBERG in *Lexicon für Theologie und Kirche* VI, s.v. «Konstantinische Schenkung»]); l'*Estoria de España*, que pot traduir el text de Vicenç de Beauvais, no diu res de la donació: v. les aspiracions imperials d'Alfons X). En aquest context s'escriu a Itàlia, l'any 1388 (quatre anys després de la mort de Jaume Domènec), el *Liber dialogorum hierarchie subcelestis*, un anònim que avança l'argumentació humanista contra la donació (MENOZZI 1980).

regnes al papa¹⁵¹. L'oposició a les teories sobre el domini papal implícites en la donació està representada en el ventall d'obres amb què treballa Domènec en un excurs del *Pantheon* de Godofrè de Viterbo, dedicat a exposar les argumentacions dels «imperii fautores» i dels «ecclesiae defensores» sobre el tema de la donació i, en un context més ampli, de les possessions terrenes de l'Església¹⁵².

¹⁵¹ Cf. l'índex de la compilació, transcrit per KÄPPELI (1942: 9-18): nº 69 («Item Bonifacius papa scribit regi Francie quod ipse rex in temporalibus et spiritualibus est subiectus pape»), nº 70 («Item decretalis eiusdem Bonifacii VIII quod papa habet utrumque gladium, scilicet temporalem et spirituale, et quod terreni principes subsunt eidem»), nº 71 i nº 85 («Item catalogus regum, comitum et iudicum qui sunt subiecti et vasalli sacrosancte ecclesie Romane»).

¹⁵² La còpia del *Constitutum Constantini* en una crònica del segle XIV adquireix un nou sentit si la relacionem amb la polèmica sobre la primitiva pobresa de l'Església tan comuna en cercles «espirituals» i tan poc grata als dominicans (Nicolau Rossell arribà a proposar la desaparició del tercer orde franciscà; els acusa, entre altres coses, d'afirmar que Crist i els apòstols no havien tingut res en propietat [VINCKE 1944: 121, 163-164]). Era un tòpic l'afirmació que «primerament no havia la Sgleya alguna cosa» (versió catalana de Brunetto Latini, *Llibre del tresor* I, 149), abans que Constantí cedís a Silvestre I l'Imperi occidental; en alguns textos franciscans, el pontificat de Silvestre sembla un punt central en el creixement terrenal de l'Església: la refutació d'un text català contemporani de Joan XXII (1316-1334) composta, entre d'altres, pel carmelità Guiu Terrena pressuposa en l'anònim autor la següent afirmació: que «a beato Silvestro incepit ruina perfectionis euangelice, quod est insanum» i defensa que l'Església «a beato Silvestro citra habuit possessiones» (POU I

Recordem que l'emperador Constantí és un personatge clau en la historiografia medieval. En l'òptica eclesiàstica que adopta fra Domènec és el primer emperador cristià (després del fugaç episodi de Felip l'Àrab), el «sant hom» (Eiximenis, *Dotzè* II, 2, p. 380) que propulsa, sotmès al papa i als bisbes, el desenvolupament de l'Església. Els seus actes són, necessàriament, un model per a tot príncep cristià¹⁵³; Domènec pensa, en primer terme, en el Cerimoniós: tal com es dedueix de la lectura del pròleg del ms. *B* del *Compendi*, entre «los simples clergues e los lechs» que poden accedir a l'obra, hi ha un destinatari excepcional, el rei. El *Compendi* es pot llegir, en aquest sentit, com un «regiment de prínceps». En efecte, el primer paràgraf del pròleg està construït sobre el tòpic de la necessitat que el rei conegui la

MARTÍ 1930 [1991]: 502); Francesc Eiximenis il·lustra la necessitat de no enriquir excessivament els clergues amb la següent anècdota: «lo jorn que Contastí, emperador, ac dat l'imperi occidental a papa Silvestre fo hoyda veu en Roma qui dix: Huy és posat verí en la Esgleya de Déu!» (*Dotzè* II, 2, pp. 499-500). El fet que Domènec tradueixi el text (resumit) de la donació quan la cessió de l'Imperi a Silvestre és considerada com a un dels orígens dels mals de l'Església en cercles franciscans, es pot interpretar, en una línia típicament dominicana, com una defensa de les possessions temporals de l'Església. La hipòtesi, però, no permet ser comprovada amb cap afirmació explícita del *Compendi*.

¹⁵³ Els episodis del *Compendi* sobre la negativa de Constantí a jutjar els bisbes i l'encobriment del clergue pecador ([57]) es poden llegir, per exemple, a Eiximenis (*Dotzè* II, 1, pp. 40-41).

història per governar adequadament el regne: «no cal a príncep qui si ni los altres vol regir degudament ne governar sinó que guarde los fets del temps passat, car aquells li mostraran què deu fer» (f. 15r)¹⁵⁴. El text bíblic que autoritza l'afirmació és una «paraula» o tema del *Llibre d'Ester* citada al començament (perdut) del pròleg i de la qual aquest constituïria un comentari¹⁵⁵.

A la llum d'aquest passatge del pròleg, el *Compendi*, encàrrec reial, constitueix una de les peces del vast projecte historiogràfic del Cerimoniós d'exaltació de la seva política i la seva dinastia, que té els seus màxims exponents en la història particular del regnat (la *Crònica*) i la història dinàstica (la *Crònica general dels reis d'Aragó*). El *Compendi* que, no ho oblidem, ha d'historiar també el regnat del Cerimoniós, es pot llegir com el pròleg general de les altres dues obres, i com tal situa l'acció del rei i el casal en la perspectiva

¹⁵⁴ Uns anys més tard, Eiximenis aconsella el mateix. La lectura en concret de les històries i annals dels predecessors es recomana al fill del rei al *Dotzè II*, 1, p. 199.

¹⁵⁵ El rei Pere «volent provehir a son regne de regiment degut e profitós, ha manat que li sien aportades les històries he fets qui són estats en los anys passats, axí com diu la paraula de Ester al començament proposada» (f. 15v). Es tracta probablement d'Est 6:1: «Rex duxit insomnem iussitque adferri sibi historias et annales priorum temporum.» [*] Cf. íncipit de l'exemplar documentat el 1470: «Rex missit» (sic per «iussit»?) (JUNYENT 1943: 75).

providencial que caracteritza tota crònica universal.

3.6. Caracterització lingüística del text¹⁵⁶

Grafia

Davant *a*, la grafia *g* representa tant l'oclusiva velar sonora com la fricativa palatal sonora («pessegassen» [2,20]) (COROMINES 1983: 289). La grafia *gu* davant *a* i *o* reflecteix els sons [g] («guoàs» [2,19], «Guàl·lia» [117,1]) i [gw]. La grafia *qu* davant *a* representa el so [k] («Pasquasi» [5,15]) i el grup [kw].

Ç (davant *a*, *o*, *i* [«oçís» 51,20]) és minoritària i s'intercanvia amb *ss* i *s* («ço», «so»); la grafia *ts* de «ters» [22,18] i «lents» ('llenç') [95,18] pot reflectir una antiga pronúncia africada que, segons Coromines, es manté al Rosselló durant el segle XIV (COROMINES 1976: I, 26). Cf., però, «tersa» [98,28]. La fricativa palatal sorda es representa amb *x* excepte a «peys» [60,17] (grafia occitana; LEVY, s.v. «peis»).

La palatal lateral en interior de paraula es

¹⁵⁶ Aquest apartat és l'esbós d'un estudi lingüístic, en preparació, del manuscrit *M*. Es limita, per tant, a indicar els aspectes més característics del text (excepte els sintàctics: la influència de la sintaxi llatina en l'estil del *Compendi* exigeix un capítol a part). La descripció té en compte, especialment, els trets que uneixen la llengua de *M* a la traducció catalana de la *Legenda aurea* estudiada per COROMINES (1983) i els seus deixebles MANEIKIS KNIAZZEH i NEUGAARD (1977); tots dos textos presenten, al marge de trets arcaïtzants, fenòmens avui documentats a dialectes del nord del domini lingüístic, especialment al rossellonès. Cito per paràgraf i línia.

representa amb les grafies *l* («noveletats» [111,4]), *ll* i *yl* («cabeyls» [16,23]); a principi de mot, amb *l*. *Y* transcriu, com *ny* i *yn*, la consonant nasal palatal («feyent» [6,5]) (COROMINES 1983: 291).

La grafia occitana dels plurals en *-tz* conviu amb la catalana *-ts* («vinentz» [5,33]). Cf. COROMINES 1983: 288, SOBERANAS 1968: 177.

Fonètica

Encara que a *M* domina el resultat *et* del contacte de *A* i *E* amb *-CT-* («prefet» [112,12], «fets» [2,14], etc.), es poden trobar algunes formes arcaïtzants amb el diftong *eit* («forfeyts» [5,31] i «prefeyt» [8,9 etc.]) (COROMINES 1976: I, 105-106; 1983: 293). A «aduyt» [5,31] es conserva la iod derivada de *-CT-*.

Es troba al text algun exemple de neutralització de *a* i *e* en posició àtona: «neveli» [66,9], «terribla» [15,18], etc. «Fuylas» [15,12] reflecteix probablement una grafia occitana. Hi ha casos de confusió *o* / *u*: «descubert» [6,9], per l'acció de la *b*, «poguera» [42,20], «puguera» [55,19], «ponida» [43,11], «punits» [7,8], etc.

En síl·laba inicial, la *i* àtona llatina conviu amb exemples dissimilats en *e*: «emperi» [1,1] (però «imperi» [2,30]), «fenir» [21,11] (però «finaren» [36,4]), «enich» [22,26] (però «iniquitats» [7,10]), «esperit» [5,34] (però «Spirit» [5,20]; DECLC III,

s.v. «espirar»), «scret» [112,27] (FOUCHÉ 1924a: 66; però «secretament» [9,11]). La forma mig-sàvia «virtut» [47,22] (DECLC IX, s.v. «viril») conviu amb la més popular «vertut» [12,3].

La inflexió de -e- pretònica en -i- en contacte amb palatal és un fenomen molt actiu en rossellonès (FOUCHÉ 1924a: 63-64; COROMINES 1983: 296; també a DescLOT: COLL 1949 [1991]: 216). Exemples: «aginolant-si» [91,22], «ginolós» [112,77]. La inflexió de e-davant nasal seguida de dues consonants en i- a «intrar» [22,15], comuna en la llengua antiga i en l'occità (LEVY, s.v.), domina també a la *Legenda aurea* catalana (des d'ara LA) (DECLC III, s.v. «entrar»).

La reducció de *gua-* a *go-* en síl·laba inicial, fenomen típic del català oriental i del rossellonès en particular, té un testimoni en la forma «guoardó» [93,37] («goardon», SOBERANAS 1968: 182, 178), variant de «guaardó» [51,48].

El manteniment de -n final és un tret arcaic del nord-est del domini, present en DescLOT (COLL 1949 [1991]: 216-217), la LA (COROMINES 1983: 303) i la versió dels *Diàlegs* de sant Gregori (SOBERANAS 1968: 181-182). Exemples: «Constantín» [1,3], «sobiran» [9,2], «man» [57,21] («mà» [32,5]), «degun» [57,31], etc.

No se sonoritza la -T- llatina en mots com «castetat» [22,15] (també a la LA; DECLC II, s.v. «cast»), «castitat» [43,27], «christiantat» [55,2], «sanctitat» [60,20], «santetat» [86,21], «etat»

[42,3]. Es conserva la -t final del grup -nt, excepte a «manan» [7,7], «sen» [53,42], «sufficienment» [90,31], etc. (davant consonant; SOBERANAS 1968: 183). Pel que fa a -r, cau en un cas seguida de s: «errós» [54,11] (SOBERANAS 1968: 182). A «fondaments» [53,17] es manté el grup llatí -ND; cf., però, «ona» [93,58].

La conservació de -s- provinent de D, C^{e,i} i TI conviu amb la caiguda de la consonant, que, en el cas de derivar de D, cau definitivament en posició pretònica a la primera meitat del XIV (FOUCHÉ 1924a: 110). Aquesta situació vacil·lant té paral·lels en la LA i en alguns mots del rossellonès actual (COROMINES 1983: 298-299) i en els manuscrits de Desclot (COLL 1949 [1991]: 215). Altres exemples de caiguda de -s- provinent de D: «seer» [8,13], «juei» [9,2], «preÿcant» [15,42], «cobeegant» [15,48] (la forma reduïda «cobegants» es llegeix a [89,12]; DECLC I, s.v. «acobitiar»), «creegut» [16,30], «caer» [20,7], «spaes» [22,13], «devehir» [23,8], «aordonam» [37,37], «feels» [43,23], «guaardó» [51,48], etc.; casos de vacil·lació: «plaent» [5,11] i «plaser» [63,11], «casut» [44,10] i «cahuta» [44,6], «lausàs» [11,10], «lausor» [10,3] i «loaren» [90,32]), «remedi» [58,16] i «remei» [7,4]. Exemples de caiguda de -s- procedent de C^{e,i}: «reebé» [5,31], «faent» [16,19], etc. Vacil·lació en els derivats del grup TI: «serveis» [4,10], però «servey» [54,26] (el DCVB 9, s.v. «servei», documenta la variant «servei» només en textos rossellonesos; v. FOUCHÉ 1924a: 191); el

derivat del sufix -ITIA és -ea, excepte en el mot «saviesa» [42,11] (però «saviea» [96,11]), «sazó» [118,2] (cf. el manteniment en aquest mot de [z] al Capcir [DECLC VII, s.v. «semlrar»]). Semblantment, la caiguda de -s- intervocàlica provinent de -S- és una característica del ms. *M* que conviu amb algun cas de manteniment: «guoàs» [2,19], «respoés» [5,16], «preeren» [7,23], «prees» [8,4] («presa» [17,3]), «enteés» [8,15], «preó» [9,11] («presó» [15,25 etc.]), «meeren» [15,24], «peant» [53,51], etc.

La manca d'epèntesi de *d* és una característica de la llengua arcaica i del ms. *M*, compartida pel rossellonès actual (COROMINES 1983: 304). Exemples: «genre» [6,7], «penre» [11,5], «divenres» [61,10], etc. Formes amb *d* epentètica: verbs «tenir», «venir» i derivats («vindran» [5,17], «tindreus» [8,24], etc.); «cendres» [69,37].

Pel que fa a la fonètica sintàctica, s'observa la caiguda de -s en determinats contextos (cf. *LA*, I, 9-11; *COLL* 1949 [1991]: 217): rere consonant i davant consonant sorda («mort pare e mare» [42,4]; «al quals» [109,23], «any pensàs» [112,29]) i davant consonant sonora («cali de» [94,20]). El fenomen és típic del nord-est del domini lingüístic i de les Illes.

Morfologia

Flexió nominal: la grafia «Déus» [5,4 etc.] és un cultisme i compleix les mateixes funcions que «Déu» [1,6]. Apareix una vegada el vocatiu «séyer» [113,26]. Algun cas de *s* en nominatiu singular: «verges» [34,8], però «verge» [5,32], etc.

Formació del plural: «terrassos» [20,2] és l'únic exemple del text de plural en *-os* d'un mot acabat en *-s* en el singular (*cf.*, però, línia 7: «terrasses»); no es justifica amb la presència d'o tònica (COROMINES 1983: 312). La resta de casos apareix amb *-es*. Plurals en *-ns* derivats d'esdrúixols llatins: «hòmens» [5,23], «jóvens» [8,3], «ymàtgens» [93,45 etc.]; però: «homes» [17,23], «ymatges» [52,9]. A «ginolós» [112,77] hi ha hagut reducció de *-ns* a *-s*, tret del rossellonès modern (FOUCHÉ 1924b: 6, amb exemples de finals del segle XIII; COROMINES 1983: 313). Restes dels antics neutres plurals en *-a*: «tria mília» [91,25] (LA I, 206; DECLC V, s.v. «mil»), «làbies» [90,30] (procedeix del neutre plural «làvia», interpretat com a singular, LA III, 314, nota 13).

En el text domina la forma antiga del masculí de l'article determinat («lo», «los»), però hi ha alguns casos de variant reforçada: «el» ([9,3], [16,23], [20,19]), «els» ([27,3], [109,3]).

Es llegeix la forma del demostratiu «cels» en combinació amb «qui» [23,28].

El pronom «qual» té una forma femenina «quala»

[98,22], avui conservada en balear (*LA* I, 181; *DECLC* VI, s.v. «qual»). L'adverbi «trop» és utilitzat com a adjectiu amb flexió de gènere i nombre («tropes» [112,25]), com en occità (*LEVY, PSW* III, s.v. «trop»).

Els pronoms personals «me» i «mi» en posició proclítica tenen la mateixa funció: «purifficà-me» [93,59], «toquant-mi» [93,60]; el segon és tònic en la frase «sapiats mi de tota leprosia ésser curat» [93,61], calcada del llatí (*LA*, I, 23). Les mateixes observacions valen per al pronom de 3ª persona («se», «si»). L'antic pronom personal àton «lur» [8,17] conviu amb la forma del datiu «los» [69,28] (*LA*, I, 21).

Es llegeixen en el text alguns infinitius arcaics: «trer» [63,3], «seer» [8,13], al costat de la forma moderna «veure» [57,36] i el futur «trauran» [60,15]; «caer» [20,7] (*LA*, I, 29-30); «resolvre» [43,18], «absolvre» [61,46] (*LA*, I, 30, 197). Es troben alguns exemples de la forma perifràstica arcaica del futur («posar-t'é» [15,22], «seguir-lo hets» [59,23], etc.).

Tema de present: la 1ª persona del singular del verb «creure» («creer»), «ésser» i «poder» és «creec» [59,16], «son» [16,9] i «pusc» [61,35], respectivament. Totes les segones persones del plural acaben en -ts («poguéssets» [3,8], «parlats» [5,19], etc.). Els incoatius es formen amb -ex (subjuntiu en -esc-): «servesca» [96,22], «seguexes» [9,4], «guarexen» [61,57], «partex» [89,7], etc.; algun verb

no presenta encara l'augment: «deffala» [95,59] (LA, I, 33-34). En el present de subjuntiu es troben formes no velaritzades («vuyles» [5,10], «sia» [11,15], «sàpies» [89,11], etc) al costat de «tinguen» [58,19], «romanga» [89,36], etc. La forma del subjuntiu del verb «morir» «muren» [91,33] es llegeix també a la LA (I, 36). La forma de la segona persona del singular de l'imperatiu d'«anar» i «fer» és, com a la LA (I, 45), «fe» [5,10] i «vé» [47,9].

Pel que fa al tema de perfet, dominen encara els perfets forts en la tercera persona del singular dels verbs de la segona conjugació i en alguns de la tercera (COROMINES 1983: 322-326; LA I, 52-64). 1ª persona del singular: «fiu» [93,23], «viu» [93,48], però forma feble en «venguí» [93,54]; 3ª persona del singular: «fo» [1,2]; «mès» [2,25], «tramès» [4,2], «pres» [5,2], «entès» [6,10]; «dix» [5,11], «indux» [9,6], «schrish» [3,5] (però «rescriví» [3,7]), «trasch» [20,17], «fencs» [23,30], «visc» [48,4], «cresch» [56,18], «nasch» [81,7]; «hac» [5,33], «bec» [94,19], «vénc» [3,4], «moch» [5,32] (però «mogué» [108,7]), «tenc» [8,11], «volc» [42,27], «poch» [55,10] («poguer» [93,15]: «pogué»?); formes mig-fortes en -ec: «apparec» [16,18], «caech» [37,13], «stec» [15,41], etc. 3ª persona del plural: «pogren» [22,29]. «Foron» [69,8] és la forma occitana corresponent a la catalana «foren» (MORAN 1990: 201; també a la LA, COROMINES 1983: 322); aquesta última domina en tots els altres casos: [8,5]; [14,5], etc.

El pretèrit imperfet de subjuntiu del verb «estar» té dues formes: «stigués» [5,26], «stagués» [112,78].

Recullo algun exemple de plusquamperfet d'indicatiu, usat com a condicional: «puguera» [55,19].

En el capítol dels participis, destaquen les formes fortes «testa» [112,88] (*LA*; DECLC VIII, s.v. «teixir») i «elet» [62,7] (al costat d'«elegit» [60,21]), i el femení «cahuta» [44,6] (COROMINES 1983: 326). La forma «merida» [33,7] remet a un infinitiu «merir» sense augment incoatiu.

La formació del superlatiu amb el prefix «sobres» és una característica del ms. *M*: «sobresgran» [15,4], etc. (cf. SOBERANAS 1968: 184).

Glossari

adaltàs, s' [16,7]: 's'agradés de'; Vicenç de Beauvais, XIII, 27: «et tam in amore eius vehementer arderet». DECLC I, s.v. «altar o altar-se»: derivat de l'adjectiu català i occità «adaut» / «azaut», llatí vulgar ADAPTUS. La forma amb *d* és, segons Coromines, un arcaisme que no documenta, però que es pot trobar al *Dic. Ag.* I, s.v. «adaltar-se»: 'alabar-se', sentit no adequat al text. Cf. l'occità «adautar»/«azautar» (LEVY, s.v.).

almornes [60,22]: 'almoines'. Mot propi de l'occità documentat també a les *Homilies de Tortosa* (MORAN 1990: 228; LEVY, s.v.).

aost [19,10]: 'agost', forma rossellonesa antiga que es troba també a la LA (I, 78; DECLC I, s.v. «agost») i en occità (LEVY, s.v. «agost»).

arpes [23,6]: DCVB 1, s.v. «arpa»: 'Peça corbada i aguda, de metall, per a subjectar o turmentar' i cita un exemple de la LA (I, 84). El documenta al Conflent, la Cerdanya, l'Empordà, Valls, les Illes i el Maestrat.

avesque [38,4]: occitanisme d'origen francès, documentat en rossellonès i mallorquí al costat de la forma «bisbe» (DECLC I, s.v. «bisbe»; LA I, 83).

aysò [15,30]: forma arcaica, comuna amb l'antic occità, documentada al nord del domini lingüístic (DECLC III, s.v. «est»). Testimonis a la LA catalana (COROMINES 1983: 349) i a la versió de sant Gregori (SOBERANAS 1968: 185). Es troben també al text: «assò» [3,14], «açò» [54,20] i la forma reduïda «ço» [4,9], «so» [2,25].

batistiri [94,29]: 'baptisteri', documentat a Andorra i Organyà (DECLC I, s.v. «batejar»).

bas [95,59]: 'baix', també a la LA (I, 88-89). Antic occità (LEVY, s.v.).

cahuta [44,6]: 'caiguda'; documentació rossellonesa del terme a DECLC II, s.v. «caure» i LA (I, 97). També apareix a la versió de sant Gregori (SOBERANAS 1968: 190).

clavellat [98,6]: 'clavat'; «clavells» [98,42], 'claus', terme occità (LEVY, s.v. «clavel»; COROMINES 1983: 352).

co [3,7]: variant arcaica de «con» i dominant a M (DECLC II, s.v. «com»). La forma «com» només apareix en un cas ambigu [112,22] (v. Aparat crític).

colobi [8,18]: no documentat al DCVB i al DECLC.

Llatínisme lèxic que tradueix «collobio» (Vicenç de Beauvais, XIII, 16). V. DU CANGE II, s.v. «collobium»: túnica sense mànigues o amb mànigues curtes, referida més endavant a l'hàbit monacal.

consular [5,15]: «consularis», Vicenç de Beauvais, XIII, 3. Llatínisme no documentat al DCVB i al DECLC; DU CANGE II, s.v. «consulares»: governadors de les províncies.

cor [59,29]: 'sinó, més que'. Conjunció molt freqüent en textos d'origen rossellonès (DECLC II, s.v.), que cal distingir de la conjunció causal «cor», variant predominant a M de «car» (QUARE).

cortal [64,3]: documentat a la LA; viu actualment al rossellonès i a l'Alt Empordà (DECLC II, s.v. «cort»).

crou [17,13]: aquesta variant antiga de «creu» és l'única forma que llegeixo al text transcrit i domina també en la LA (DECLC II, s.v. «creu»). Cf. el cas de «vou» ('veu') [42,49].

damont [8,7]: variant de «damunt» pròpia de les diòcesis de Girona i Perpinyà (COROMINES 1983: 352).

degola [15,37]: 'degollada'. El DCVB 4, s.v. «degolla», i el DECLC II, s.v. «coll», no recullen el

terme com a adjectiu.

dejós [92,6]: 'dessota'. En català antic és més freqüent la forma amb *ú*; amb *o* apareix al rossellonès i al ribagorçà antics. Cf. occità «*dejos*» (LEVY, s.v.; DECLC IV, s.v. «*jus*»).

destrador [95,30]: no documentat al DCVB i al DECLC. Tradueix el llatí «*strator*»; cf. «*destrar*», 'menar un cavall per la brida' a Muntaner (DECLC III, s.v. «*destre*») i l'antic occità «*destrar*» ('conduire': LEVY, s.v.).

dimenges [87,10]: procedent de «*dicmenge*», predomina en la documentació rossellonesa (FOUCHÉ 1924a: 245; DECLC III, s.v. «*dia*»; COROMINES 1983: 301).

electro [94,38]: aliatge d'estany i bronze (DUCANGE III, s.v. «*electrum*»).

emfantia [16,2]: 'infantesa'; la versió de sant Gregori llegeix «*enfantia*» amb el sentit 'cosa pròpia de la infantesa' (SOBERANAS 1968: 49), propi també de l'occità (LEVY, s.v. «*enfantia*»). És un error del copista per «*emfància*»? DECLC III, s.v. «*infant*»: el text del ms. *M* indica l'existència d'una variant amb *e-* de la família del mot «*enfant*», tret occità i arcaic propi de l'antic rossellonès. Cf., però,

«imfància» [42,3] i «imffants» [32,2].

engual [55,7]: forma comuna al rossellonès (DECLC IV, s.v. «igual») i l'occità (LEVY, s.v.). «Engualar» [108,4].

entir [112,60]: 'enter', apareix sobretot en documents rossellonesos i es conserva en aquest dialecte (FOUCHÉ 1924a: 32; DECLC III, s.v. «enter»).

exemplari [57,23]: 'allò que serveix d'exemple' (DCVB 5, s.v.); tradueix el llatí «exemplum». A [9,14], en canvi, tradueix «exemplaria», 'exemplars', sentit no recollit pel DCVB, però paral·lel al de 'recull d'exemples'; en aquest segon cas he corregit la lliçó «exemplari» del manuscrit per «exemplaris», en lloc de considerar-la com un exemple de reducció de -IA > -i, típic del balear i el rossellonès (LA, I, 6), ja que no hi ha cap exemple d'aquest fenomen a la resta del fragment transcrit.

fedes [16,6]: 'ovelles'. Terme dialectal rossellonès (DECLC III, s.v. «fecund»), comú amb l'occità (LEVY, s.v. «feda»). Coexisteix amb «oveyles» [64,3]. També a les *Homilies de Tortosa* (MORAN 1990: 232).

fou [2,12]: tradueix el llatí «fece», 'feu, femta' (FAEX, FAECIS). COLL (1949 [1991]: 216) dóna

exemples del pas del diftong *eu* a *ou* en DescLOT. El terme s'explica potser per una analogia amb mots com «*vou*» i «*crou*».

fres [95,8]: 'mitra'. DU CANGE III, s.v. «*frigium*», que cita també la donació de Constantí.

glesa [113,22]: 'església'; variant per afèresi d'«*esglesa*» [40,1 etc.] (FOUCHÉ 1924a: 218). Les formes en *-esa* del mot «*església*» dominen en els parlars rossellonesos (DECLC III, s.v. «*església*»; LA I, 127-128).

grevyla [23,12]: 'graelles'. Rossellonisme lèxic: DECLC IV, s.v. «*graelles*». Cf. la LA (I, 142-143).

hic [112,35]: 'aquí'. Sobre la construcció amb «*hic*», v. COROMINES 1983: 356; LA, I, 144.

hyretge [8,15]: 'heretge'; variant típica del rossellonès del mot «*heretge*» (DECLC IV, s.v. «*heretge*»), documentada a la LA (I, 144). Segons el DCVB 6, s.v., el terme ha adquirit un sentit propi a la zona ('desvergonyit').

jausentes [93,25]: 'joioses, alegres', de l'occità «*jauzent*» (LEVY, s.v. «*jauzensa*»: 'joie'); DCVB 6, s.v., el documenta també a DescLOT.

juei [9,2]: 'judici', IUDICIU. Arcaisme que el DCVB 6, s.v., documenta només a Canals. A la LA es troben formes que han perdut -s- provinent de -D- («juesi», «juessi») al costat d'una forma que la manté («jusesi») (LA I, 148).

layrons [98,23]: cf. «ladres» [64,2]. La convivència de -ir- i -dr- resultats del grup -TR- llatí s'observa també a la LA (I, 149). La solució -ir- és comuna al rossellonès i a l'occità.

làbies [90,30]: 'llavis'. Procedeix del neutre plural «làvia»; cf. la LA, on els copistes del segle XIV modernitzen o no entenen el terme (LA III, 314, nota 13; DECLC V, s.v. «llavi»). També en occità: LEVY, s.v. «labia, lavia».

maistre [94,21]: cf. antic occità (LEVY, s.v. «maestre»). També a Desclot (DECLC V, s.v. «mestre»). «Maestre» [50,6].

malats [61,56]: el DCVB 7, s.v., en dóna un exemple de 1393. LEVY PSW V, s.v. «malaut», també recull la variant.

manesterals [89,36]: al segle XIII domina ja la variant «menestral», però aquella es documenta encara en un text rossellonès de 1289 (DECLC V, s.v. «menestral»).

navegs [47,17]: no documentat al DCVB i al DECLC V, s.v. «nau», encara que aquest últim afirma que formes semblants a l'occità antic «navey» i «naveig» (v. LEVY, s.v. «naveg»: 'vaisseau') van ser conegudes en català. El DCVB 7 recull «navei», 'embarcació semblant a un rai', al Pallars.

nigromantici [89,10]: variant de «nigromàntic» no recollida al DCVB i al DECLC. Cf. «nigromància» [2,25].

nivols [11,26]: 'núvols'. L'accentuació a l'última síl·laba està documentada a la LA (I, 166). Forma conservada en el mallorquí i el rossellonès moderns, comuna amb l'antic occità (LEVY, s.v. «nivol, niol»), llengua de la qual probablement s'ha pres (COROMINES 1983: 258).

nohuts [34,3]: 'nuosos', «nodosis» a Vicenç de Beauvais, XIII, 42. No documentat al DCVB i al DECLC. Cf. l'occità «nozut»: 'nouveux' (LEVY, s.v.).

nolgut [42,18]: participi de «nolre», ultracorrecció de «noure» (LA I, 166).

oucir [6,9]: 'occir'. Variant no recollida al DCVB i al DECLC.

pans [91,17]: 'mans, mansuet'. Exemples rossellonesos antics: LA I, 171; DECLC VI, s.v. «pansa».

pèrdoa [20,8]: 'pèrdua', variant freqüent en la documentació rossellonesa antiga (DECLC VI, s.v. «perdre»). Cf. occità antic «perdoa» (LEVY, s.v.).

pincerna [66,11]: 'coper'; v. nota al text.

pobretes [20,2]: 'pobres'; tradueix el llatí «mediocri paupertate tenues». Cf. occità «paubret»: 'pauvre' (LEVY, s.v.). La correcció d'una primera còpia «pobretas», amb plural en -as (v. Aparat crític), sembla indicar que es tracta d'una paraula occitana.

sínet [57,8]: 'sínode'. El DECLC VII, s.v. «sínode», documenta el terme només a LA (II, 97).

soletament [74,11]: 'solament'. Occitanisme (LEVY, s.v.).

spiar [61,26]: tradueix el llatí «conspiceret» (Vicenç de Beauvais, XIII, 69); el sentit és ambigu i vacil·la entre el significat general 'mirar' del rossellonès actual i el valor 'observar cautelosament i inquisitivament' de la llengua antiga (DECLC III, s.v. «espia»).

superhumeral [95,9]: 'peça de vestir que cobreix les espatlles' (DCVB 10, s.v.; DU CANGE VII, s.v. «superhumerales»); ni aquest recull, ni el DECLC IV, s.v. «humeral», donen exemples antics.

tetes [42,41]: terme propi del Rosselló (LA I, 201; DECLC VIII s.v.). V. «destetat» [11,15] i «tetava» [61,11].

tortor [28,6]: 'aparell de tortura'; mot comú amb l'antic occità i la LA (I, 202).

troquar [11,11]: llegiu «trocar»; 'foradar'. Variant del verb «traucar», molt comú a l'antic rossellonès (DECLC VIII, s.v. «trau»; LA, I, 204-205).

veni [17,21]: forma llatina, usada també a la *Legenda aurea catalana* (COROMINES 1983: 329).

II. TEXT

Criteris de l'edició

En la transcripció regularitzo l'ús de *i* i *j*, *i* i *u* i *v*; també ho faig en el cas de *c* i *t* ja que en el manuscrit es troben grafies del tipus «doccors» per «doctors» i vacil·lacions com «Anthiocchia» / «Anthiotchia». He accentuat el text i he regularitzat la separació de paraules i l'ús de majúscules. La utilització de l'apòstrof i el punt volat segueix la norma de la col·lecció *Els Nostres Clàssics*. Transcribo la grafia *x* per *ch* en el nom de Crist i derivats i «ny» i «con» quan al text la nasal apareix amb una abreviatura; resolc les abreviatures «per» / «par» segons la normativa moderna. Utilitzo els claudàtors per restituir una paraula; les restitucions menors s'indiquen a l'Aparat crític.

Anoto en negreta la indicació de font i tema, feta al ms. *M* amb tinta vermella. Tingui's en compte, però, que la menció de la font es llegeix en el manuscrit a la dreta de la caixa d'escriptura. La data llatina que tanca algunes passions de màrtirs està en vermell al manuscrit; el mateix copista (*M*) ha fet una crida al marge per al rubricador; no copio aquestes notes a l'Aparat crític. Una minúscula indica la posició de les caplletres (primera lletra de la indicació de tema), no realitzades; s'han completat, en canvi, les inicials corresponents a [105-107 i 109].

He dividit el text en blocs numerats a fi de facilitar la consulta de l'Aparat de fonts i, en conseqüència, de visualitzar al màxim les tècniques del mètode compilatori utilitzat per l'autor; això m'ha obligat a obrir un bloc nou en alguns passatges no indicats al ms. *M*, que no és sempre regular a l'hora d'unir canvi de bloc amb indicació de tema i font d'una notícia.

No ha estat possible reunir les notes i els dos aparats (crític i de fonts) al peu de pàgina corresponent del text.

[Text]

[1] L'emperi

Orosi En l'any de Jesuchrist ·cccix· fo confermat en l'emperi lo gran Constantín e poceí-lo ·xxx· anys e ·x· meses. Aquest [310r] fo levat august per Bretanya e per Gàl·lia. E per maravelosa gràcia de Déu, fo molt amat e tengut car per la cavaleria e per los ciutadans.

[2] L'emperi

Orosi En l'any ·cccx·, Maxèncio, fil de Hercúlio Maximiano, qui habitava no luny de Roma, en una vila pública apelada Luchània, fo levat august per los cavalers del pretori de Roma.

E per tirar a si la favor del poble, fenyia si haver la nostra fe en reverència; e féu manament que totes les persecucions dels christians e injúries cessassen. Mas en ses arts ne costumes e·n sa vida res no·s mostrà per què apparegués ell ésser amich dels christians. Aquest, a prop, alarguà si metex a tanta fou de vicis e a tant de soll o de fanch de tots crims e de legea, que no fo malvestat ne peccat, per mal que fos, qui en la sua vida e en los seus fets no cabés.

Eusebi Car, entre·ls altres mals, públicament prenia les mulers dels senadors e, més que més, dels nobles; e complida en elles sa luxúria e l'adulteri, faïa-les retre a lurs marits; e per sobres de temor,

no era qui·n guoàs res dir ne fer apparès. Pux manà a sos cavalers que, anant per vila armats, pessegassen o naffrassen tots quants encontrassen, fossen mascles, fossen femnes; de què moriren en la ciutat gran multitut de gent. Bandegà e exilà molts dels nobles e dels senadors quax criminoses. E ajustant mal a mals, mès-se en saber art de nigromància; e per complir so que mana aquella art, prenia les dones nobles preyns e, obrint-les per lo ventre, faïa sacrificis del preyat. Los imffants, aytambé, petits, obria per divinar [310v] al fetge d'aquells, pensant que per aytals sacrificis confermàs son imperi e reffrenàs les guerres ab les arts e divinacions aquestes. Per aquests mals, les gents, fugints de les villes e ciutats, amaguaven-se per los boschs e per les montanyes.

[3] L'emperi

Vincent En aquest temps, Maximian Hercúlio, oynt que son fil regnava, sots speransa de recobrar l'emperi, lo qual mal son grat havia lexat, vénch en Roma; e scrisch a Dyoclecian e·l preguà que recobràs la senyoria a la qual havia renunciat. Qui, les sues letres axí co pestilència menysprehant, rescriví-li per aytal manera: «Plagués als déus que vós poguéssets ab mi plantar les cols a Salona!»

[4] L'emperi

Orosi En l'any aquest, Severo, cèsar, tramès per

Galèrio Màximo en Roma contra Maxèncio, assetjà-lo; mas per malvestat dels seus cavalers [...], Severo, fugint, fo mathat a Revenna.

Guillem Galèrio Màximo féu en aquest any emperador Luciànio, ·i· cavaler de Dàcia nadiu, lo qual conexia per antiqua familiaritat e li era graciós per ço cor era stat prous e ardit, e per molts trebals e servesis que li féu en la guerra que havia menada contra Narseu, rey dels persans.

[5] Incident

Vincent En los temps aquests pres passió santa Lúcia. Car, co en Cicília fos gran fama dels miracles que Déus faïa per los mèrits de santa Àguatha, qui era stada martirizada a Cathània, e la mare de santa Lúcia fos malalta de flux de sang, per concel de sa fila vinent al sepulcre de santa Àguatha e guarida, la fila la preguà que jamés no li parlàs del spòs, mas que so que li volia donar en dot donassen per amor de Déu. Dix la mare: «Lexa'm morir. Pux fe que·t vuyles de tot quant he.» Dix Lúcia: «No és gran mèrit ne trop plaent a Déu donar so que portar non pots.» Per què la mare ab la fila venien tot dia de so del lur e daven per amor de Déu. L'espòs de Lúcia, [311r] oynt assò, dix: «Accusa-la davant Pasquasi, consular», que era christiana. E interroguada, co respoés ardidament, dix Pasquasi: «Cessaran les paraules quant vindran los batements»; dix Lúcia: «No cessaran, cor Jesuchrist dix: "No sots vós aquells qui parlats, mas lo Sant

Spirit qui parla em vós"»; «Donques», dix Pasquasi, «lo Sant Spirit és en tu, yo faré que fugirà!» E manà-la portar al bordel. Mas tant de pes li donà lo Sant Spirit que ni hòmens ab cordes e ab molts parells de bous no la pogueren moure. Per què Pasquasi li féu ensendre engir gran foc e lansar dessus pegua, resina, oli. E co ella stigués sens moure, sos amics, no volents soffrir les sues injúries, feren-li ficar ·i· coltel al coll; la qual cosa no contrastant, ella parlant amonestava lo poble. E encara ella vivent, ne menaren pres Pasquasi e passà davant los seus uyls; e aduyt en Roma, reebé per sos forfeys sentència capital. E la verge no·s moch del loch on fo naffrada tro, vinentz los capelans, hac reebuts los sants misteris; e ells orants, davant tots reté l'esperit a Déu.

[6] L'emperi

Orosi En l'any de Jesuchrist ·cccxi·, Maximian Herculian, volent despular son fil Maxèncio de l'imperi, en lo parlament de les hosts reebé grans confusions per los cavalers. On, feyent frau, axí co si son fil lo hagués gittat de Ytàlia, anà-sse'n en Guàl·lia a son genre Constantí. Qui, acculit per ell honradament, co, sercant ocasió, tractàs que pogués oucir lo dit Constantín, descubert per sa fila, qui entès la tració, fugint a Marsella, fo mort aquí.

[7] L'emperi

Guillem Galèrio Màximo, qui stava en Il·líria, reparà en aquest temps los temples de les ýdoles e perseguí sens tot remei los christians.

Vincent En tant que féu leys contre·ls christians, scrites en taules de metayl per tal que fossen perpetuals, manan que on que fossen trobats, fossen punits. Les quals tramès per tot son imperi. En les quals havia scrites moltes injúries de Christ; e entre les altres iniquitats scrivia que pus los christians serien gitats de les ciutats, seria l'àer bo e temprat e habundància de totz béns, cor los déus no havien plaer en la vida [311v] d'aquells. Mas la providència divinal provehí per altra manera, cor vénc seccada, pestilència, mortalitat, fretura de totz béns, fam cruel, guerres dels armenos e tants de mals que breument no·s sabien què·s fessen. En les terres, emperò, on los christians habitaven, era de totz béns habundància; e seguits los manaments evangelicals, retents bé per mal, provehien e accorrien a lurs perseguidors en lurs necessitats de tot quant podien.

Actor Sotz la damont dita persecució, qui fo la [...], molts sants preeren passió. Dels quals sants recitarem alguns.

[8] **Vincent** Sant Silvàrio, bisbe, qui ·xl· anys havia ministrat lo bisbat, hom de sobirana benignitat e de venerable antiguitat, ab ·iii· jóvens confessants si ésser christians soptament prees a la primera confessió, foren a Tyro, ciutat de Fenicea, liurats a

bèsties.

Pere, de qui damont havem parlat, bisbe de Alexandria, senyor fort assenyalat e en totes coses perfeyt e ver capelà, hòstia de Déu, en ·i· colp fo pres e scapsat; ab lo qual foren taylats molts altres bisbes de Egipte. Aquest Pere tenc lo bisbat ·xii· anys, ·iii· em pau e ·ix· sots diverses persecucions; e fo de tanta humilitat que jamés no volc seer en la kaira episcopal. Qui stant pres, co Àrrio, qui era vedat per ell e condemnat per hyretge, enteés al bisbat, alguns dels clergues preguassen lo dit Pere que y consentís, respòs-lur que ell havia vist Jesuchrist, vestit de colobi molt blanc, mas que era squinsat davant; e co ell li demanàs per què era axí squinsat, respòs Jesuchrist: «Àrrio, qui per sa error ha mesa divisió al meu poble, ho ha fet.» «Per què», dix lo bisbe aquest als dits clergues, «fils, guardats-vos que no consintats en ell, ans vós ·ii·, qui a prop mi tindrets lo bisbat, lo squivats axí co aquell qui ha dita blasfèmia en la santa divinitat.»

[9] Luciano, hom en continència e en sciència sobiran, prevere de Anthiotchia, aduyt al juei, dix-li el jutge: «Co sies hom raonable e savi, per què seguexes secta de la qual no pots retre raó?»; qui, responent [312r] e retent rahó de la fe cathòlica, indux en testimonis los miracles de Jesuchrist e l'eclipsi del sol qui fo a la passió de nostre Senyor, e moltes altres rahons: «E axí, si no volets creure lo

cel ne les altres criatures, co creurets a mi?» Lo jutge, vehent que·l poble dava fe a les sues paraules, manà-lo metre en la preó e aquí secretament oucir. Aquest Luciano, qui moltes scriptures compòs e libres de la fe e moltes pístoies, de les quals se troben encara exemplaris, e pres martiri a Nichomèdia sots la persecució de Màximo, e [fo] sepelit a Helenòpoli de Bithínia.

[10] Sant Phileas, de la ciutat de Egipte apelada Tymo, noble de linatge e no jens poc rich, levat bisbe, compòs ·i· libre de lausor dels màrtirs e altre de la disputació dels sants doctors. E co no volgués, constret, sacrificar, fo decapitat sots aquell metex seguidor en Egipte que fo Luciano en Nichomèdia.

[11] Sant Romano, hom de gran excel·lència, co Maximino agués feta ley que no fos legut de sostenir christian em vida, confortava los christians, amonestant que no temessen ne duptassen lo tirant. La qual cosa venguda a saber al jutge, féu-lo penre. E reprehent-lo durament, Romano, metent-se les mans detràs quax per liguar, respòs: «Vet-me apparelat a totes les penes que·t volràs.» Qui de present li féu taylor los costats e·l pits de long e de travers tro apparegueren los osses; e co ell lausàs Déu, féu-li troquar les gualtes. E la sang corrent per la boqua, dix lo sant: «Ja no és hora de disputar molt ab tu,

mas fe venir ·i· imffant e demana-li qui de tu o de mi té la veritat.» Dix l'imfant, qui enquera no havia guayra era destetat: «Cové que sia ·i· Déu, e aquest és Jesuchrist, car ésser molts déus, nelex los imffants petits no so pensen!» Lo tiran, irat, dix: «Digues qui t'à assò ensenyat»; dix l'imffant: «Déu e ma mare.» Lo tyran féu la mare venir e bé ab vergues batre l'imfant; e pux manà-lo scapsar e sent Romano cremar. La mare, oynt la sentència, ab gran gog liurà-lur l'imfant dient: «Mon fil, pregua Déu per mi! Mon fil eres [312v] e ara sies mon patró!» E Romano dix: «Esta pena de cremar no tany a mi, però fe encendre lo foc e veuràs lo miracle.» Ensès, donques, lo foc, vénc terratrèmol, vent, nivols e pluga, qui soptament tudaren lo foc. La qual cosa lo jutge oynt, manà fos mes en streta càrcer; en la qual l'escarcerer lo offeguà metent-li al coll una corda.

[12] Sant Quirino, bisbe, co en Il·líria, ciutat de Síchia, liguada una mola al bras, fos lansat al fluvi e per vertut de Déu no s'affonsàs, stant sobre l'aygua amonestava lo poble que per exempli de ell no·s spaordís. E a prop, a precis seus impetrà que s'afonsàs. E axí morí, a ·iiii· dies de juny.

[13] Sant Pànfilo, prevere de Eusebi, bisbe de Cesarea, qui Pànfilo transscrisch molts dits de Orígenes, reebé passió en Cesarea de Palestina sotz lo tiran Galèrio Màximo.

[14] Incident

Vincent Recitades les passions breument dels màrtirs dels quals havem trobats los certs temps, resta que diguam d'aquells de qui los temps en què foren martirizats certanament no trobam.

[15] Christòphoro, nadiu de la terra dita cananítida, Rèprobo apelat, en lo sant babtisme mudant lo nom fo dit Christòphoro, so és portant Christ. Aquest fo hom de sobresgran statura e molt alt. E venint en Samo, ciutat de Lícia, e vehés turmentar les gents qui sacrificar no volien, co no sabés la lengua, preguà nostre Senyor que pogués parlar e entendre aquell lenguatge; la qual demanda Déu altregant, confortava los christians e reprenia los paguans. E per tal que aquests e aquells donassen fe a les sues paraules, preguà Déu que·l bastó que portava ficat en terra florís fuylas e fructificàs; la qual cosa conplida, convertí gran multitut de poble. De què lo rey irat, manà que fos pres; mas co los servents no·l guoassen toquar, ell lur dix que iria ab ells de grat; e anants, preÿcant-los, convertí'ls a la [313r] fe de Christ. E lexant-si liguar, presentat al rey, lo rey, vehent la sua terribla altea, demanà-li de on era e co havia nom; qui dix que Christòforo. Dix lo rey: «Fol est, que ages pres nom d'Aquell qui no pot ajudar a si metex ne porà ajudar a tu, però si vols sacrificar als nostres déus, posar-t'é en gran honor em ma cort.» Qui

assò rebugant, levat al turment, ab ungles de ferre levaren-li la carn dels costats. Puxes meeren-li en la presó dues belles femnes, Niceta e Aquilina, qui l'induxessen a sacrifficar; les quals ell convertint, féu bategar. De què lo rey irat, manà-lur que sacrificassen; qui, aduytes al temple davant tot lo poble, preeren les ýdoles e, tirant-les en terra, trenquaren-les a menudes pessés; e co d'aysò fossen durament reprees, dixerén: «E si déus són, con se són lexats pessegar a femnes?» De què·l rey irat, féu Aquilina pengar e, liguants-li als peus una gran pedra, tant tirar que·ls membres sí departints passà d'aquesta vida. E sa sor Niceta, liguada de mans e de peus, lansada en ·i· gran foc, co d'aquí ixís tota sana, fo de mantinent degola. E Christòforo presentat, co molt poble lo seguís, qui s'era convertit, manà lo rey que tots fossen tantost degolats e Christòforo, en ·i· banc bé clavat, gittat al mig de gran foc. Mas co lo banc cremàs, Christòforo stec al mig del foc sens mal, lo poble preýcant. Per què lo rey li féu liguar una pedra molar al coll e rosseguar-lo per tota la ciutat, e pux liguar a ·i· pal e sagitar; mas co les sagetes no·l toquassen, féu-lo degolar.

En aquests temps fo aquell malvat hyretge Àrrio, qui fo ·i· prevere de Alexandria, religiós més per semblansa e apparença que per vertut; qui, cobeegant lausor e seqüela de sa mala volentat, mostrava si haver comissió en la sglesa de Alexandria de spondre les scriptures divinals. E preýcava que·l Fil de Déu

era creatura; e encara [313v] més: affirmava que·l Sant Spirit era creat per Ell. E enseyava moltes d'altres errors.

[16] Marguarida fo una donzela de Anthiocchia, fila de paguan, emperò hom generós, e en sa emfandia per la nodrissa feta christiana. Morta la mare, lo pare, per lo christianisme, hac-la en odi e gittà-la de casa. Qui, anant-se'n a la nodrissa, guardava-li alcunes poques fedes. E co Olimbri, senescal de l'imperador, venint per son camí, la vehés e s'adaltàs de l'imfanta, féu-la's presentar; e demanant-li de son stament, respòs: «Marguarida he nom, e son de paratge e christiana.» Dix Olimbri: «Les primeres dues coses són covinents, la tersera oyr és abhominació.» E co sobre assò aguessen moltes paraules, ella, a tot ben responent, fo mesa em presó, pux despulada e pengada per los cabeyls, batuda ab vergues tro a la sang; co no sospiràs ne mudàs la cara, ab pintes lanars levaren-li la carn tro als osses. E tornaren-la en la càrcer scura, mas fo de present per lum divinal il·luminada. E·l diable, per spaventar-la, aparec-li em forma de drac qui la volgués devorar, e ella faent lo senyal de la crou, desaparec; e pux vénc-li em forma de hom, quax que li volgués conselar que obeýs al jutge, mas ella, entenent que diable era, pres-lo per los pèls o cabeyls e, lansant-lo en terra, mès-li el peu al coll, e a precís seus lexà'l anar. Lo sendemà, aduyta davant lo jutge, co no volgués sacrificar,

despulants-la, cremaren-li los costats ab fayles e meeren-la en aygua freda per créxer la dolor; e co ella d'aquí ixís sens mal, convertiren-se molts dels presents. Per què lo jutge la féu degolar, e totz aquells qui havien creegut en Christ féu morir a diverses e greus morts a ·xx· dies de juliol.

[17] Santa Regina fo una donzela de ·xv· anys, fila de Clement, [314r] qui era gentil e no havia pus infant. E co fos christiana, presa e en la ciutat de Alèsia menada per lo damont dit jutge Olimbris, e co per prometenses de dons e menasses de turments no volgués sacrificar, levada nua al turment e·ls membres stirats, batuda ab vergues primes tro la sang corrent, co no sentís la dolor e levàs los uyls al cel, Déu preguant, levaren-li la carn tro als osses ab ungles de ferre. Qui menysprehant los turments e les paraules del jutge e dels altres amonestants que sacrificàs, tornants-la en càrcer, aparec-li l'àngel en forma de coloma sobre una crou stant, confortant-la e confermant. E·l sendemà, al jutge presentada, en sa fe perseverant, ab flames per los costats torrada e manada metre en ·i· vexel d'aygua ple per so que neguàs, feta que hac sa oració, vénc terratrèmol sobresgran e la coloma aparec, en lo bec una corona portant; e solts totz los liguams ab què era liguada, ixint de l'aygua beneynt nostre Senyor, la coloma dix: «Veni, Regina, al repòs de Jesuchrist»; e tots los presents assò oÿnts, bategaren-se ·lxxxv· persones,

qui homes, qui femnes. De què Olímbrio irat, féu degolar la donzela, la ànima de la qual àngels portaren al cel a ·vii· dies de setembre. ·vii· ydus septembris.

[18] Sant Julian, de Alvernye nadiu, de linatge e de religió noble, companyó del tribú Ferriol, amdós servidors de Déu sots hàbit de cavaleria, en temps que la furor de la persecució per tota la terra corria, Crispino, consular, oynt d'aquests que eren christians, tramès cavalers de Viana, on era, en Alvernye per ells a querer, manant que on que·ls trobassen los mathassen de mantinent. Los ·ii· cavalers, oÿnts que hom los queria, de grat presentaren-se. E foren de present amdós decapitats.

[19] Sant Genís, nadiu de la ciutat de Arle, co en la flor de la sua [314v] juventut agués seguits los fets de les armes, oynt los cruels manaments qui·s faïen contre·ls christians, rebugant de obeyr a aquells, lansà les cartes als peus del jutge; e volent seguir la doctrina evangelical qui diu: «Si us perseguexen en una ciutat, fugits en altra», amaguà's de la [ira] del jutge. Qui, manant-lo cercar, co no·l trobassen, dix que quisque trobar-lo pogués lo mathàs. E axí fo fet en Roma a ·xxiiii· dies de aost. ·viiiº· kalendas septembris.

[20] Santa Justa e santa Ruffina, nadiues de

Sibília, dones pobretes, venedores de terrassos e de oles, co les dones d'aquela ciutat faessen festa de una ýdola lur e accaptassen portants la ýdola, axí co era aquí acostumat, e cascun hi donàs queachom, e aquestes dones no y volguessen res dar, lexaren-lur caer la ýdola sobre los terrasses e trenquaren-ne gran res; per què elles, no de la pèrdoa indignades, mas contre la ýdola, preeren-la e pessegaren-la. De què los gentills irats, prees per lo jutge Dyogeniano, levades al turment e ab ungles de ferre descarnades, pux en càrcer per fam e per set affligides, féu-les trotar a peu, a prop ell liguades, per lochs aspres e durs tro a Momentarea. Lo qual trebal ab gran paciència soffrints, santa Justa finalment en la càrcer retent l'esperit a Déu, lo cors fo lansat en ·i· pou, del qual lo bisbe Sabino lo trasch e·l sepelí dignament. Santa Ruffina, qui era romasa en la presó, sclaffants-li el cap de manament del jutge, tramès l'esperit al Creator, e·l cors cremat fo ab gran honor sepelit. ·xiiiiº· kalendas augusti.

[21] Sant Antonino, nadiu de Pàmies, de noble linatge, en sa imffància entès en santes vertuts e legia les scriptures sacrades e complia per obra so que ligent trobava. E partint de Pàmies, anant per confermar los christians, pres-lo set al camí; e feta sa [315r] oració, ferí en la terra ab son bastó; ixí aquí una font. E begut que hac, perseverant en son propòsit, pus hac en diverses terres fet gran fruyt,

tornant a Pàmies, en oracions e altres santes obres vivent, revelà als christians que per martiri devia la sua vida fenir. No triguà molt que, la persecució crexent, co los gentils lo cercassen e ell stàs fora·l mur ab d'altres en oració, oynt que·l querien, de grat presentà's a ells, qui·l preeren. E menaren-lo a la riba de ·i· fluvi qui cor al peu d'aquella ciutat, e, decapitants-lo, per tal que·ls christians no·l poguessen sepelir ne honrar per màrtir, partiren-lo per membres e scamparen-ho tot al fluvi. Mas Déu, al qual tota res és possible, portant-ho tot, oc enquara la sang, en mans de christians, fo sepelit devotament, ·iiii^o· nonas septembris.

[22] Santa Marciana, verge, nadiua de la ciutat de Suegurritana, menyspreant totes ses riqueses, vénc en Cesarea; e habitava aquí en una cel·la. E co ·i· dia anàs per vila, vehé la ýdola de Dyana, a la qual les gents sacrificaven; e moguda per amor de la fe, pres la ýdola e, gittant-la en terra, trenquà-la. Les gents, irades, preeren la santa e, qui ab peus, qui ab punys ferints, menaren-la davant al jutge ab grans crits. Qui a la primera interroguació Christ confessant e les ýdoles reprovant, lo jutge, irat, ab palmes e ab punys per cap e per cara ferida, féu-la liurar a ·i· cavalier qui la guardàs tro al dia que·s faïa lo joch de les spaes, e que ladons la meessen al mig del joc, on morís. E co aquell qui la guardava la nit volgués intrar a ella per tolre-li sa castetat, al

loch per on devia passar soptament se féu una paret e no y poc intrar. Assò vengut a ssaber al jutge, liurà-la a altre, e puxs al terts, e aytal metex se esdevench. E lo dia del joch, aduyta a la plassa, cridà lo poble que li alarguassen les bèsties salvatges. E liguada en ·i· pal, alarguaren-li ·i· leó salvatge, qui co mal no li faés, cridà lo poble que la lexassen anar; mas a clamor [315v] de Baudari, capelà major de la sinagoga, e dels altres jueus, alarguaren-li ·i· tor qui la naffrà, mas lo tor morí; per què lo jutge enich lexà-li anar ·i· leupart sobresgran e cruel qui la oucí. E foc pres-se de mantinent a la casa del dit Budari, qui de tot la cremà, e depux jamés no la pogren edifficar. Ydus januarii.

[23] Sant Marino, imffant, ciutadà de Roma, fil de senador, pres per Marciano, co a la primera confessió dixés que christian era e menyspreàs les ýdoles e rebugàs de sacrificar, primerament stès e ab dures cordes assotat, pux mes en la càrcer liguat, e·l dia sigüent levat al turment e ab arpes de ferre descarnat, a prop ab serra de fust en ·i· artifici de pedra de peus e de mans per los membres a devehir stacat, co tot assò vensés, obrints ·i· alt arbre e metent-lo al mig per so que l'arbre streyent-si lo offeguàs, co l'arbre se partís per mig de la sima tro a la raÿl, posaren-lo sobre una grevyla ab molt foc e plom fos; e [co], ell Déu preguant, aygua sobrevenint tot lo tudàs, meeren-lo en una gran paela al gran foc,

e ros del cel vinent refrescà tota la ardor. Ladons feren-lo metre en una gran caldera plena de pegua e gran foc desots, a la qual lo sant intrant, la caldera per mig trenquant, scampà's tota la pegua. Marcià, irat, féu-lo liurar a les bèsties, e primerament a ·i· leó e a ·i· leupart, pux a una leona e una orsa, e a prop a altre cruel leupart ab una trigrida, qui és bèstia fera qui a res no perdona, a la fi a ·i· tor brau. E co deguna d'aquestes bèsties no li fessen mal, ans alcunes lo lepaven, altres morien als seus peus, irat, Marcian féu-lo gittar en ·i· gran foc e d'aquí en una fornal ardent. E co àngels de Déu lo deffeessen de la cremor, lo matí lo jutge, pensant que fos de tot cremat, féu obrir lo forn; e cels qui l'obrien a penes sostenints la calor, trobaren laïns lo sant [316r]. Qui, davant Marcian aduyt, fencs-se que volgués los déus adhorar; e al temple, davant molta gent amenat, feta sa oració, tots lurs déus tombaren en terra e tornaren quax pols. E co tot lo poble cridàs: «Gran déu és lo Déu dels christians!», Marcian, assò oynt, manà-lo decapitar. Qui, sos uyls al cel levant e Déu preguant que preés lo seu sperit, reté la ànima a Déu. E no contrastant que fos mort, lo ministre sí·l scapsà; e pux lansaren-lo per una penya on los criminoses eren lansats per tal que·ls christians no·l trobassen. Mas Déu revelant, lo bisbe Theòphilo lo pres e·l sepelí ab d'altres feels, àngels cantants e·l cors acompayants. E Marciano per molts mals e dolors e affliccions fení sa vida en imfern soterrat. ·viiº·

kalendas januarii.

[24] **Vincent** Fforen molts d'altres màrtirs e sens nombre los fets e martiris dels quals no he trobats sinó d'alcuns alcun poc qui en lo *Martirologi* és scrit, que recitaré axí co és aquí posat.

[25] Sant Metran, màrtir, qui co no volgués iniquès paraules dir, los paguants ab bastons cascaren-li tot lo cors; e pux, ab canyes agudes la cara e·ls uyls troquants, ab molts turments gitants-lo fora la ciutat, aquell poc spirit qui en lo cors era romàs ne feren ab pedres ixir, pridie kalendas januarii.

[26] Sant Julian, en Alexandria, axí de podagra mal adobat que anar o star no podia, portat ab Enno, ministre seu, davant lo jutge, manà-los portar sobre camels per tota la ciutat ab cruels batements e axí tro fora la vila, lo poble cridant fossen batuts mentre aguessen sperit. Compliren axí lur passió, ·iiiº· kalendas marcii.

[27] Sants Philemone e Appolline, dyaques, en la ciutat Auciovena prees per lo jutge, co no volguessen sacrificar, troquants-lur els talons e, per lo troc una corda passants, rosseguats, finalment foren ab coltel taylats, ·viiiº· ydus marcii.

[28] Sants Feliu, prevere, e Fortunat e Achileu, dyaques, en la ciutat de València, co aguessen convertida la major part de la ciutat a la fe de Jesuchrist, foren prees per lo duc Cemèlio e en la càrcer [316v] strets, pux longuament assotats e trenquades les cuxes, rodats e ab cordes en lo tortor tirats; finalment ab coltel fo termenada lur vida. ·ix· kalendas maii.

[29] Santa Theodora, verge, co en Alexandria menyspreàs de sacrificar, liurada al bordel, Dídimò, ·i· dels frares en Christ, soptament per amor de Déu la deliurà e la trasch d'aquí; per què ab ella ensemps fo taylat e coronat, ·iiiiº· kalendas maii.

[30] Santa Anthònia, en Nichomèdia, tortorada greument e per diverses affliccions turmentada, pengada per la ·i· bras ·iii· dies e pux per ·ii· anys en càrcer enclosa, finalment fo cremada, ·iiii· nonas maii.

[31] Santa Guddena, a Cartage, co per la confessió de Christ fos ·iiii· veus tortorada en diverses temps e ab arpions cruelment descarnada e longuament en càrcer destreta, finalment coltel la gittà de sta vida, ·xv· kalendas augusti.

[32] Sant Cassià, co en la ciutat Ferocilla no volgués les ýdoles adhorar, fo liurat als imffants que

ensenyava, qui li volien mal cor soveny los batia, donant-lur poder que l'occissen. De qui fo aytant la mort pus cruel e pus longa co la mà qui mathava era pus febla. Ydus augusti.

[33] Sants Marco e Marciano, frares, e altres innumerables sants ab ells, mascles e fembres de cascuna etat, en Egipte, dels quals alguns a prop diverses e cruels turments cremats, altres en la mar neguats e molts scapsats, gran res en càrcer per fam e set consumats, diverses en crous clavats e d'altres tro morissen per los peus pengats, han merida corona de martiri, ·iiii^o· nonas octobris.

[34] Sants Marciano e Saturnino ab ·ii· frares lurs, en Àffrica, per constància de la fe soveny ab bastons nohuts tro als osses assotats, co moltes veus soffrissen aytals batements e·l sendemà los trobassen sans e guarits, finalment exilats e liguats per los peus a [317r] carretes, per lochs aspres e spinoses corrents, foren a mort jutgats. E pres ab ells passió la verges Màxima. E moriren en aquell dia aquí metex ·cclx· sants màrtirs ensemps coronats, ·xvii^o· kalendas novembris.

[35] Sant Màximo, dyaque, en la província de Viana, co per desig de penre martiri se demostràs a aquells qui·l querien, a prop les respostes fermes levat al tortor e bé tortorat, pux bé bastonegat, a la

fi sepeliren-lo viu, ·xiiiº· kalendas novembris.

[36] Sants Servando e Cermano, en Hespanya, après molts turments, stretura de càrcer, pena de fam e de set e molt trebal de sobreslong camí, los caps taylats ab coltel, finaren lur vida, ·xº· kalendas novembris.

[37] **L'emperi**

En l'any de Jesuchrist ·cccxii·, Galèrio Màximo, mort Severo, creà imperador Licínio. E, axí co dit havem, ell crexent la persecució per Dyoclecian e Maximian feta contre·ls christians per leys pus cruels, no passà molt de temps que Galeri moch guerra a Licínio, la pau trenquant, de què moltes ciutats foren destrovides. Finalment, vinents en camp, co Galèrio vehés la sua host escampar a gran deshonor, fugint e tornant en son loch, féu oucir totz los seus capellans axí co decebedors qui l'havien enguanat.

E con ja hagués morts inffinits christians per turments sens nombre, caech en malaltia sobre tota manera horribla, en tant que·l pits podrit, les partides vitals se dissolvien e gittava verms per la boqua.

Orosi E co los metges per sobres de pudor no·l volguessen toquar e per assò ell los manàs oucir, ·i· d'aquells dix-li: «Assò no és malaltia humanal, mas vengansa de Déu que t'à tramesa.» La qual paraula oÿda, manà cessar la persecució contre·ls christians. E mogut a penitència, ja sia que tart, confessà lo Déu

dels christians.

E qui ja havia scrit que degun no fos punit per la [317v] fe christiana, «cor on més són punits més crexen, ne degun no sia constret a colre los déus sinó per sa pròpria voluntat», ara scric axí: «L'emperador, cèsar Galèrio Màximo, Germànico e Sarmàtico, piadós, struc, no vensut, august. Cura de nostres sotzmeses tots temps havents e a lurs profits consellants, null temps no cessam de provehir ço que pertany al ben públic e comú. On, co no duptem que tots saben que per lo decret dels imperadors augusts Dyoclecian e Maximian, pares nostres, per los officials de l'imperi se són fetes moltes roberies, per so, donques, que d'aycí enant tota paor e tot dupte sia levat als christians, per aquesta ley de nostre edicte aordonam que tothom sàpia que a tots aquels qui per devoció honren la secta christiana és legut, per liberalitat de la nostra indulgència, que cascun, axí co vulla e axí co li plaurà, servesqua a la religió e a la sollempnitat christiana; e encara, les cases de oració, so són les cases dominicals, sofferim. E per aquesta ley axí metex stablim que si alcunes cases o camps o altres possessions dels béns dels christians són stats davant aquesta ley per manament dels imperadors confiscats o per alguns comprats o alienats o donats, tots aquests manam ésser en l'antich dret dels christians revocats e universalment tots a lurs propis senyors restituïts.»

Orosi A prop assò, Galeri, per les diverses e

moltes malalties perduda la vista, no passà molt de temps, no podent sostenir les dolors, morí mesquinament en lo ·xxi· any de son imperi.

[38] L'emperi

Martí D'aquest Màximo Galèrio és scrit aytal títol: «Galèrio Màximo, imperador, cèsar, august, no vensut, avesque o bisbe sobiran, vensedor de Germània, de Egipte, de Thebes, de Sarmàcia ·v· veus, de Pèrsida ·ii· veus, de Càrpia ·vii· veus, de Armènia e dels medians e dels adhibenos, ·xx· veus fet tribú, imperador ·xix· veus, cònsol ·viii· veus, pare de Roma e procònsul.»

[39] L'emperi

Orosi Mort Galèrio, vénch la cosa pública sots ·iiii· prínceps: Constantí e Maxèncio, fils de augusts, Licínio e Ma- [318r] ximino, senyors novells.

[40] L'Esglesa

Martí En l'any de Jesuchrist ·cccxi·, mort lo papa Melchíade, vaccà la seu apostolical ·xvi· dies. E fo aordonat bisbe en la sglesa de Roma Silvestre, nadiu de Roma, fil de Ruffino. Tro aquest Silvestre tots los papes foren màrtirs, segons que recompten los libres ecclesiasticals.

[41] L'emperi

Guillem Maxèncio, imperador de Roma, regint la

tyrannia, féu oucir gran multitut de poble de Roma, axí dels christians co d'altres, ne perdonant a poch ne a gran, ne a mascle o fembra, oc los senadors e, més que més, aquells qui eren pus clars, so és milors, o en honors o en riqueses; e feyent contre ells crims, axí co culpables foren o punits o exilats.

[42] Incident

Vincent Santa Katerina, verges, filla del rey Cost única, de estat de ·xviii· anys, en sa infància instruïda en les arts liberals, mort pare e mare, son regne governant, habitava en Alexandria. En lo qual loch l'emperador Maxèncio vinent, en general sacrifici als déus manant, co la donzela oýs la rumor dels sacrificants, certificada del fet, vénc per davant l'emperador e reprès-lo durament de tanta error. E co l'emperador no sabés respondre a les paraules de la sua saviesa, féu ajustar ·xl· savis, los quals, tots per vives e santes rahons ella vensent, dixeren a l'imperador: «Si la secta dels déus no pots provar ésser milor, sàpies que tots nos convertim a Christ.» De què l'emperador irat, féu-los gittar tots liguats en ·i· gran foc al mig de la ciutat; on retents l'esperit a Déu, foren trobats que ne en vestedura ne als cabeyls ne a la carn lo foc hac en res nolgut. Assò fet, l'emperador assagà si ab blandiments o ab promissions la poguera tirar. E co no la pogués moure de son sant proposament, féu-la batre nua ab scorpions, so són corregades on ha agulons encastats,

e pux metre en scura càrcer, en què fos per ·xii· dies sens beure e sens mengar; on fo per àngels visitada e per Jesuchrist confortada, e de ses plagues guarida e de vianda provehida. Entretant, lo tyrant partint-
[318v] si de Alexandria, la regina volc veher la donzela. E vists los sants àngels qui tenien coronas, de les quals Katerina pres una e posant-la al cap de la regina, dix-li: «Ages bon cor, que breument iràs al cel.» Lo tyrant, a prop assò revenint, co trobàs la donzela em milor stament que jamés no fo, féu fer ·i· artifici de ·iiii· rodes ab colteyls taylants, del qual sol l'esgardament spaventava tothom. Mas la verge faent sa oració, ans que la hagués complida, l'àngel de Déu pessegà axí aquell artifici que oucí molts dels gentils qui li staven entorn. La regina, vehent assò, tota temor foragittada, vénc davant l'emperador; e reprenent-lo de tanta crueltat, ell de mantinent féu scapsar tots aquels qui, vist lo miracle, se eren convertits, e la regina féu, les tetes arranquant, degolar; lo cors de la qual Porphiri féu dignament sepelir. L'altre dia vinent, féu-se presentar Katerina e dix-li: «Si no fas so que vuyl, fer-t'é scapsar.» Dix ella: «Fe so que volràs.» E de present hac sentència de perdre la testa. E ella féu sa oració: que tota persona qui agués memòria de la sua passió, de qualque tribulació recorregués a ella, que Déu la exoýs; e vénc vou del cel: «So que demanas has impetrat.» E axí degolada, en loch de sang ixí let del coll. E àngells preeren lo cors e portaren-lo sepelir

sus en lo mont de Synaý, en sepulcre de marbre per àngels aquí apparelat, del qual enquara lo jorn de huy ix oli sens deffaliment qui és bo a guarir moltes malalties.

[43] Santa Dorothea, verge, de noble linatge, en riqueses e parents excel·lent, de engiyn e de indústria e de totes bones arts complida, de belea corporal trespasant en tant que semblava que Déu de ses pròpies mans la hagués formada, mas sobretot se estudiava em belea de ànima e en honestat de vida e que plagués a Déu, a qui havia sa virginitat consagrada, que la y volgués conservar. Maximino, oynt la bontat de la donzela, cobeegant-la e entenent que christiana era, co segons les leys qui ladons corrien mils devia ésser [319r] ponida que amada, comensà a duptar què faria. E la concupiscència vensent, féu moure a la verge, qui sperava lo martiri, per missatgers secrets, que·s lexàs a ell; ella respòs que aytant gran peccat era liurar lo cors a Déu consagrat a luxúria co adhorar les ýdoles, e que ell, qui tanta sang havia scampada dels sants, no devia per blanes paraules resolvre los coratges. Ell, per aquests dits més ensès en amor de la donzela, tramès-li a dir que si no volia de grat consentir, per fortsa consentiria. La dona santa, assò oynt, més amant sa castetat que tot quant havia, desemparant ses riqueses e sa casa e sa companya, de nits ab alscuns pocs seus feels secretaris deemparà lo tirant e la terra. De què ell

indignat, stès sa malícia en moltes altres dones e donzeles, qui per exempli d'aquesta elegints la mort ans que lur castitat perdre, féu-les a cruels turments morir.

E axí morí santa Katerina sots Maxèncio; e aquesta Dorothea scapà a Maximino.

[44] L'emperi

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxi·, Maximino, cèsar, qui tenia Orient, co longuament hagués perseguits los christians e tractàs noveletats contre l'emperi de Roma, envayt l'emperador Licínio, co ja la host d'aquell cahuta fos al colp del ferre de Licínio e la part de la host qui romania se fos retuda al dit Licínio, Maximino, deemparat per sos déus e per ses gents, fugint vilment e lega scapà. E co volgués reparar host per combatre altre veu ab l'enemic, casut en sobregreu malaltia, morí en la ciutat de Tharso, en Cilícia.

[45] L'Esglesa

Guillem Ffo lavores aordonat bisbe en Alexandria lo ·xviie·, Achillas.

[46] L'emperi

Goffrido En l'any de Jesuchrist ·cccxv· co, axí co dit havem, Maxèncio, imperador, tyrannitzàs en Roma, en tant que entre les altres malvestats tolia e robava les mulers per fortsa als senadors e als altres

nobles, sotsmetent-les a la sua luxúria e d'aquelles públicament usant, usava, d'altra part, de divinations, en tant que les dones prenys faïa obrir per veher lo loch de l'imffant en lo ventre; on ses incantacions aquí [319v] fetes, volia saber e divinar son fat. E aytal faïa dels infants, que faïa obrir per lo ventre per fer divinations en los fetges d'aquells.

[47] L'emperi

Hugo Constantín, en lo dit any, per les dites malvestats e per altres rahons de Gàl·lia e de Bretanya host ajustant e reebut en companyia Licínio, apparellà guerra contre Maxèncio. E co se n'anàs vers Roma e, anxiós de les coses necessàries en la guerra, cogittàs e tractàs en si, veé en sompni resplendor en lo cel, lo senyal de la santa crou flamegant e àngels stants engir ell e dients: «Constantín, vé e fe tos affers ab constància.» E despertant, féu pintar a les senyeres de la host lo senyal que havia vist; e la senyera principal féu fer a semblansa de la crou de Jesuchrist. E axí instruït e armat, ab gran speransa de victòria cuytà son camí per combatre contre Maxèncio. E co agués ja posades ses tendes no luny del pont Mòlvio, veus Maxèncio qui, mogut per folia, ixint de la ciutat per ·i· pont que havia fet sobre navegs al Tybre, vénch a l'encontre a Contastín axí co a enemich; e havia manat que·ls navegs fossen en tal manera aordonats que hom qui no ho sabés passant se n'intràs a fons. Mas co axí co·s combatien la host de

Maxèncio fos per virtut de la santa crou abatuda e Maxèncio volgués, fugint, tornar a la ciutat, montà sobre·l pont fet sobre·ls navegs aordonats axí co dit havem; e qui·ls altres volia enguanar decebut, soptament los navegs sots intrants, caent lo caval, ell caech en lo pregon del fluvi e neguà. Lavors Constantí, intrant en la ciutat ab victòria, e·l senat dressàs a honor sua una ymatge, manà que a la dreta sua li pintassen la santa crou e desots scrivissen: «Assò és lo senyal invincible de Déu viu.»

Godoffrido Assò fet, Constantín reté pau a les esgleses, a la qual cosa consentí son companyó Licínio. E abdós aquests imperadors feren en comú aytal ley: que Christ, qui havia deliu- [320r] rada la ciutat de la tyrannia de Maxèncio, fos per totz colt.

Orosi A prop assò, Constantín, cobeegant la senyoria de tot lo món, moch guerra a Licínio, jassia que entre ells hagués e amistat e affinitat, car la sor de Constantín, Constància, era muler de Licínio. E primerament combatent-lo en Pannònia, vensé-lo; pux altra veu desbaratà-lo en batayla a Cilialiars e tolch-li Dardània e Mèssia e Macedònia, les dites terres a ssi occupant. Finalment feren pau.

[48] Incident

Guillem En aquest temps morí a Salona Dyoclecià, qui havia resignat a l'imperi; del qual havem dit que visc, pus hac resignat a Salona, axí co ·i· simple ciutadà. E sol aquest ·i· dels simples hòmens és stat

posat en lo nombre dels déus.

[49] L'Esglesa

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxvi· fo aordonat bisbe en Jerusalem Machari, qui fo lo ·xxxixe·.

[50] L'emperi

Orosi En aquest any foren appelats cèsars Crispo e Constantín, fils de l'imperador Constantín, e Licínio lo jove, fil de Licínio, august, nabot del gran Constantín, fil de sa sor.

Guillem E d'aquest Crispo fo mestre en les letres latines Lactàncio, qui fo hom en son temps trop gran clergue, mas tan pobre fo en esta vida que soveny hac fretura de so que li era necessari.

[51] L'emperi

Hugo En l'any de Jesuchrist ·cccxvii·, l'emperador Contastín en Roma caech en malaltia tant gran de leprosia que no fo metge qui li pogués salut procurar, jassia que sots cura de molts metges fos posat. Lavores vingueren los capelans del Capitoli; e dixeren-li que hom faés ·i· bany en lo Capitoli e que hom lo omplís de sanc de imffants, e que si·s lavàs en la sang calenta poria guarir. Ajusts, donques, molts inffants ignoscents e volents-los degolar, l'emperador, mogut a les làgremes e als plants de les mares, avorrí aquell mal e lagremegant dix: «Ogats,

mos pars cavalers e tot lo poble present: co usaré yo d'aquest enich e cruel bany, co sia [320v] d'aquell metex brach que aquests són? Molt més val salvar la salut dels innocents que per lur mort conservar vida cruel, la qual no és cert si·s poria conservar e és certa la comissió de la crueltat. E axí havem nostres batayles tots temps contre·ls enemichs aordonades: que per nostres leys tothom qui oçís infant fos decapitat; farem nós, donques, contre nostres ciutadans so que volem ésser servat e·ls nostres enemichs? Nós, qui feelment combatents som stats dignes vensedors de totes gents, e què·ns val sobrar los stranys, si per crueltat som vensuts? Car vènsen les strayes nacions, vertut és del poble combatent, mas vènsen vicis e peccats, vertut és de bones costumes. En aqueles batayles som stats forts contre·ls altres, en aquesta sirem forts contre nós matexes. Car lavors vensem nós matexes quant squivam los mals de nós e condempnam sàviament so que menys sàviament havem cobeegat. Vensa-nos, donques, pietat en aquesta batayla, cor lavores sirem vensedors, si per sola pietat som vensuts.» E deemparat lo camí comensat, tornà-sse'n al palau. E féu restituir los inffants a lurs mares, donant-lur e dons e altres coses per què pogués la dolor e·l plor maternal assuaugar. E passat ·i· dia, co dormís, apparegueren-li sent Pere e sant Paul, dients: «Cor tant greus crims e l'escampament de la sang ignoscent has avorrits, som tramees a tu per donar-te consell de recobrar sanitat. Oges, donques, e

fe so que t'ensenyarem. Lo bisbe Silvestre, als temples e als sacrificis dels gentils fugint, habita en lo mont de Serapti en una cova ab los seus clergues. Aquest faràs venir a tu e ell mostrar-t'à ·i· bany, en lo qual pus siràs ·iii· veus intrat, tota la malaltia de la leprosia te desempararà; per lo qual fet retràs aytal guaardó a ton Salvador: [321r] que les esgleses sien per tot lo món reparades; e purificaràs axí tu metex, que·l Déu ver qui solament és Déu adhores.»

[52] L'emperi

Hugo En l'any de Jesuchrist ·cccxviii·, l'emperador Constantín, segons la visió qui per los apòstols sant [Pere] e sant Paul li era stada revelada, tramès al mont de Serapti e féu-se venir sant Silvestre, papa de Roma. E vengut que fo, demanà-li l'emperador: «Quins déus són Pere e Paul?» Qui respòs que no són déus, mas apòstols de Jesuchrist. E per les ymatges d'aquells que·l dit sant Silvestre li mostrà, l'emperador entès que aquells eren qui li eren apareguts. Lavores lo papa, oïda la revelació feta a l'imperador, a requesta sua donà-li aquell sacramental qui·s dóna davant lo baptisme e és apelat cathecisme, dins lo palau de Latran e manà-li fer alcuna penitència. E en lo ·viie· dia, en lo qual devia cloure son dejuni, hora de vespres, beneynt les fonts, bategà-lo; e intrat que fo ·iii^{es}· veus en les dites fonts, veé una mà del cel qui·l toquava e fo de

mantinent purguat de tota taqua de leprosia, e pux vestit de les santes vestedures blanques e untat de la santa crisma e senyat del seyal de la santa crou. Ixint d'aquí, pus se veé perfetament guarit, donà complida pau als christians e manà per edicte públich que per tot l'emperi dels romans los temples de les ýdoles fossen closes e tanquats e les esgleses de Christ fossen edificades. E ell edificà a honor de Déu e de sant Johan Batiste una esglesa en lo palau de Latran, la qual volch fos cap de totes les altres esgleses.

[53] L'Esglesa

En la legenda de sent Silvestre Constantín, imperador, lo primer dia de son babtisme féu aquesta ley: que per tota Roma fos colt Christ. Lo segon, aquesta: que tothom qui blasphemàs Christ fos punit. Lo tertz, aquesta: que tothom qui a christian fes injúria, perdés la meytat de tot quant havia. Lo quart, aquesta: que·l bisbe de Roma [321v] sia tengut en honor axí co cap de tots. Lo quint, aquesta: que·ls colpables reculints-si en l'esglesa sien deffeses. Lo ·vi·è, aquesta: que dintre·ls murs de alcuna ciutat no sia edificada esglesa sens licència del bisbe. Lo ·vii·è, aquesta: que per edificis de les esgleses sien donats los deumes de les possessions reysals. Lo ·viii·è vènc a la sglesa de Sent Pere e plorant confessà sa culpa; e pres una exada e primer obrí la terra per fer los fondaments de la esglesa, e a honor

dels ·xii· apòstols trasch-ne en son propri coll e en ses pròpies espatles ·xii· cabasses de terra.

Martí Aquesta esglesa conegrà ab gran sollemnitat lo papa Silvestre, de la qual consecració se fa enquera huy memòria. E en lo temps d'aquesta consecració apparech primerament a tot lo poble, pintada en lo mur, la ymatge del Salvador, no per obra humanal mas divinal; la qual tro huy stà en son ésser. E co aquest matex papa haja stablit que en totes les esgleses sien los altars de pedra, en la damont dita esglesa ell dressà altar no de pedra mas de fust, en lo qual e sent Pere e tots los altres bisbes de Roma cantaren tro a aquests temps. Cor d'abans no era en Roma certa stació o seyla bisbal, mas cantaven lurs misses en lo dit altar là on lo podien portar, en coves o en ciminteris soterrants o per les cases dels hòmens o de les dones feels. L'altar aquest era tou dins, a manera de archa, e per ·iiii· angles havia ·iiii· anells ab què los capellans lo portaven de ·i· loc a altre. E aordonà aquest papa, a honor de sent Pere e dels altres papes, que degun no guos cantar en lo dit altar sinó lo papa, la qual cosa se és tenguda tro a aquest dia.

Martí Fféu enquera més lo dit emperador altra esglesa a honor dels benaüyrats apòstols sen Pere e sent Paul, en la qual translatà lurs corses en caxes [322r] molt riques e precioses.

Martí Féu enquera esglesa a sent Lorens, màrtir, en la via Tyburtina, en lo camp Veràcio, sobre

l'arenal de la cova on fo sepelit. E féu tro al cors del dit sant scala de pedra per devalar e montar; e féu-li una caxa de marbre porphirical, cuberta de sobresfí argent, en la qual mès lo dit cors; e li féu ·i· cancell d'argent peant ·cc· liures e ·ia· làntea d'or sobresfí e pur.

[54] En aquest any se convertí tanta multitut que, part femnes e imffants, lo nombre dels bategats fo ·xii· mília. Mas co los senadors no donassen fe a aquests fets, l'emperador Constantín féu en la dita esglesa de Sent Pere posar per si una alta kadir; e dix al senat e al poble: «Les observàncies del déu Mercuri per so són menyspreables, cor deguna claror de veritat no les il·lumina. Ne deu ésser dit ne creegut aquest ésser déu, cor per hòmens són stats fets; mils porien ésser dits lurs déus los hòmens qui·ls han formats. Per què hajen fi aquestes errós e la saviesa romana d'uymés cola aquell Déu qui la quart, no aquell que ella haga a guardar. E per tal que tot lo món sàpia al ver Déu Jesuchrist nós inclinar nostre cap, qui en nós ha obrada la gràcia de sanitat que veets, per ço nós dintre nostre palau li havem edificada esglesa.» Lavores tot lo senat e·l poble cridaren: «Qui negua Jesuchrist sia delit, cor Ell és ver Déu.» E altra veu manà que quisque sacrificarà als déus sia gittat de la ciutat. E açò dit, fet silenci, l'emperador dix al poble: «Aquesta differència és entre·ls serveis humanals e divinals, car los humanals

poden ésser fortsats, los divinals deuen ésser voluntaris, cor Déu ab pensa posada vol ésser colt e ab sencer affecció, e per los hòmens honrat; per què voluntari vol ésser lo servey d'Aquell. Sia, donques, manifest [322v] a tots que no volem que deguns se fassen christians fortsats, mas per lur francha voluntat; car axí co és colpa neguar lo babtisme a aquells qui·l demanen, axí és colpa donar-lo a aquells qui no·l volen. Però aquells seran majors amichs nostres qui volentàriament reebren la ley christiana.» Lavores tot lo poble, e christians e paguans, approvaren aquesta ley; e loants l'emperador, acompayaren-lo ab lums tro al palau. E·ls christians visitaren los sepulcres dels sants; e tornaren los exillats.

Guillem Donà, enquara més, lo dit imperador a l'Esglesa les dignitats imperials. E aordonà que d'aquí avant degun hom no fos posat en crou, en reverència de la santa crou.

[55] En l'any de Jesuchrist ·cccix·, co tota la santa christianitat visqués en sobirana pau e multiplicàs em mèrits e en nombre, lo religiós príncep Constantín, cascun dia em fe e en religió crexent e del profit de la Esglesa si metex de gog complint, per sobirana humilitat no pensant si ésser als preveres engual, metia-los-se davant. E co fos amat e honrat, no axí co a imperador, mas axí co a pare, per tots e més que més per los christians, Emvega, per la qual la

mort intrà en lo segle, mare de tot mal, no poch soffrir lo bé e·l crexement e la pau dels nostres. Car Licínio, l'altre emperador, qui s'era ab ell confederat e en companyia de l'emperi aculit e, encara més, junt per affinitat, car ell havia la sor de Constantín per muller, vehent Constantín imperar a tots no solament per fortsa o per temor, mas per amor e per religió, e ésser en reverència a tots los mortals, specialment als christians, naffrat de emvega, tractà secretament si·l puguera decebre. Mas Contastín, en Déu confiant e en la santa crou, en què havia singular devoció, no podia per deguns aguayts ésser trahit ne decebut. Licínio, irat cor per les oracions dels christians Constantín era guardat [323r] de tot mal, reptant los nostres, occasion querent dient que en les sollempnitats no faïen aquelles oracions e preguàries per ell que faïen per Constantín, per odi special apparellà's de perseguir-nos. E qui d'abans nos vengava d'aquells qui·ns persequien, ara girà los darts contre nós. E gità primerament de son palau tothom qui christian fos; pux despulà tots los christians de la honor de cavalleria.

[56] Incidents

Eusebi En l'any de Jesuchrist ·cccxx·, Licínio, en sa malícia crexent, féu leys tyrannicals, stablint que tothom qui·s dixés christian fos mes en la presó, ajustant sobre les altres crueltats en la dita ley que degun no portàs que mengar ne que beure a hom qui per

aquesta rahó fos pres; e tothom qui no volgués obeyr als sacrificis contaminats, no volia fos tortorat ne turmentat axí co faÿen los tirants predecessors seus, mas fos liurat a bachalars qui·l pessegassen e a pessés menudes lo lansassen em mar per mengar als pexes; e manà esderroquar les sgleses les quals ell matex havia fetes fer sa entràs. E no cuydava prou fer si en crueltat no passàs tots los tyrants qui davant ell eren stats. Part assò, manà que si alscunes leys fossen fetes entre·ls romans per los majors bones e honestes, que les mudassen segons la usansa barbarina. Studiava sobretot en avarícia: cresch los censes, imposà novels trahuts. E si exillàs deguns per malefícis, les mullers d'aquells dava per mulers als sclus e als missatges e servidors lurs. E ell, contre·l poder de la sua etat, en adulteris e en corrupcions de verges se delitava.

[57] L'Esglesa

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxi· fo aordonat em bisbe de Alexandria Alexandri. Aquest gità de la Esglea aquell malvat iretge Àrrio, qui, axí comfús, ajustà molts dexebles [323v] a la sua companyia e féu errar molta gent. En aquest any, contre la error d'aquell Àrrio, per manament de Constantín e del papa Silvestre, fo ajustat lo sínét de ·cccxviii· bisbes a la ciutat Nicena, qui ara és dita Niquia, em Bithínia, so és ara Turquia. En aquest sínét foren reprovades e condempnades totes les errors

del dit Àrrio e de sos discípol, les quals trobaràs damont scrites sotz l'any ·cccxi·. E ab molt madur e long consell declararen e determenaren, e axí ab ·i· cor e ab una boqua feren decret que tothom haja a creure, tenir e confessar que·ll Pare e·l Fil són una sustància. És ver que ·xviii· d'aquests bisbes aprovaren la error del dit Àrrio, dels quals, emperò, ·vi· solament soffriren que fossen gitats de la Esglesa ab Àrrio; mas los ·xii·, haüt consel entre si, sotscriviren ab los ·ccc· de man, no de pensa; e d'aquesta ficció fo cap Eusebi, bisbe de Nichomèdia.

Guillem Exemplari de la fe la qual lo dit sínec confessa és aquest: «Credo in unum Deum, et cetera», axí co·s diu a les festes.

En aquest consili fo present l'emperador Contastín. E volch intrar a prop tots ab fort pochs e seer après tots los bisbes; ne se'n volch ixir sens licència e manament dels bisbes. E co moltes complantes e libells li fossen donats contre alsuns bisbes per altres bisbes, no·n volch legir degun, mas lansà'ls al foc per tal que degun no sabés alcun deffaliment de bisbe. E lig-se que lavores dix: «Si yo vehia alcun capellan o d'aquells qui van vestits de hàbit monachal ab femna peccant, yo·l cobriria ab mon mantel, que degun altre no ho pugués veure.»

[58] Incidens

Roffino En aquest sínec foren fets los stabliments sigüents: que gentil novelament bategat no

sia fet clergue, si doncs no és bé examinat. Ítem, que hom qui, cor no pot contrastar a les concupiscències carnals, castre si metex, [324r] no sia en la cleressia reebut. Ítem, que bisbe ne altre clergue no habit ab femna, si doncs no era mare o sor o àvia o persones semblants. Ítem, que tot bisbe, si fer-se pot, sia aordonat per tots los bisbes de la província, e si assò no·s podia fer sens gran difficultat, almenys senes ·iii· fer no·s puscha, dels quals sia ·i· l'arquebisbe, senes lo qual la ordinació sia nul·la. Ítem, que·l clergue o·l lech que son bisbe ha de la sglesa gitat, altre bisbe no·l reeba, si, emperò, no havia remedi, que per ira o per contesa, axí co alcunes veus se sol fer, no fos fet injustament. Ítem, que per sengles anys en cascuna província tots los bisbes d'aquella província tinguen consel e jutgen d'aytals coses, per so que si per ventura per alcun eren injustament fetes, per los altres sien esmenades si justament sien per tots confermades. Ítem, que degun clergue qui, deemparada la sua esglea sens justa causa, o vaga rodant per les altres, no sia reebut a comunion. Ítem, que degun no aordó clergue qui no sia seu sens consentiment d'aquell de qui és. Ítem, que degun dyaque no·s meta davant los preveres ne sigua co par ab ells, ne·ls preveres presents, guos ministrar lo cors de Jesuchrist, mas que servesqua als preveres quant lo ministren; però, absents los preveres, pusca devehir lo dit cors.

[59] Incidens

Roffino En aquest consel se esdevench que ·i· philòsoph trop soptil disputava de nostra fe ab diverses bisbes, grans clergues, e no podien satisfer a les sues rahons ni li sabien concloure en res, tant era savi. Venc ·i· simple clergue, qui res no sabia sinó Jesuchrist e aquest crucificat, e vehent la confusió dels nostres, demanà loch per parlar. E ja fos [324v] que sabents la sua ignorància duptassen de penre vergonya, donaren-li loch. E dix: «Oges, philòsoph: ·i· Déu és qui en vertut de la sua paraula ha creat tot quant és, e aquesta paraula diem que és Fil de Déu, qui ha reebuda carn humanal per salvar lo humanal linatge. Creus assò?» Lo philòsoph, axí li troquà lo cor la vertut de l'hom que no hac altre resposta mas que dix: «Creec que axí és.» «Donques», dix lo sant hom, «si creus assò, seguex-ho.» Lo philòsoph girà's als seus discípolos e a l'altra gent e dix-lur: «Senyors, vós havets oïdes mes paraules e co he respòs; mas quant la vertut de Déu ha parlat per la boqua d'aquest sant hom, no he sabut respondre, mas que he creegut en sos dits. E si·m creets, farets aytal e seguir-lo hets axí co yo fas.» E anà-sse'n ab ell e féu-se christian ab gran gog.

Cassiodoro Aquí metex, co l'emperador manàs respondre al sant bisbe de Alexandria a alguns philòsophes e ell fos simple clergue, volent, emperò, obeyr, dix a l'imperador: «Dix als philòsophes no

parle cor la ·i·.» E co elegissen ·i· de tots, lo sant bisbe li dix: «En nom de Jesuchrist te man que no digues res.» Qui de present fo fet mut. E vet-vos fenida la disputació.

[60] Incident

Vincent En aquest sýnet foren presents los sants: primerament, lo sant pare sant Silvestre, papa. Aquest en temps de sa joventut entenent en obres virtuosas e en reculir los christians qui fugien a la persecució, entre·ls quals co una veu reculís ·i· appellat Thimotheu, qui era vengut de Anthiocchia e preýcava públicament Jesuchrist, e per los paguans pres, fos liurat a Tarquino, prefeyt, e aquest lo faés degolar entre·ls criminoses, Silvestre pres lo cors e·l sepelí. Lo prefeyt, pensant que Thimoteu agués diners, pres Silvestre; e trobant que l'altre no havia res, mes týtol de christianitat, [325r] a Silvestre dient que si no sacrificava ell lo faria morir a turment: «Vé-te'n, fol», dix Silvestre, «que anit te trauran la ànima del cors!» E axí fo fet, cor mentre mengava, ·i· os de peys se entraversà al canyó e no s'i poc dar consell e morí. E·lls christians tragueren Silvestre de la presó. Pux per a avant, per rahó de la sua sanctitat, vaccant la seu apostolical, fo per la cleressia e per lo poble elegit em papa. En lo qual papat visc almornes e altres obres de sanctitat faent, axí que la sua vida no era sinó miral a tota gent. E la persecució sobrevivint per fer loch a la malícia

dels tyrants e cor Déu lo volia reservar a altres obres majors, deemparant la ciutat, pugà-sse'n al mont de Syrapti; e aquí habitant, vivia en dejunis e oracions ab sos clergues, tro al temps que fo appellat per Constantín, axí co damont havem dit.

[61] Incident

Vincent E en aquest sýnet fo lo gloriós confessor sent Nicholau, del qual, breument sa vida recomptant, diu la hystòria que ell fo ciutadà de Pàthera, ciutat molt noble antiquament de Lícia. Pare e mare hac richs e generoses e a Déu molt devots, qui en la flor de lur joventut aquest fil engenrants, depux visqueren en castetat. Lo dit fil, per mostrar qual devia ésser per a avant, stant enquera en lo bras de la mare dejunava lo dimecres e'l divenres, car en aquells dies solament tetava una veu lo dia. Vinent a etat juvenil, no abrassà los delits mondanals, mas seguia l'Esglea e aprenia los manaments evangelicals. De què s'esdevenc que co ·i· son vehí, qui era stat fort rich, vingués a tanta pobrea que volia liurar ·iii· files que havia a fornicar, ell, qui ho sabé, de nits lansant per la finestra or, e no em poqua quantitat, e assò ·iii· veus, maridà-li les ·iii· files e gittà lo bon hom de fretura. A prop, co vaccàs la seu de la ciutat de Mirrea, mort lo bisbe, e'ls bisbes [325v] vehins ab los clergues d'aquella esglea fossen justats per provehir de pastor a la dita esglesa, al dit de ·i· sant bisbe, qui entre ells era de major auctoritat,

gittaren-se tots en oració, que Déu lur provehís de prelat digne d'aquella esglea; e vénc al dit bisbe una vou del cel dient: «Fe spiar a la porta de la sglea, e aquell qui primer vindrà a matines e haurà nom Nicholau sagraràs em bisbe.» Co, donques, sent Nicholau vingués primer, levaren-lo bisbe, sitot ell contrastà tant co poc. Aordonat em bisbe, co abundàs e resplandís per tota gràcia de vertuts, comensà a ffer singulars miracles. On, co gran fam agués en la ciutat e passàs per aquí una nau carreguada de gra e preguàs lo patró que·ls ne venés alcuna quantitat, «pare», dix ell, «no pusc, cor a certa mehura l'é pres en Alexandria e a aquella lo he a retre als officials de l'imperador»; e co lo sant li dixés que li'n liuràs almenys ·c· mugs, cor ell li prometia, en Déu confiant, que no·ls trobaria menys, e axí fo, cor lo patró trobà son compliment e dels ·c· muygs ell provehí, per gràcia de Déu, a tota la ciutat. Encara vivent apparech als navegans reclamants-lo en la gran fortuna e·lls deliurà de perill. E a August, qui per mala e falsa informació havia fets jutgar a mort ·iii· hòmens, a precs d'aquests apparent la nit en la cambra, los féu absoldre. Ítem, per sa vertut deliurant molts d'altres de mort e de perills, era en sobirana devoció. Finalment, nostre Senyor revelant-li lo dia de sa fi, visitat per àngels e comensant aquell psalm *In te, Domine, speravi*, vengut que fo a aquella paraula: «In manus tuas, Domine, comendo spiritum meum», reté la preciosa ànima em mans dels sants

àngels qui li eren apareguts. E·l cors fo sepelit en ·i· alt sepulcre de marbre, del qual ixen ·ii· fonts: una, devers lo cap del sepulcre, de oli, del qual los malats untats recobren sanitat; altra d'aygua, devers los peus, de la qual los malalts guarexen.

Molts altres miracles ha fets Déus per mèrits [326r] del seu sant e fa, axí co en la sua hystòria trobaràs.

[62] En lo dit sýnet fo Athanasi, qui encara era jove. E era stat nodrit, axí co Samuel, en lo temple de nostre Senyor, en l'esglea de Alexandria. E vénc al dit concel o sýnet ab Alexandri, bisbe de Alexandria, e endressava lo sant hom de bisbe, qui era veyl, em molts concels. E per lo dit bisbe attansant-se a la mort fo elet lo dit Athanasi en successor. E fet que fo bisbe, sofferí tantes de persecucions e tants trebals per deffenció de la catholical fe que justament poc ésser dit de ell so que fo dit de l'apòstol sent Paul: «Yo li mostraré quantes coses li covindrà a ssoffrir per lo meu nom.»

[63] **Ruffino** E y fo lo hom de Déu Pausúncio, confessor e bisbe de les partides de Egipte, ·i· d'aquells als quals lo tyran Maximino havia fet trer lo uyl dret e tolre lo sinistre polse gros e condemnat a arranquar los metayls. E era en ell tanta vertut que no faïa menys de senyals que·ls apòstols, cor ell deliurava los endemoniats e ab sola oració

guaria los malalts, retia la vista als orbs e·ls paralitcats restituïa en lur stament. E Constantín havia-lo en tanta reverència que soveny vinent al palau lo abrassava e li tocava ab gran plaser lo uyl que havia perdut per confessió de la fe.

[64] **Roffino** Per semblant manera hi fo Spiridion, bisbe de Xipre. Qui con fos pastor e ladres de nits vinguessen al cortal per emblar de les oveyles, axí·s sentiren liguats en la intrada del cortal co si pròpriament fossen ab bones cordes strets, en tant que de tota la nit no·s pogueren moure. Lo matí lo sant home trobant-los, soltà-los ab sola la paraula e dix-lur: «Fils, per tal que no agats haüda debades mala nit, prenets ·i· moltó, cor més vos val lo agats axí que si l'aguéssets furtat.» Aquest hac una fila, la qual havia nom Hyrenen; e après alcun temps que hac servit a son pare morí. E vénc ·i· bon hom e demanà ·i· depòsit que li havia comanat que·l pare no sabia; e co cercassen tota la casa e no·l trobassen e·l bon hom ploràs, lo pare, mogut per pietat, anà al sepulcre de la filla e appelà-la per son nom; qui li respòs del sepulcre: «Pare, què vols?» «On», dix ell, «has posat [326v] lo depòsit del bon hom?» Dix ella: «En aytal loch lo trobaràs soterrat.» Cavaren e trobaren-lo aquí on la fila havia dit.

[65] Ffo en lo dit sýnet sent Jacme dit Nisibeno, del qual parlarem a aval en son loch.

[66] L'Esglesa

Vincent En l'any de Jesuchrist ·cccxxii· reebé la fe de Christ la Índia darrerana, en la qual jamés no era stada preycada. E fo que·l philòsoph Metròpio de Tyro per raó de appenre e de saber volia intrar en la dita Índia, menant en son servey ·ii· imffants, so és Frumento e Edício. E cor ells eren en guerra ab los romans, ouciren lo philòsoph e tots quants ne trobaren en lo neveli ab què anaven, sal los ·ii· imffants, que presentaren al rey; e foren-li gracioses, e Edício féu pincerna, so és servidor de copa, e Frumento féu scrivà de racció. E foren en gran honor davant ell. E·l rey, morint, féu-los francs. Mas la regina los preguà que li nodrissen ·i· petit fill qui del rey li era romàs tro fos gran, e que Frumento governàs lo regne. Qui donant favor als romans mercaders, specialment christians, intraren-ne molts en la terra e comensaren a divulgar la fe de Christ. L'imffant, emperò, vengut a etat, aquests ·ii·, ja sia que·l rey e la regina los preguassen que romaessen, se'n tornaren en lurs terres, Edício a Tyro e Ffrumento en Alexandria. E recomptant tot lur fet al bisbe e preguant que y trameés qualque sant bisbe qui complís so que ell havia comensat, sant Athanasi, bisbe, tengut concel, dix que y tornàs aquest metex Frumento; e aordonant-lo en bisbe, tramès-lo ab d'altres en la dita Índia. E reebé tanta gràcia de Déu que faïa miracles; e convertí sobresgran multitut d'aquella

gent barberina.

[67] En aquest metex any reebé la fe la gent de Hybèria, so és de Spanya, per una cativa christiana qui era entre ells e ab sa oració guarí ·i· imffant. Dien altres que ab lo toquar del cilici que ella portava l'imffant guarí, qui per nulla altra manera era pogut guarir. E co lo rey soffrís grans tenebres en los uyls e dixés: «Si·l Déu que la cativa preÿca a ma muyler és ver Déu e·m guarex dels uyls, yo creuré en Ell e faré que mes gents lo creuran», de mantinent fo guarit. E co faés fer una esglea nova, e entre tots no poguessen dressar aquí una grossa colompna e la cativa la dressàs ab sa oració, [327r] creegueren en Jesuchrist.

[68] **Actor** És ver que aquests de Hespanya e aquells de les Índies foren depux instruïts en la fe pus perfetament per bisbes e altres persones que l'emperador Constantín hy tramès.

Martí E en aquest metex temps fo denunciât Jesuchrist en Judea per ·ii· imffants.

[69] **Persecució**

En l'any de Jesuchrist ·cccxxiii· l'emperador Licínio, qui ja havia gittats los christians de son palau e fetes leys e edictes contre ells, manant que tothom qui confessàs lo nom de Christ fos ponit, donant a exsecució sa iniqua ordinació, féu oucir per

sos officials diversos sants.

E primeramén foron prees en Sebasten, ciutat de la Armènia menor, ·xl· cavalers nadius de Capadòcia per lo president Agricolao, dels quals eren principals Quirion e Cándido, qui dix al dit president: «Justament est apelat Agricolao, cor hom agrest est.» E Quirino dix als compayons: «Ffrares, soveny havem fets fugir molts homes e ara ·iii· nos combaten: Sathanàs e·l duc Lýsia e·l president Agricolao; e tots ·iii· són ·i·. No vuyla Déu que ·i· vensa nós ·xl·!» Assò dit, Lýsia los manà lapidar; mas les pedres repercodints los ministres, Lýsias, irat, tirant-lur una pedra, donà a la cara del president e naffrà-lo greument. Adoncs lo duc féu-los metre en ·i· stany sobresfret, co fos yvern, ab guardes, e féu posar en la ora del stany ·i· bany calent, que si alcun volgués ixir de la fredor trobàs aquí remedi. E co ·i· se n'ixís e les guardes dormissen, sal ·i·, aquest vehé àngels tinents sobre·ls altres ·xxxix· corones, e despertant sos compayons, despulant-si, intrà-sse'n en l'estany ab los ·xxxix· cridant: «Yo son christian!» Vehent, donques, lo prefeyt que no morien, féu-los taylor les cuxes, de què moriren tots, sal ·i· joven qui romàs a la ora del stany; lo qual la mare, aquí present, confermava en la fe e provocava al martiri. Morts que foren los dits cavalers, féu lo prefeyt lansar los corses al gran foc. La mare del dit jove levant-se lo fil a l'esquena e portant-lo al foc ab los altres, morí al camí ab gran gog; lo cors del qual

la mare lansà al foc ab los altres. E ja sia que·l
prefeyt fes lansar les cendres al fluvi corrent, no
sse'n perdé jens, ans per revelació feta al bisbe,
ell, vinent a la ora del fluvi, culí les dites cendres
e sepelí-les en loch honorable, a ·vii· ydus marcii.

[70] Sant Theògenes, cavaler, cor no volia seguir
los fets de les armes, volent cavalcar a Christ, no a
tan cruel tiran, pres en la ciutat de Cízico, qui és
la primera de Helesponto, e tirat en ·iiii· palms en
terra fermats, e aquí [327v] assotat davant la legió
qui era dita segona trayana, e pux altra veu al mig de
la ciutat estirat e batut, co ·i· dels cavalers li
dixés: «On és aquex teu rey? Si senyor és ne poder
ha, ajud-te!», lo sant respòs: «Vé», dix ell, «que tu
a mi no pots mal fer! Mas en breus dies e tu e ton rey
e totz quants sots qui en Christ no creets, perirets.
E a tu e a tos compayons siran les cuxes trenquades.»
Lo tribú, assò oÿt, féu-lo metre en scura presó als
ceps e clavar ab ·iiii· claus e que no li fos donat a
beure ne a mengar. Mas Jesuchrist e·ls àngels
visitant-lo, la càrcer il·luminants e donants-li a
mengar, confortaren-lo. Lo tribú, irat, manà que·l
lansassen pregon en mar. Los barquers, portants-lo·s
dins mar, oÿren sobre ell los àngells cantants, mas
per la gran claretat no·ls pogueren veure; e ja sia
que dolents, però complints lo manament del tyrant, en
terra tornats creegueren en Jesuchrist. E no passaren
molts dies que, Licínio en la batayla per Constantín

vensut, axí co direm, fo complit so que·l sant de la legió e del lur rey havia prophetat. ·iiiº· nonas januarii.

[71] Sant Narcís, Argeu e Marcel·lino, frares, co no volguessen servir lo fet de cavaleria sots Licínio, assotatz tro a la mort e en càrcer long temps tribulats, finalment en la mar neguats, compliren lur martiri en la ciutat dita Thomis, en la terra de Ponto, ·iiiiº· nonas januarii.

[72] Sant Ursacii, confessor, qui, sots Licínio deemparant la cavaleria e en l'ermittatge vida solitària elegint, resplandí en tantes vertuts que curava los endemoniats; e oucí ·i· sobresgran dragó ab sola oració. ·xviiº· kalendas septembris.

[73] L'emperi

Hugo En l'any de Jesuchrist ·cccxxiiii·, l'emperador Constantín, volent contrastar als mals que faïa Licínio, appereylà ses hosts contre·l dit Licínio. E feren-se entre ells diverses batayles. Finalment, primerament en Pannònia, pux en Bithínia, prop Crisòpoli, lo dit Licínio, e em mar e en terra vensut, reculí's a Nichomèdia. On retent-si e resignant a l'imperi, esforsà's de viure simplament a Thesalònicha, qui ara és dita Salònicha. Hom fo cruel e reprenedor de hòmens delicats e qui seguexen les corts, on appellava-los tynes o braces de palau.

[74] L'emperi

Martí En l'any de Jesuchrist ·cccxxv·, l'emperador Contastín, mogut per l'exempli de son sogre Herculian Maximian, qui pus hac resignat a l'imperi lo volch cobrar, de què·s seguiren grans mals, dubtant que Licínio en dampnatge [328r] de la cosa pública no volgués recobrar la porpra, so és l'emperi, manà, sitot era contre·l dret segrat, que Licínio fos mort a Thessalònicha. E axí fo fet. E axí pervenc la monarchia, so és lo principat e la seyoria de tot lo món, a Constantín soletament.

[75] Incident

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxvi· era clar e en gran nom Nazari en art de proposar.

[76] Incident

En aquest any, Octavino, duc dels vinssenos, mathà los procònsols romans que l'emperador Constantí havia lexats en Bretanya. Contre·l qual Constantín [...] Trabo, duc roman, qui, combatent-se ab Octàvio, primerament fo vensut, mas en la segona batayla fo vensedor. És ver que pux per tració de Octàvio fo mort. E axí regnà despux Octàvio em Bretanya.

[77] L'emperi

Orosi En l'any de Jesuchrist ·cccxxvii·, Crispo, fil del gran Constantín, e Licínio, nabot seu, so és

fil de sa sor Constància e de Licínio, august, cunyat seu, que ell havia fet oucir, preeren sobrescruel mort per so cor contre l'emperi tractaven rebel·lions e contre l'emperador, qui·ls havia creats cèsars.

[78] Incident

Guillem Tro assí scriví la hystòria de les cròniques Eusèbio de Cesarea, companyó del màrtir Pamphili. D'aysí avant scrisch Jerònim les històries dels seus temps.

[79] Incident

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxviii· era en art de bé parlar clar en Àffrica Arnòbio, rèthor. Qui, co en la ciutat de Sichea enseyàs los jueus a proposar e parlar aordonadament en juei, e encara fos imfeel, e per sompnis fos tirat e mogut a penre la santa fe, ne la pogués impetrar e obtenir ab los bisbes, declarà la fe que tots temps havia inpugnada, component libres sobresclars contre la religió que davant havia tenguda. E finalment, quax fer, menasses donades de sa ferma creensa, impetrà so que queria.

[80] L'emperi

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxix·, l'emperador Constantín, la ciutat de Bretanya [...] reparant, appellà-la per nom de sa mare Helena Helenòpolim.

[328v] [81] Incident

Guillem En aquest temps, lo gran Contastín, imperador, levà cavalier novell Floro, fil de l'altre Floro sa entràs rey de Ungria, axí co damont havem dit. E fet que l'ac cavalier, cor ell lo s'havia nodrit, donà-li per muler Constància, fila de son frare, de la qual e del dit Floro nasch sent Martí de Torrs en la ciutat de Pannònia appellada Sabaria.

[82] Incident

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxx· fo comensat a edifficar en Anthiocchia ·i· ediffici qui és dit lo Dominical de l'Or; casa era a manera de temple.

[83] Incident

Guillem En aquest any, l'emperador féu morir sa muler Fausta en ·i· bany calent.

[84] Incident

Guillem En aquest temps se levà aquell malvat iretge Donat, del qual en Àffrica foren appellats los donatistes hyretges.

[85] L'Esglesa

Guillem E fo aordonat en l'esglea de Anthiocchia a prop Tyranno lo ·xxe· bisbe, Vital. E a prop aquest, lo ·xxie·, Philògonus. Al qual succeý lo ·xxiie·, Paulino. Aprés lo qual lo ·xxiiie·, Eustàchio. Lo qual

per la fe exillat, tingueren aquella sglea per long temps los arrians; los temps dels quals Jerònim no ha posat, cor mils los ha jutgats enemichs de Christ que bisbes.

[86] Incident

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxxi·, Juvenco o Juvenàcio, de Hespanya nadiu, posà los evangelis en verses metrificats. E Porphiri, qui era tramès a Contastín ab ·i· gran volum, fo exillat. Aquest Porphiri fo primerament gentil philòsoph, pux christian, pux apòstata, so és renegat; car, co fos ferit per alguns christians en Cesarea de Palestina, no sostenint la torbació que n'ach, deemparà la christiantat e féu ·i· gran libre contre la fe dels christians; mas Eusebi de Cesarea, reprovant-lo, destróví les sues paraules.

Fo en aquest temps lo con- [329r] fessor gloriós Florèncio. Qui, a prop la mort del màrtir Fflorian, ab qui alcun temps havia anat, de qui havem damont parlat, per amonestació de l'àngell passat en Gàl·lia e en la via molts miracles obrant, vénch al sant arquebisbe de Torrs sent Martí, qui per revelació divinal aordonant-lo em prevere, visch a prop en santa vida, molts miracles e vertuts demostrant. E complits en santetat de vida ·cxxiii· anys, ixint del segle vénch a la vida eternal. Ne deffaliren après la mort los miracles que Déu faÿa per ell.

[87] L'Esglesa

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxxii· fo aordonat bisbe en la sglea de Alexandria, fo lo ·xixe·, Athanàs, hom de maravelosa sciència e sanctitat, qui soferí per l'Esglea e per la fe quax innumerables persecucions. Aquest féu aquell psalm qui és dit *Quicumque vult*, en lo qual espòs clarament l'article de la Trinitat e de la santa Incarnació; e canten-lo en alcunes esgleas tots dies a prima e en altres solament los dimenges.

[88] L'Esglesa

Martí En aquest temps, lo papa Silvestre hac gran disputació ab los jueus sobre·l fet de la fe, procurant e tractant Helena, mare de Contastín, qui tenia ab los jueus.

[89] Vincent E scrisch a l'imperador Contastín, son fil, per aytal manera: «Al senyor tots temps august fil, la mare Helena, tots temps augusta. Lo coratge del savi no rebuga veritat e fe dreita no soffer alcuna jactura. A la benvolensa divinal devem atribuir que t'aga fet digne de deemparar les ýdoles fentes. Mas de la error humanal partex, que ages volgut creure Jesús natzereu ésser Déu e pensar que sia Fill de Déu en lo cel, co Ell sia nat de jueus, e axí co encantador o nigromantici accusat, sentència de crou reebent, morí e deffalí. Per què sàpies que als cobegants de venir al lum de la veritat no pot ésser

altra via sinó dels ebreus, qui reeberen la lig de Déu. Mas per so és clar que tu has cobrada sanitat, cor [329v] tu est lo primer entre·ls augusts qui has renunciat a les ýdoles: donques lo ver Déu dels hebreus te ha fet guarir; lo qual si·l cols, obtindràs lo regne del sobressavi rey e de pau Salamon, e siran ab tu los prophetes ab qui ha parlat nostre Sennyor, e impetraràs tot quant demanaràs per ells.» E Contastín li respòs: «A la dona mare Helena, tots temps augusta, lo fill Contastín, tots temps august. Aquell qui guoverna los segles e aordona los béns de tot lo món per si metex dóna la vida, mas per l'entenement dels prínceps dicta los drets als segles seus. Aytant, donques, co entre·ls hòmens tenim pus excel·lent loch, aytant més apparem a la vista de tots; e axí los uyls de tots los mortals, los jueis de tots e les voluntats de tots esguarden lo nostre voler e·l nostre no voler; per què no solament deu ésser so que volem sens reprehenció, mas enquera digne de lausor. Mas entendre Déu passa sobre nostre entenement; e de assò fan testimoni los jueis de la nostra error, cor nós cuydàvem ésser déus aquells qui per nostre manament vehíem ésser fets per mans dels manesterals. Romangua, donques, la determenació d'aysò e cesse nostra presumpció; ajusten-se ensemps los prelats dels christians e·ls capelans dels jueus e, nós presents, disputants, fassen-nos venir en conexensa de la veritat, a la servitut de la qual veritat coidem tot lo segle.»

[90] **Vincent** Llo ·xve·, donques, dia de marts, fo feta la congregació de christians e de jueus en la ciutat de Roma. En la qual foren primer lo papa Silvestre, ·lxxv· bisbes de diverses províncies e capelans de jueus ·cxx·, menys de ·xii· doctors de la ley, los quals Ysachar, sobiran capelan, hi tramès per disputar, qui no solament eren en ebrayc mas enquara en grec e en latí sobresprovats; lo dit, però, Ysachar, feyent-si ma- [330r] lalt, sostrasc-si del dit consel. En lo qual fo lo dit imperador Contastín e Helena, mare sua, e molts altres prínceps, senadors e nobles e populars quax sens nombre. E foren elegits ·ii· jutges qui no fossen juheus ne christians per regonèxer e jutgar qui hauria milors rahons. La ·i· fo lo philòsoph Craton, qui null temps per res que hom li dixés no volc penre servei ne poc ne gran, ne jamás no hac esguart en juei a persona de rey ne d'altra potestat, e en quant que fos amat per l'emperador e per l'emperi, nul temps no volc haver res terrenal; no curava del dia esdevenidor, e deïa que·lls richs ab ànsia guardaven les riquees e ell vivia segur, e que no fa ric amor de peccúnia mas menyspreu. Companyó d'aquest fo Zenòphilo, qui, co soveny fos stat prefeyt, nul temps no pres servey de hom; e dix en sentència que no pot ésser just qui per qualque ocasió reeb riquees a ell esdevenints. Llo dit d'aquestz dos era axí co a ley, ne era hom qui meés en dupte so que per aquests era determinat. Em presència,

donques, d'aquests feta longa disputació, tanta gràcia donà Déu a les làbies de sent Silvestre que responent a tots e a cascuns sufficienment, e·ls jutges e·ls senyors e·l poble loaren nostre Senyor, qui per la boqua d'aquell havia axí satisfet a totes lurs rahons que degun dupte no romania en lur coratge.

[91] **Vincent** Zambri, ·i· dels ·xii· doctors de la lig, vehent si e·ls altres axí confuses, dix a l'imperador: «No, senyor, no stem em paraules; mas fe venir ·i· thor, lo pus brau qui·s pusca trobar, e veuràs la vertut de Déu ésser en nós.» Aduyt que fo lo tor, aquest Zambri li dix quesque·s fos a la orela e tantost lo tor caec aquí mort. «Ara vegam si Silvestre porà assò fer ab son Jesús.» Dix [330v] sant Silvestre: «Oucir les bèsties no és gran vertut: tothom ho pot fer, oc nelex cans e leons e serps ocien la una bèstia l'altra, encara alcunes serps ab l'alèn e altres ab la vista solament. Mas tornar-la morta em vida, assò seria vertut! E axí, Zambri, veges si poràs assò fer.» E co ell no ho pogués fer, sent Silvestre, feta sa oracion, ressuscità lo tor; e manant-li que sens mal a ffer se'n tornàs a l'altre bestiar, lo tor, axí pans co ·i· anyel, passant per mig de tots tornàsse'n als altres bous. Lavoires tots los jueus se gitaren als peus de sant Silvestre confessants si creure en Christ. Helena, axí metex, mare de l'imperador, lexant los ornaments imperials, aginolant-si davant ell, suplicant que li donàs loch

de penitència, e creec ella en Christ ab tots sos fils e ses files. E los ·ii· jutges ab tots lurs amichs reeberen la fe christiana. E bategaren-se més de tria mília jueus en aquell dia.

Vingueren, a prop assò, los capelans de les ýdoles a l'imperador dients: «Sennyor, lo drach qui és en la cova pregon e al qual les verges qui servien a la dea Vesta e li portaven a mengar lo primer dia del mes, e ara los christians veden assò, ab l'alèn que gitta ouciu molts del poble, en tant que no és dia en què no muren més de ·vi· hòmens.» Dix sant Silvestre: «Yo hy daré concel.» E davalant a la cova, en lo nom de Christ liguà-li lo morre al drach ab ·i· fil de cànem e tanquà-li les portes desús, manant que no ixís d'aquí tro al jorn del Juei. E hanc pux no fo sentit. Los ministres del drach, vista la maraveyla, creegueren en Christ.

[92] L'emperi

Actor L'emperador Contastín, vistes les gràcies que Déu li avia fetes e les maraveyles que Déu obrava per les mans del sant pare Silvestre, tramès una pístola a tots los bisbes [331r] e féu les honors dejós scrites al papa e als sants apòstols e a tota l'Esglea e a tota christianitat.

[93] **Ysidoro** «En nom de la santa e indivisibla Trinitat, l'emperador, cèsar Fflàvio Contastín al sobressant pare dels pares Silvestre e a tots los

successors d'aquell bisbe de la ciutat de Roma e a tots los altres bisbes cathòlics, a aquesta metexa sacrosancta esglea romana per aquesta nostra imperial constitucion sotsjoguats ara e en los temps esdevenidors, gràcia, pau, caritat, gog a tots vosaltres. Les coses que·l Salvador, fil de l'Altisme, ha volgudes maravelosament obrar per sos apòstols Pere e Paul migansant lo nostre pare Silvestre, la nostra benignitat s'és estudiada de publicar per paraula a conexensa de tots los pobles. Car, co leprosia sobrefort agués ocupat lo nostre cors e tal que degun dels metges no y poguer donar cura, vingueren a nós los capelans del Capitoli, dients que fos fet bany en lo dit Capitoli e que hom lo complís de sang de imffants innocents, e que en la dita sang calenta me bayàs e poria ésser mundat. Ajustats, donques, segons lur dit, molts imffants e·ls dits capelans los volguessen oucir, la nostra serenitat, esguardant les làgremes de les mares, de mantinent avorrí lo crim e, mogut per misericòrdia, fiu-lur restituir lurs propis fils; e donant en què·ls ne portassen, part altres dons, relaxé-les jausentes retornar en lurs cases. E passat aquell dia, la nit, vengut lo temps del dormir, foren ab mi Pere e Paul, qui·m dixeren: «Cor a peccats has posat terme e has avorrit l'escampament de la sang innocent, nós som trameses a tu per Jesuchrist per donar-te consel de recobrar sanitat. Oges, donques, Silvestre, bisbe de la ciutat, qui, fugint les tues persecucions, stà amagat ab los seus clergues en lo

mont de Serapty. Aquest faràs venir a tu, e ell mostrar-te ha font de pietat, en la qual [331v] pus t'i siràs .iii. veus cabussat, deemparrar-t'à la malaltia d'aquesta leprosia. E assò fet, retràs aytal guoardó al teu Salvador, que per ton manament sien totes les gleses del món restaurades; e sanctifica tu metex en aquesta partida, que, relaxant superstició de totes les ýdoles, coles e adhores lo Déu qui sol és ver e viu Déu.» Despertat, donques, tramís per lo pare Silvestre e demané-li: «Qui són los déus Pere e Paul?» E respòs-me que no són déus, mas apòstols de Jesuchrist, salvador e Déu nostre. Demané-li après si ell havia les ymàtgens d'aquells, per so que per lurs figures pogués conèxer si eren ells. E ell me féu portar lurs ymàgens per lo seu dyaque. Les quals, axí co les viu, cridé davant tots los officials que aquests eren aquells que havia vists en lo sompni. A prop assò, lo sant pare Silvestre nos adhordonà penitència prop lo nostre palau de Latran en cilici per so que impetràssem ab Déu ab dejunis, làgremes e oracions, remissió de tots los peccats e més que injustament e iniqua havíem fets. Despux venguí al dit bisbe e, renunciant a Sathanàs e a les pompes e obres d'aquell, confessé davant tot lo poble de grat creure en Déu Pare e Fil e Sant Spirit. E ell, beneynt la font, cabussant-me aquí [.iii.] veus en la ona de salut, purifficà-me. E mi stant dintre la font, viu de mos propis uyls una mà del cel toquant-mi; e levant-mi, sapiats mi de tota leprosia ésser curat.»

[94] De la exaltació de la sglea de Roma sobre totes les altres «Levat, donques, sa de la font, jutgé ésser bo e just, ensemps ab tot mon concel e ab tot lo senat, ésser exaltada la sobressacra seu del gloriós e benaüyrat sent Pere més que·l nostre imperi e més que nostra kadirā terrenal, donant-li potestat e munificència imperial; [332r] pus sanctament declarants que ella tingua principat axí sobre les ·iiii· principals seus, so és a ssaber de Anthiocchia, de Alexandria, de Contastinople, de Jerusalem, co sobre totes les altres sgleses en tot lo món. E qui per temps serà bisbe de la dita sglea de Roma sia major e príncep a tots los preveres del món; e tot quant ell aordonarà pertayent al servei de Déu e a fermetat de la fe christiana sia ferm. Car per cert just és que aquí tingua la santa ley cap del principat on Jesús, promulgador de les santes leys, manà optenir lo benaüyrat sent Pere la kadirā de son apostolat e on, lo torment de la crou soffrint, bec lo cali de la benaüyrada mort e aparec-li resemblador de son maistre e senyor; e aquí inclinen lurs colls les gents, on lur doctor, lo benaüyrat sent Paul, l'apòstol per Jesuchrist, stenent son coll per martiri fo coronat; aquí, prostrats e humiliats, servesquen a l'offici del rey celestial, on los altius servien a l'imperi del rey terrenal. Entre assò, volem que sàpia tot lo poble de tot lo món que nós havem edificat dins lo nostre palau de Latran sglea al nostre

Salvador ab batistiri; e del fundament d'aquella havem trets sobre nostres spatles ·xii· cabasses plens de terra, segons lo nombre dels ·xii· apòstols; la qual sacrosanta esglesa stablim ésser dita e colta, preycada cap e sobirana de totes les altres sgleses del món. Havem aytambé edifficada la sglesa dels benaüyrats Pere e Paul, primers apòstols, la qual havem enriqueïda de or e de argent; e on reposantz los sacrats corses d'aquells ab gran honor, faem fer caxes per ells de metall dit electro, contre·l qual no pot res deguna fortsa de elements; he havem posada en cascuna caxa d'aquells una crou de or fi, ornada de pedres precioses, e la y havem clavada ab claus de fin or.»

[332v] [95] Dels insignes imperials relexats a sant Silvestre

Ysidoro «Als, donques, apòstols senyors meus, e per ells ab benaüyrat Silvestre, pare nostre e papa universal, e ab tots los bisbes successors d'aquell en la seu de sent Pere, donam e liuram lo nostre palau de Latran, lo qual és sobre tots los palaus del món; e a prop, la corona del nostre cap e·l fres e·l superhumeral, qui sol star engir lo col de l'imperador, lo mantell, la porpra, la túnica vermayla e tots los vestirs imperials e tota la processió de la altea imperial e la glòria de la nostra potestat. E per la manera que la potència imperial és ornada per diverses officis de cambrers, de porters e de tot

uxers, axí volem sia ennobleïda la santa sglea de Roma. E per tal que la honor pontifical sia pus clara, havem aordonat que·ls clergues de la dita sglea cavalquen en cavals cuberts e ornats de lents, so és drap de li, sobresblanc. Havem encara stablit més: que·ll sant e honrat pare Silvestre e totz los bisbes e successors d'aquell degen usar de la corona que del cap nostre li havem donada, de sobresfí or e de pedres precioses, e la degen portar en lur propri cap, a lausor de Déu e a honor del benaüyrat sant Pere; e que ell, lo sobresbenaüyrat, la port, sitot no sol usar de corona de or, sobre la corona clerical que porta. E·l fres, per sobres de blancor resplandent significant la resurrecció de Jesuchrist, li havem posat de nostres pròpies mans al cap. E tenents lo fre del caval d'aquell, li havem servit de offici de destrador, stablints que del dit fres usen tots los successors d'aquell en les processions, a semblanssa del nostre imperi. E per so que l'altea pontifiqual no sia menyspreada, ans sia pus honrada per potència de glòria que la dignitat de l'imperi terrenal, e aordonam que·ll palau nostre, axí co dit és, e la ciutat de Roma e totes aquelles de Ytàlia e les províncies de les regions occidentals, los lochs e les [333r] ciutats, sien en disposició del nostre pare Silvestre e dels successors d'aquell, e stien e sien del dret de la sglea romana. On covinent cosa entenem que sia mudar nostre imperi e la potestat del regne en les regions orientals, e edifficar per nom nostre en

bon loc en la província de Bizància ciutat e posar aquí nostre imperi; cor no és just que là on és posat per l'emperador celestial lo principat dels capelans e de la christiana religió, l'emperador terrenal haga potestat. On, de cert, davant Déu, qui·ns ha fets regnar, e davant lo seu terrible juei protestam e per aquesta nostra constitució imperial amonestam tots los imperadors successors nostres e tots nostres prínceps e tot lo poble, que no sia legut a degun so que per inperial sanccion a la sglea romana e als bisbes d'aquella és altregat trenquar, mudar o tolre; e qui sirà menyspreador o rumpedor d'aysò sia sotsmès e liguat a la condempnació eternal e sinta contraris a si los sants de Déu, prínceps dels apòstols, Pere e Paul en la vida present e en la esdevenidora, e sia cremat en lo pus bas imfern e deffala aquí ab lo diable e ab los malvats. E nós de nostres pròpies mans havem posada la pàgina e carta d'aquest nostre decret imperial, confirmants sobre·l cors del benaüyrat sent Pere, aquell metex apòstol de Déu, prometents observar aquella fermament e axí co lexi manat a tots los imperadors successors nostres.»

[96] L'emperi

Hugo En l'any de Jesuchrist ·cccxxxiii·, l'emperador Contastín edificà en cap de l'imperi la ciutat sa entràs apelada Bizàncio, qui és en Tràcia, e appellà-la per son nom Constantinople, en latí Constantinopolis, cor «polis» en grec vol dir

'ciutat', e axí és dita 'ciutat de Constantín'. E ornà-la de diverses e maraveloses edifficis. E féu-hi moltes esgleses, de les quals la una appellà Hyrenen e l'altra dels Apòstols; e altra·n dedicà a Agye Sophie, so és a la Santa Saviea de Déu, que és Jesuchrist, e altra a l'archàngel sant Miquell. E transportà aquí quax [333v] tots los nobles dels romans e l'orde dels senadors, ab lurs mulers e ab lurs infants. E la ciutat de Roma, ab lo palau appellat Latran, atregà als apòstols sent Pere e sent Paul e al sant pare Silvestre. E establí e adordonà ab testament que totes coses pertayents a l'orde ecclesiastical reeben disposició a juei del bisbe de Roma. Donà, enquara més, per tot l'emperi de Roma privilegis a cascuna ciutat, que tot lo poble christian servesca a nostre Sennyor franquament sots ordinació de lurs bisbes.

Axí, donques, transportà Constantín la dignitat de l'imperi en Contastinnople, aordonant que fos cap de tot Orient e em memòria de Roma fos appellat Roma novella.

[97] **Hugo** E dien que quax increyble és de tornar em memòria co sots breu studi de Constantí cresc la Sglesa amplament per tot lo món, e ab quanta cura fo ardent de ministrar despees als edifficis de les sgleses; car, co per públic manament se edifficassen les sgleses per tot l'emperi d'aquel, a compliment d'aysò ell donava larguament peccúnia dels tresors reals e no-res-menys scrivia a sengles ciutats de son

regne que·l poble ministràs als bisbes del fisc real, de què les sgleses pusquessen ésser complides.

Actor E assò sia dit del noble Constantín, en qual manera transportà l'emperi de Roma en Constantinople ne co lo donà a l'Esglea. Co despux és tornat en Roma e pervengut a la mà laycal, direm-ho aval en son temps sutz l'any de Jesuchrist ·dccc·.

[98] Incident

Guillem En aquest temps, Helena, mare de Constantín, amonestada per divinals visions, passà en Jerusalem e requerec als habitants de la terra que li mostrassen lo loch de Calvària, on lo preciós cors de Jesuchrist era stat en la crou clavellat. E era assats difícil de trobar lavores aquell loch, car los imfeels havien posada [334r] en aquell loch la ýdola de Venus, per so que si degun hi volgués adhorar Jesuchrist, semblàs que adhoràs aquella ýdola. E per altres diverses rahons era aquell loch gittat a oblit, so és per les subvercions de la ciutat e transportacions del poble e per novelles poblacions e edificacions aquí fetes. Les quals coses, emperò, no contrastants, trobà lo loch que li ensenyà, ab moltes menasses, ·i· juheu apelat Judas, qui pux fo bisbe de Jerusalem. Lo qual Judas comensant aquí a cavar per querer la santa crou, féu Déu miracle del cel manifest, cor ixí d'aquí tanta e tant suau odor co si aquí fos lo fum de totes coses aromatics. E cavada la terra pregon, apparegueren ·iii· crous en orde

confús, so és que no apparia quala era stada de Jesuchrist ne qual dels layrons. Co, donques, no coneguessen la crou del Salvador, anà-sse'n la regina ab les crous a una femna qui era malalta greument e, present Machari, bisbe de la ciutat, e gran multitud de poble, posà sobre la ffemna la una crou, puxes l'altra; e co res no li profitàs, posà la tersa, la qual de present que la toquà, levà's sana e alegra e comensà a anar per la casa. Assò vehents, molts dels jueus e dels paguans convertiren-se ab lo dit Judas a la fe christiana. La regina, donques, aconseguít so que desigava, féu abatre aquell temple abhominable de Venus e pessagar la ýdola. E féu aquí edifficar una meravellosa sglesa e partir per mig lo digne fust de salut; e la una part, encastada e enclosa en caxes d'argent, lexà aquí per tal que là on fo als membres de Jesuchrist per turments applicada, aquí fos per los pobles adorada e glorificada; l'altra part se'n portà a Contastinople a son fill l'emperador; e aquí fo tro al temps de sant Luýs, rey de Ffrança, qui se'n portà una partida. Los clavells ab què fo lo cors de Jesuchrist clavellat en la crou portà aytambé la dita Helena a son fill, qui, segons que diu Eusebi, ne mès al fre e a l'elm per so que n'usàs en les batayles. Alcuns [334v] dien, axí co Grigori de Torrs, que·ls clavels del cors de Jesuchrist foren ·iiii·, dels quals Helena ne posà ·ii· al fre de l'imperador, lo terts tramès en Roma e posà en la ymatge del dit Constantín, lo quart gittà en la mar Adriàtica a

cessar les tempestats que s'i levaven e affonsaven los nevelis.

[99] Incident

Guillem Ffo en aquest temps aquell noble philòsop Methodoro.

[100] L'Esglesa

Guillem Sant Silvestre, papa, tench en aquest any sýnet en Roma de ·clxxvii· bisbes, en lo qual foren dampnats los mals yretges Bèl·lio e Fortino. E aordonà lo dit papa que la crisma sia consecrada per los bisbes, e que·ls dyaques porten dalmàtiques, e que·l sacrifici de l'altar no sia fet en drap de seda ne en drap tint, sinó solament en drap de li de la terra nat, e que·lls bategats sien untats de la crisma.

[101] L'Esglesa

Martí En l'any de Jesuchrist ·cccxxxiiii· trespasà d'esta vida al cel lo papa Silvestre em pau de si e de la Sglea, e fo honorablament sepelit en Roma, prop lo palau de Octavian, al loch appellat Alcapo, pus hac dignament regida la Sglea ·xxiii· anys complits, ·x· meses, ·xxvi· dies; e vaccà lo papat ·xv· dies. A prop Silvestre fo elegit en papa March, nadiu de Roma, fil de Prisco, e tenc la kadiria ·viii· meses e ·xx· dies. Aquest aordonà que·l bisbe de Hòstia, qui és cardenal, ús de pal·li; e·l bisbe de Roma, si quant és elet no és bisbe sagrat, sia

consecrat per lo bisbe de Hòstia; e que·l Credo major sia cantat altament a la missa. E complit lo dit temps, reposà's en Jesuchrist em pau e fo sepelit a Sent Pere. E a prop ell fo elet Júlio, nadiu de Roma, fil de Rústico. Aquest aordonà que degun clergue no mogua plet o qüestió sinó en la sglea.

[102] L'emperi

Guillem Per edicte e manament de l'imperador Constantín, foren en aquest temps esderroquats tots los temples de les ýdoles.

[335r] [103] L'emperi

Orosi En aquest [...] fo aquella batalla entre·ls guoths e·ls romans en la qual foren vensutz los dits guoths e fo-y present Constantín.

[104] Guoths

Roderico Llos guoths, axí co dit havem damont, donaren ajuda a Dyoclecian e Maximian, prínceps dels romans. E pus Dyoclecian hac vensut Achille en Alexandria e Maximian Herculan hac los quingencianos calciguats en Àffrica, comensaren los romans a menysprear les ajudes dels guoths. Lavores, los guoths intraren en la regió dels sàrmatos e vingueren sobre·ls romans ab gran poder e vigorosament; e tayl d'espasa guastaren e robaren aquella regió, qui era sotsmesa als romans; contre·ls quals Contastín aordonant sa batayla, combatent agrament, constrench-

los de fugir oltra·l fluvi Danubi. E ja sia que Constantí fos clar per glòria de virtut de altres diverses gents, per la victòria, emperò, dels guoths fo sobresclar e famós; la qual victòria los romans, approvant lo senat, han divulgada per pública lausor, que tanta e tant gran gent haga vensuda e que axí aga la terra e la cosa pública reformada. E·ls guoths, retornats en lurs pròpies montanyes, habitaren aquí alcun temps; mas, jassia fossen vensuts, no cessaven fer obres de vertuts.

[105] L'emperi

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxxv·, Constantí levà e coronà son fil dit Constantín en rey.

[106] Incident

Guillem En aquest any fo fam e pestilència tal e tant gran que periren multitut de gents sens nombre en Síria e en Cilícia.

[107] Guoths

Roderico En aquest metex any, los guoths assagaren de rebel·lar contre·ls romans. E sots Ariaco e Aurico, qui lavores regien los guoths, Pannònia e Ytàlia deguastants, emvaÿren Ligúria, qui ara és dita Lombardia; e per la bonea de la terra tyrants, esforçosaren-se de edifficar aquí ciutat nobla e enemigua de Roma, la qual dien alguns que fo Verona, so és «Vhe», qui vol dir 'mal a', «Roma».

En aquest any moriren los nobles prínceps dels guoths, Ariaco e Aurico, als quals succeí Gebrid en lo regne.

[335v] [108] Guoths

Roderico En l'any de Jesuchrist ·cccxxxvi·, Gebrid, rey dels guoths, co fos hom sobresvirtuós e per linatge fort noble, volent engualar la sua glòria a les magnificències de sos predecessors e cobeegant mostrar lo comensament de son regne sobre la gent dels vvàndalos, mogué guerra contre Huymar, rey d'aquells; e vensent-lo, forsà-lo de exillar de sa pròpria terra. E axí Huymar e los vvàndalos, gittats de lurs seyles, demanaren al príncep Constantín Pannònia, qui la lur consentí; e edifficants viles e castells, habitaren aquí per long temps, als drets dels imperadors obeÿnts.

Actor E foren en aquesta batayla ab los vvàndalos los alanos e·ls suevos. Qui foren aquestes gents e de on exiren, per ço cor assí se'n fa menció e per a aval la'n farem major, cové que ho declarem breument.

[109] Vvàndalos, suevos, alanos

Roderico Los vvàndalos e·ls alanos foren antiquament nadius de Síthia, los quals els guots, quant primerament ixiren de Scància, axí co damont havem dit, gittaren de lurs terres per fortsa. E·ls dits vvàndalos, jassia fos una gent, partiren-se en dues: e la una féu per si metexa host e appellaren-se

silinguos, l'altra retench lo nom antich, vvàndalos. Los alanos foren axí matex de Síthia; e foragittats de lur terra per los dits guoths, ajustaren-se ab los dits vvàndalos per so que mils se puguessen deffendre. Los suevos ixiren de una terra qui és dita Suèvia, e és ara una de les majors províncies de Theutònia o de Alamanya, e intrants en Síthia, preeren e ocuparen una partida d'aquella e appelaren-la per lur nom, qui era suevos, e per lo nom de Síthia, Suècia, e encara és axí apelada. Aquests qui, axí co dit és, se eren en Suèchia poblats e on long temps havien habitat, tements la furor dels guoths, deempararen aquella terra e mesclaren-se ab los vvàndalos e ab los alanos, per so que entre tots puguessen contrastar al poder dels dits guoths.

Roderico Al quals, [336r] ab tot assò, jamés no foren pars em fets de armes, axí co appar en la dita batayla, en la qual foren axí desbaratats e prostrats que despux no guoaren tornar en tota Síthia ne contrastar a la noblea dels guoths, ans, axí co dit és, demanaren a l'imperador Constantí Pannònia, on habitaren ·lx· anys, aquella terra cultivants, tribuns dels romans.

[110] Incident

Guillem En aquest any, los sàrmatos, qui ara són appellats artagarantos, gittaren de si lurs senyors, e ab mà armada feren-los fugir en lur pròpria terra de Roma.

[111] L'emperi

Orosi En l'any de Jesuchrist ·cccxxxvii·, l'emperador Constantín sotsjoguà e oppremé lo tyran Chalòcero, qui tractava de fer noveletats, so és rebel·lions, en Cipre.

[112] Incident

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxxviii· floria en Egipte lo monge sant Anthoni, al qual l'emperador Constantín ab sos fils tramès honrades letres supplicant que li plagués preguar Déu per ells.

En aquest any anà lo dit sent Anthoni veher e sepelir sent Paul, primer hermità.

Nadiu de Egipte, fil de pare e de mare christians honests, axí co ja havem dit, aquest Anthoni, ells morts, en estat de ·xx· anys, co ·i· dia vingués a l'esglea, axí co's faïa soveny, e oýs aquell evangeli: «Si vols ésser prefet vé e ven tot quant has e dóna-ho als pobres», vené tot quant havia e donà-ho per amor de Déu. E no luny de la sua vila, menant vida heremital stec molts anys; en lo qual loch sofferí moltes temptacions carnals, affliccions e batements e apparicions dyabolicals. A prop les quals, ·i· dia aparec-li ·i· rag de lum qui féu fugir los demonis; guarit dels batements, entès que Jesuchrist era aquí e dix: «O bon Jesuchrist! On eres, que no m'ajudasses?» E respòs-li: «O Anthoni! Assí era, mas sperava tu com te deffendries.» A prop, en estat de ·xxxvi· anys,

intrà-sse'n pregon al desert. E passant ·i· fluvi, habità aquí en [336v] una balma ·xx· anys. E pux, cor tropes gents lo visitaven per la sua alta vida e per los miracles que faïa, tement de vanaglòria, intrà-sse'n pus pregon e en loch pus scret, on hac moltes visions.

E co ja en etat de ·xc· o de ·xci· any pensàs en si que no havia en lo desert altra hom pus avant que ell, fo-li revelat que altre era pus dins que ell e milor e que l'anàs veher. E partint d'aquí e anant per lo desert, no·s sabia on, trobà una bèstia qui era mig hom e mig caval, e armant-si del senyal de la crou, demanà-li: «On», dix ell, «hic habita lo servidor de Déu?» Qui li ensenyà lo camí ab la mà, car, jassia que parlàs, no·l poc entendre. Proceint a avant per les grans e amples vayls roquenyes, vehé ·i· home ab strany nas e ab banyes al cap e ab peus de cabra qui li presentà dàtils; e sent Anthoni demanà-li qui era: «·i· son», dix ell, «dels habitants del desert mortal. Prec-te que·m prec's lo Déu comun per nós, lo qual sabem ésser vengut per salut del món.» Aquest assò dient, lo sant feria la terra ab lo bastó e deïa: «Mal vindrà a tu, Alexandria, qui honres les ýdoles en loch de Déu! Mal a tu, putana ciutat, en la qual tots los demonis del món se són ajustats! Les bèsties nomen Christ, e tu, què diràs?» Assò dit, lo hom aquell fugí quax volant. Antoni anant avant, no·s sabia on, ne trobava res sinó pitgades de bèsties feres. Lo dia sigüent vehé de lony una loba, la qual seguint, vehé-

la intrar en una balma scura; e intrant a prop ella, al brogit de una pedra a la qual ferí del peu, sent Paul, qui era dins, tanquà la porta; sent Antoni toquant, plorant, preguant que li obrís, finalment obrí-li; e saludants-si e abrassants, parlaren de Déu. E a cap de una stona vénc ·i· corp, qui lur portà ·i· pan; e sent Paul [337r] faent gràcies a Déu, dix: «·lx· anys ha que cascun dia me porta mig pan e ara per ta presència ha·n portat ·i· entir.» E lausants nostre Senyor mengaren e passaren aquella nit en oracions, vigílies. E·l dia sigüent dix Paul: «Déu sa entràs me havia promès tu per mi a sepelir, cor vengut és lo temps de la mia dormició. E axí, prec-te que vages e que ports lo mantel que·l bisbe Athanasi te ha donat ab què còbries lo meu cors.» Anà Antoni e encontrà ·ii· de sos discípols, qui li demanaren on havia stat. E respòs: «Ha, las, peccador, que nom de ffals monge port! He vist Helya, he vist Johan en lo desert e verament Pau em paradís!» E pres lo mantell e sens mengar, duptant que·l trobàs viu, tornà-sse'n vers sent Paul. E axí fo, cor vehé entre·ls àngels la ànima d'aquell resplandint per sobres de claror. E plorant gitava's en terra dient: «O Paul! Per què m'as deemparat? Per què te'n vas sens saludar? O Paul, tart conegut, tost departit!» E axí playent vénc al loch on lo havia lexat e trobà-lo stant de ginolós, les mans e la cara levades al cel; e pensant que ell stagués en oració, posà's a orar detràs ell, mas quant sentí que no respirava, attansà's a ell e vehé que mort era.

Aquí fo lo plor, lo plant, lo dol! E fetes ses exèquies, fo ansiós cor no havia ab què faés lo vas. Ell stant axí, vingueren ·ii· leons corrents, qui ab les potes cavaren de la terra tant co ops fo, e humiliant-si e quax demanants benedicció anaren-se'n. E sent Antoni, envolpant lo sant cors ab lo mantel que havia portat, sepelí-lo. E retenc la guonela de sent Paul, feta e testa de falles de palma, de la qual se vestia sent Anthoni a les festes.

[113] L'Esglesa

Vincent En lo temps de Contastín foren aytambé: sant Evúrcio, qui [337v] co fos sotsdyaque de la sglesa de Roma e cercàs ·ii· frares que li havien cativats, vénc a Orylis, on molts bisbes de Gàl·lia se eren ajustats per manament del prefeyt Porphiri per tractar e provehir de bisbe a la dita ciutat. E manans dejuni per ·iii· dies e oració que Déu lur revelàs persona sufficient al bisbat, una coloma blanca devalant del cel una veu e ·ii· e ·iii· sobre·l cap d'aquest Evúrcio, qui stava en la porta de l'esglea axí co pobre peregrí sos frares querent, aquest senyal vist, los bisbes e·ls clergues e·l poble levaren-lo bisbe. E co passat ·i· any foc se preés en la ciutat e no·l poguessen tudar, recorrents a ell e ell en la esglea intrant, feta sa oració, morí tantost lo foc. Per què ell lur dix: «Senyors, pus Déu nos ha feta gràcia, bo seria que féssem aquesta sglesa major.» E co assò plagués a tots e ell comensàs primerament a

cavar per los fondaments, e a penes fo intrat ·iii· peus, trobà gran tresor, del qual, ab voluntat de l'imperador, al qual lo trameeren e ell lo lur remès, la glesa se féu. Esdevench-se a prop alcun temps que co lo bisbe de Sueyso fos vengut per devoció al sepulcre dels màrtirs Crispino e Crispiniano, oý aquí alguns Déus preguants e dient: «Séyer Déu, fe-nos gràcia que ans que muram vegam nostre frare Evúrsio.» Lo bisbe, assò oynt, qui era stat a la sagra del sant Evúrsio e sabia que ell era vengut aquí per querer sos frares, féu-los-se venir; e demanant qui eren e de on, e ells responents la veritat, revelà-lur que Evúrsio, lur frare, era bisbe de Orylis. E aquest, oynt que ells eren trobats, tramès a lur senyor la redempció, trasc-los de catiu e, venints a ell, visqueren ensemps ab consolació. Aquest, ans que morís, per revelació divinal provehí ab volentat dels altres a si de successor.

[338r] [114] **Jerònim** Ffo axí metex en aquest temps aquell noble doctor Lactàncio, discípol de Arnòbio, qui scriesch molts verses e molts libres e pístoles.

E era lavores Eusebi, bisbe d'aquella Cesarea de Palestina, qui cants libres scrisc no seria breu de dir, però diguam-ne de alguns: *Sobre Ysayia ·x· libres, Contre Porphiri*, qui en aquell temps era scrivà en Cicília, *·xxv· libres, Sobre·ls psalms exposicions sobresbones, Per Orígenes ·vi· libres, De*

màrtirs e alcunes obres, *De la Ystòria ecclesiàstica* ·x· libres e tota la ystòria de *Cròniques* e dels Cànons del primer any de Abraham tro a ·ccclxxx· anys de Christ; scrisc, enquara més, quax les passions dels màrtirs de totes províncies, de confessors, de bisbes, de verges, d'altres dones, en ·xx· libres. Aquest fo qui, co l'emperador Contastín, intrant en Cesarea, li dix que demanàs queachom per la sua sglea, respòs: «Prou ha, mas lo meu desig és de saber tot quant s'és fet dels sants de Déu per lo món sotz diverses jutges.»

[115] L'emperi

Guillem En aquest any, l'emperador Constantín féu e levà cèsar Dalmàcio, fil de Dalmàcio, frare seu.

[116] Incident

Guillem En aquests temps fo aquell gloriós doctor en la art de rethòrica, pare de Thomàs. E la fila de l'altre doctor, Natzari appellat, en aquella art fo, en ben parlar e proposar, engual a son pare.

[117] Guàl·lia

Guillem Regia lavores Guàl·lia Eyberi, hom de gran discreció, prefeyt del pretori.

[118] Incident

Guillem E en esta sazó fo en gran nom Eusthachi, prevere de Constantinople, per la indústria del qual

fo edificat en Jerusalem lo martirologi.

[119] L'Esglesa

Martí En aquest temps fo ajustat lo segon sýnet a la [338v] ciutat de Niquia de ·cccxxviii· bisbes, en lo qual fo condemnada la yretgia arriana, la qual posava que·l Fil en la divinitat era menor que·l Pare.

Floria lavores Anastasi, bisbe de Alexandria, e sent Pancrassi e Eusebi de Cesarea e·l benaüyrat sent Nicholau e sant Ylari, bisbe de Payteus, e Victorino, rèthor, e sant Hylarion, sant Epiphànio, sant Johan Boca de Or e molts altres sants, axí co Phison e l'abat Pastor, e Màximo, qui en la ciutat de Trèveri reculí Anastasi, fugint a la cara de l'imperador Constàncio, e aquí compòs lo psalm *Quicumque vult*.

[120] L'emperi

Guillem En l'any de Jesuchrist ·cccxxxix·, l'emperador Constantí, apparellant-si de moure guerra contre·ls persans, morí en lo camí públich prop Nichomèdia, en lo ·lxvie· any de la sua etat. A prop lo qual tingueren l'emperi ·iii· fils seus, so són Constantín, Constàncio e Constant, e de cèsars que eren foren appellats augusts.

III. NOTES

[2,4] *Lucània*: passatge confús. Lucània és el nom d'una antiga regió del sud d'Itàlia, i no pas d'una «vila»; qui hi viu és Maximià, mentre que Maxenci resideix prop de Roma. Cf. Eutropi (IX, 27, 2; X, 2, 3) o la *Historia romana* (XI, 3), on el lector medieval podia trobar el *Breviarium* d'Eutropi ampliat per Pau Diaca (probablement el «Paulus Europius» dels documents de l'època, GEIJERSTAM 1964: 17). La confusió de Domènec s'explica per un creuament entre el text de Guillem de Nangís, en la tradició d'Eutropi: «Maxencius, Herculii Maximiani filius, qui haut procul ab urbe Roma in uilla publica morabatur» (ff. 198r-198v), amb una frase ambigua referida a Maximià del mateix Orosi citat com a font: «Maxentium filium Herculii, qui priuatus in Lucania morabatur» (VII, 28, 5). El traductor català de Guillem de Nangís (f. 133r) i l'autor del *Flos Mundi* (f. 148r) llegeixen «via pública» on el text llatí diu «villa publica».

[3,9] *Salona*: Dioclecià s'havia retirat a aquesta antiga ciutat (l'actual Split, Croàcia) després de l'abdicació conjunta amb Maximià (any 305), esdeveniment narrat per Domènec al f. 308v, segons Guillem de Nangís (f. 197r). L'anècdota de la resposta de Dioclecià és breument mencionada per Eutropi (X, 2, 3); la desenvolupa la *Historia romana* (X, 20), font d'Alfons X (cap. 308) i, probablement, de Guillem de Nangís.

[4,4] Salt de lectura. Cf. Guillem de Nangís, f. 198r: «sed militum suorum scelere *desertus*, Rauenne fugiens interfectus est.»

[5,5] El relat de la passió de santa Àgata es pot llegir al f. 239r del ms. *M* del *Compendi*.

[5,15] *Pasquasi*: llegiu «Pascasi»; cf. Vicenç de Beauvais, XIII, 3: «Paschasius», i la versió catalana de la *Legenda aurea*: «Pascaci» (ed. MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: II, 52).

[5,26] *sos amics*: es tracta dels amics de Pascasi, no dels de la santa, tal com fa pensar el resum massa abrupte del text. Cf. Vicenç de Beauvais, XIII, 3: «Tunc angustiantem eum [Pascasi] non ferentes amici...»

[6,7] *Qui*: Maximià.

[6,9] *fila*: Fausta (v. *infra* [83]).

[7,23] Ho interpreto com un salt de lectura, en lloc de llegir-hi l'adverbi «là» ('allà'): se sobreentén una referència a la desena persecució contra els cristians, iniciada per Dioclecià i Maximià, i continuada pels seus successors Galeri, Maximí Daia i Licini (cf. Vicenç de Beauvais, XIII, 24: «nunc completis ·x· persecutionibus»). Domènec distingeix en

un passatge dotze persecucions contra els cristians («e són stades les persecucions de la Sglesa ·xii· assenyaldades e principals»; ms. *M*, f. 161v, text introduït amb el lema *Actor*), però el seu relat es limita al còmput tradicional de deu persecucions provinent d'Orosi (VII, *passim*): Neró (f. 161v), Domicià (f. 193v, *Eusebi*), Trajà (f. 201r, *Eusebi*), Marc Aureli i Luci Ver («March Antoní Ver e Lúcio Aurèlio Còmodo»; f. 216v, *Orosi*), Septimi Sever (f. 225r, *Orosi*), Maximí Traci (f. 235r, *Orosi*), Deci (f. 237v, *Orosi*), Valerià (f. 247r, *Eusebi*), Aurelià (f. 261v, *Orosi*) i Dioclecià i Maximià (f. 274v, *Hugo*).

[8,1-6] Traducció confusa del següent fragment de Vicenç de Beauvais (XIII, 13): «Igitur cum apud Tyrum, fenicis urbem, tres quidem iuuenes correpti se christianos esse confiterentur bestiis subriguntur, cum quibus et Silvanus episcopus, ·xl· annis functus sacerdotio, vir mansuetudine animi et iam senectute uenerabilis.»

[8,7] *damont havem parlat*: ms. *M*, f. 274r.

[8,23] *vós ·ii·*: es tracta dels preveres Aquila i Alexandre, futurs bisbes, a qui Pere separa de la multitud per confiar-los el secret de la visió sobre Ari (Vicenç de Beauvais, XIII, 16). Els noms també es llegeixen a Guillem de Nangís, f. 198r.

[9,14] *exemplaris*: «Lucianus [...] tantum in scripturarum studio laboravit ut usque nunc quedam *exemplaria scripturarum* luciana nuncupentur. Ferentur eius de fide libelli et breues ad nonnullos epistole» (Vicenç de Beauvais, XIII, 14, segons Jeroni *De viris illustribus*, cap. 77). Domènec no ha entès la referència a una edició bíblica.

[9,15] *Màximo*: segons Vicenç de Beauvais, XIII, 14, es tracta de Maximí. La confusió entre Galeri (Caius Galerius Valerius Maximianus) i Maximí Daia (Galerius Valerius Maximinus Daia) és habitual en les cròniques que Jaume Domènec té a l'abast, especialment en Vicenç de Beauvais. Domènec intenta ordenar la caòtica situació obrint a [7] un bloc dedicat a la persecució de Galeri i corregint el text de Vicenç de Beauvais per [Galeri] Màxim. Cf. [13] i [37]; a [11], però, la correcció es dona en sentit contrari.

[10,4] *e altre de la disputació dels sants doctors*: «librum de martyrum laude composuit et de disputatione auctorum habita adversum iudicem qui eum sacrificare cogebat» (Vicenç de Beauvais, XIII, 14; extret de Jeroni *De viris illustribus*, cap. 78). Es tracta, per tant, d'una única obra.

[11,2] *Maximino*: «Galerius» a Vicenç de Beauvais (XIII, 17).

[12,1-2] *Il·líria, ciutat de Síchia*: confusió que prové de Vicenç de Beauvais, XIII, 19: «apud Illiricum ciuitatem Scythie». Es tracta, en realitat, de Sisak (Croàcia), ciutat de l'antiga regió d'Il·líria. La grafia «Síchia» mostra que hom confon aquesta ciutat amb la regió d'Escítia («Síchia» o «Síthia» als textos).

[12,6] *·iiii· dies de juny*: les dates del martiri d'un sant seran adaptades al calendari modern a partir de la datació romana antiga de Vicenç de Beauvais fins al paràgraf [16]. A partir del [17] coexisteixen els dos calendaris. Des del [20] en endavant s'imposa el sistema romà.

[13,4] *Galèrio Màximo*: «sub persecutione Maximini» (Vicenç de Beauvais, XIII, 19).

[15] Les notícies sobre el sant es donen en un ordre diferent respecte al text de Vicenç de Beauvais; hom segueix aquí un esquema que Jaume Domènec aplica més endavant també a altres capítols hagiogràfics de l'historiador francès: primer es dona la informació sobre l'origen del sant i després se'n relata el martiri i mort (v. nota a [24,3]).

[15,2] *cananítida*: de Canaan, cananea.

[16,6] *Olimbri*: el nom del perseguidor es llegeix a

Vicenç de Beauvais en el capítol dedicat a santa Regina (XIII, 29: «Olibrius»); referit a Margarida, es troba a una «vita» de la santa copiada a MOMBRITIUS (II, 190) i a la *Legenda aurea* (ed. GRAESSE, p. 400; la *m* adventícia es troba també a la versió catalana editada per MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: III, 70 [«Olimbre»]).

[16,15] *pintes lanars*: «pectinibus ferreis» (Vicenç de Beauvais, XIII, 27); cf. Papies, f. 142r: «pectines dicti quod fila tellarum imprimant».

[19,5] *cartes*: passatge poc clar, degut a un resum precipitat del model. Es tracta de les taules (Vicenç de Beauvais, XIII, 33) en què hom ha escrit l'ordre de perseguir els cristians.

[19,8] *ira*: reconstrueixo el text segons el text de Vicenç de Beauvais, XIII, 33: «ab ira se furentis iudicis paulisper occultavit.»

[19,10] *Roma*: no ho llegeixo a Vicenç de Beauvais, XIII, 33. Es pot tractar d'una confusió amb sant Genís, histrió de Roma, el relat del martiri del qual precedeix el de sant Genís d'Arles al *Martirologi* d'Usuard, o d'una mala lectura del riu «Rodhanum», prop del qual va ser mort el sant segons el *Martirologi* d'Adó de Vienne (PL 123).

[19,10] *·xxiiii· dies de aost*: realment, es tracta del dia 25. La datació en calendes, en canvi, és correcta.

[20,7-8] *trenquaren-ne gran res*: corregeixo el text del manuscrit, que llegeix «trenquaren no gran res», seguint Vicenç de Beauvais, XIII, 34: «ita ut omnium sanctarum virginum vascula confringeret *penitus* et contereret.»

[22,23] *Baudari*: variant per ultracorrecció de Budari («Budarius», Vicenç de Beauvais, XIII, 37).

[23,21] *trigrída*: «cum tigride» (Vicenç de Beauvais, XIII, 39), llatínisme. La glossa posterior sembla del mateix Domènec.

[24,3] *Martirologi*: comença un bloc hagiogràfic ordenat segons el calendari litúrgic que Vicenç de Beauvais extreu del martirologi medieval més difós, el d'Usuard. Domènec reordena la informació de l'historiador francès segons aquest esquema: nom del sant, ciutat d'origen, passió i data del martiri (v. [15]).

[37,3-4] *axí co dit havem*: v. [7].

[37,6] *Galeri*: retrobem novament (v. [9] i [11]) la confusió entre Galeri i Maximí Daia. La tradició, des d'Eusebi-Rufí (*Història eclesiàstica* 10, 2-6), coincideix a dir que és Maximí qui s'enfronta a

Licini. Domènec transcriu correctament la notícia a [44], segons Guillem de Nangís (f. 198v), però repeteix aquí els fets seguint Godofrè de Viterbo: l'historiador català, interpretant erròniament «Galerius Maximinus» (Maximí) com a «Galeri Màximo», atribueix aquests fets a Galeri, protagonista del relat immediatament posterior sobre el càstig diví a la persecució i l'edicte favorable als cristians. A més de la semblança dels noms dels dos emperadors, el fet que Eusebi (i, via Rufí, Vicenç de Beauvais) en descriu les biografies segons uns tòpics comuns (ambdós persegueixen els cristians, reben un càstig diví en forma de malaltia, publiquen un edicte tardà favorable als cristians i moren miserablement), facilita la confusió.

[38,3] *títol*: es tracta de l'encapçalament de l'edicte de Galeri favorable als cristians en la versió d'Eusebi-Rufí, VIII, 17, 3-4.

[38,7] *medians ... adhibenos*: «Medorum et Adiabenorum», Eusebi-Rufí VIII, 17, 3. Els primers són els medes; amb el segon terme s'al·ludeix als assiris (PAULY-WISSOWA IA, s.v. «Adiabene»).

[40,6-7] *segons que recompten los libres ecclesiasticals*: no es llegeix a Guillem de Nangís, textos llatí i català.

[41,1-8] Aquesta informació s'ha donat anteriorment a [2], traduint Vicenç de Beauvais, i s'utilitza per introduir un breu bloc hagiogràfic. Sobre aquestes repeticions, v. Introducció.

[41,6] *so és milors*: glossa de l'autor sobre el sentit llatí de «clar».

[42,3] ·xviii· anys: Vicenç de Beauvais, XIII, 4, diu dinou. La concordança d'altres fonts en la xifra divuit (Jaume de Voràgine, ed. GRAESSE, p. 790; text català: ed. MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: III, 425) fa pensar que es tracta d'un error del francès.

[42,11] ·xl· savis: cinquanta segons Vicenç de Beauvais, XIII, 6, Jaume de Voràgine (ed. GRAESSE, p. 791; text català: ed. MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: III, 427; ed. REBULL, p. 622) i Mombricitius (I, 285).

[42,22] *scorpions*: la glossa següent ha estat afegida per l'autor. Cf. la definició del *Catholicon* de Joan de Gènova citada per DU CANGE VII, s.v. «scorpio»: «scorpius est rubeus, aculeatus, vel flagellum virgarum nodosarum, vel scutica, habens in summitate glandes plumbeas.»

[42,26-31] L'episodi de la visita de la reina a Caterina no es llegeix a Vicenç de Beauvais (XIII, 7-

8); Jaume de Voràgine el menciona breument (ed. GRAESSE, 793; ed. MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: III, 428). Una versió més propera a Jaume Domènec en aquest punt l'ofereix el *Floruit insignis*, una vida en vers de santa Caterina conservada en dos manuscrits del segle XV (*Vitae Sanctae Katharinae* I, 36-37).

[42,52] *sepulcre de marbre*: ni Vicenç de Beauvais ni Jaume de Voràgine en diuen res. Segons aquest últim autor, però, santa Caterina va ser privilegiada, entre altres coses, «e·n aparelament de sepulcre, lo cal fo en sant Clement» (III, p. p. 432; ed. GRAESSE, 797); hom trobà el cos de sant Climent en un «vas de péra», dins d'«un temple de *marbre feyt per Déus*» (III, p. 423; ed. GRAESSE, 786). Cf. [61]. El *Floruit insignis* sí ho recull (I, 51).

[44,1-12] V. [37] i nota.

[44,12] *en Cilícia*: afegit per Jaume Domènec segons la descripció geogràfica del món del ms. B, f. 62v.

[46,1-12] Notícia ja donada a [2] i [41]. La llista de crims de l'emperador justifica el relat següent sobre el càstig i mort de Maxenci. V. Introducció.

[47,3] *altres rahons*: al·lusió a Godofrè de Viterbo, col. 881 (el poble romà crida Constantí).

[47,9-10] *vé e fe tos affers ab constància*: tradueix d'una manera molt poc literal el famós «in hoc uince(s)» de la visió de Constantí.

[47,16] *Mòlvio*: actual pont Milvi. Les variants del mot amb o i u són les més corrents a la bibliografia antiga: Eusebi-Rufí (IX, 9, 4), Orosi (VII, 28, 16), *Historia romana* (XI, 9) i *Estoria de España* (cap. 314).

[47,18] *Contastín*: la variant «Contastí» es troba en altres textos de la literatura catalana antiga; cf. Eiximenis (II.2, 607), *Legenda aurea catalana* (MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: II, 107).

[48,3] *havem dit*: al f. 308v.

[52,12-13] *sagramental ... cathecisme*: afegit per l'autor, que glossa el «cathecizans» de les fonts.

[54,9] *aquest ésser déu ... són stats fets*: la *Vita sancti Sylvestri* (II, 513), Vicenç de Beauvais (XIII, 49) i l'*Estoria de España* (cap. 316) al·ludeixen en aquest passatge als déus pagans; en conseqüència, els verbs estan en plural. El singular del *Compendi*, referit a Mercuri, que passa immediatament a plural (referit als déus), s'explica per una mala lectura («Mercuri» per «mentium») de l'original llatí del *Speculum historiale* (XIII, 49): «Prophane dissensiones

mentium ideo nulla ratione salubre sumunt quia nullus eas clarus veritatis splendor illuminat.»

[55,9-10] *Emvega*, per la qual... segle: glossa de Jaume Domènec; que l'enveja és una de les causes del pecat original és un tòpic que es pot llegir en florilegis com el *Manipulus florum* (f. 107r): «per invidiam procuratus est lapsus mundi et mors Christi».

[57] Guillem de Nangís comenta el *Credo* de Nicea en un excurs que Jaume Domènec, pensant en un públic no especialitzat (v. Introducció), no tradueix.

[57,10] *so és ara Turquia*: glossa de Jaume Domènec.

[58,23-25] Traducció confusa: «Et ne quis clericus qui derelicta ecclesia sua nulla existente causa probabili vagetur et oberret per alias ecclesias suscipiatur in communione» (*Speculum historiale* XIII, 66).

[59,26] *Alexandria*: es tracta d'Alexandre, bisbe de Constantinoble (Vicenç de Beauvais, XIII, 64; *Historia tripartita* II, iv). Jaume Domènec ha confós el nom del personatge amb el diverses vegades citat bisbat d'Alexandria.

[59,31-32] L'última frase no es llegeix ni a Vicenç de Beauvais ni a la *Historia tripartita*.

[60,20-21] *fo per la cleressia e per lo poble elegit em papa*: Vicenç de Beauvais (XIII, 46) no diu res sobre la clerecia; en parla, en canvi, la *Vita sancti Sylvestri* (MOMBRITIUS, II, 509).

[60,24-26] *per fer loch ... obres majors*: no es llegeix a Vicenç de Beauvais (XIII, 46) ni als capítols dedicats al papa per Martí de Troppau, Jaume de Voràgine i el *Liber pontificalis* i la *Vita sancti Sylvestri*. Pot tractar-se d'una ampliació del mateix Domènec.

[61,40] *ell*: sant Nicolau.

[61,42] *navegans*: Vicenç de Beauvais (XIII, 70) explica aquest miracle abans que el de la multiplicació del gra.

[61,54] *sepulcre de marbre*: com a [42,52], no es llegeix a Vicenç de Beauvais, però sí a Jaume de Voràgine (ed. MANEIKIS KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: II, 47).

[63,3-5] *lo tyran Maximino ... los metayls*: v. f. 308v.

[65,2] *en son loch*: f. 338v.

[66,4] *Metròpio de Tyro*: qui penetra a l'Índia per

ampliar coneixements és el filòsof Metrodor; Metropi el segueix més endavant, acompanyat pels futurs missioners Frumenci i Edesi (Vicenç de Beauvais, XIII, 96). El resum de Domènec confon, doncs, dos viatges a l'Índia en un. El dominic català no reconeix tampoc en el «Metrodorus» de Vicenç de Beauvais el «Methodoro» («Metodorus» a Guillem de Nangís, f. 202r) de [99,3], (PAULY-WISSOWA XVA, s.v. «Metrodoros», nº 22).

[66,11] *pincerna*: la glossa és de Jaume Domènec. DUCANGE VI, s.v., recull textos de glossaris medievals sobre el terme, inclòs Joan de Gènova.

[67,2] *Hybèria, so és de Spanya*: Vicenç de Beauvais parla dels «hyberorum» sense copiar una nota de la seva font, Rufí (X, 11): «hiberorum gens, quae sub axe Pontico iacet»; Rufí es refereix, per tant, a la Ibèria asiàtica. És Guillem de Nangís qui situa els fets a «Hyspania» (f. 200v) i convida Jaume Domènec a realitzar la tradicional identificació dels dos topònims; fins al segle XV no es parla a Catalunya d'una Ibèria asiàtica (TATE 1976: 242, nota 90).

[67,6] *tenebres*: segons Vicenç de Beauvais, XIII, 97, el rei no té cap problema als ulls; ha sortit de cacera i es perd «in locis obscurissimis».

[68,6] *Judea*: «India» a Martí de Toppau (p. 416), que resumeix la història de Frumenci i Edesi (v. [66])

segons Vicenç de Beauvais. Error atribuïble a una confusió de les grafies «n» / «u».

[69,35] *morí*: el fill. Cf. Vicenç de Beauvais (XIII, 59): «Iunior autem relictus est ad oram fluminis, quem mater suscipiens in humeris portabat post ceteros, qui dum portaretur letus emisit spiritum.»

[70,4] *palms*: 'pams'. Vicenç de Beauvais, XIII, 60: «palis».

[70,6] *trayana*: llegiu «trajana».

[73,6] *Pannònia*: no esmentada per Guillem de Nangís per a aquest any. Domènec repeteix el que ha dit a [47,41] seguint aquest autor.

[73,12] *tynes o braces*: el text de Vicenç de Beauvais (XIII, 61) diu «tineas soricesque», correctament traduït per l'*Estoria de España* (cap. 321) per «tinnuela et mures»; «tynes» pot ser una mala lectura de «tinyes», 'arna o tinya', que al manuscrit apareix grafiat «tyes», amb titlla d'abreviatura de la nasal; una possible explicació és que el copista ha llegit «teyes», forma de «tea» ja documentada a la versió catalana del *Decameró* (DECLC VIII, s.v. «teia»), i que l'ha explicat amb el terme «braces» («brases»): la hipòtesi té el problema de postular una pronúncia [z] per a aquesta c, tret excepcional en el sistema gràfic

del text transcrit.

[74,7-8] *so és l'emperi*: glossa de Jaume Domènec.

[76,1] *vinssenos*: «wisseorum» a Guillem de Nangís. Antic poble de Gal·les citat per Geoffrey de Monmouth (*Historia regum Brittaniae*, ed. FARAL 1929: 153).

[76,5] S'ha omès «misit» (Guillem de Nangís, f. 200v).

[79,4] *jueus*: «iuvenes» a Guillem de Nangís. Error de lectura del copista atribuïble a la semblança de les grafies.

[79,8-9] *libres sobresclars*: es tracta de l'*Adversus nationes*.

[80,3] *Bretanya*: «Bithinie», Guillem de Nangís, f. 201r.

[80,3] Guillem de Nangís, f. 201r: «Dreparan, Bithinie ciuitatem ... Constantinus magnus instaurans»; es tracta de l'antiga ciutat de Drepanon (v. PAULY-WISSOWA VB, s.v.), mot no entès i substituït pel verb «reparant», que constitueix una *lectio faciliior*. Cf. la versió catalana de Guillem de Nangís (f. 135v): «Constantín gran, reparant Dreparan, ciutat de Bithínia...»

[81,4-5] *havem dit*: al f. 309v.

[82,4] *Dominical de l'Or*: «dominicum ... aureum» (Guillem de Nangís, f. 201r). Es tracta de la «Gran Església» d'Antioquia, anomenada així per Jeroni (ed. HELM, p. 231) a causa de l'or que cobria la seva cúpula (*Dict. d'arch. chrét. et de lit.* I,2, s.v. «Antioche»). La glossa posterior és de Jaume Domènec i pot haver estat inspirada pel text de Godofrè de Viterbo (col. 882) traduït a [37,42-43]: «domos orationum, id est Dominicas aedes», «les cases de oració, so són les cases dominicals».

[85,7] *Jerònim*: a la continuació de la crònica d'Eusebi (ed. HELM, p. 232).

[86,3-4] *los evangelis en verses metrificats*: al·lusió a l'harmonia evangèlica en hexàmetres de l'hispan Juvenc. Guillem de Nangís: «eroicis uersibus».

[86,4-12] *Porphiri*: les anècdotes que n'explica Domènec confonen dos personatges diferents, el filòsof neoplatònic Porfiri, autor d'una obra contra els cristians, contestada per Eusebi de Cesarea en un text avui perdut i que Jeroni llegia ja incomplet (*De viris illustribus*, cap. 81; v. paràgraf [114]) i el poeta contemporani Publili Optacià Porfiri (v. PAULY-WISSOWA XXII.1, s.v. «Porphyrios»), exiliat i posteriorment perdonat per Constantí («exilio liberatur», Guillem de

Nangís, f. 201r, erròniament traduït per Domènec). La confusió entre els dos personatges homònims es troba a Vicenç de Beauvais (XIII, 102) i a Guillem de Nangís (f. 201r).

[86,15-16] *havem damont parlat*: al f. 287r.

[87,9-10] *e en altres solament los dimenges*: afegit per l'autor, que es refereix, especialment, a les esglésies dominicanes, on el símbol atribuït a sant Atanasi es cantava el diumenge, segons la disposició adoptada en el capítol celebrat l'any 1241 a Provença (DIRKS 1982: 6).

[91,11] *serps...*: afegit per Jaume Domènec. La serp que mata amb la vista és el basilisc (*Bestiaris*, II, 118); la que mata amb l'alè pot ser el drac, tradicionalment catalogat entre les serps (v., per exemple, Brunetto Latini, *Llibre del tresor* II, 49). Cf. aquí mateix, línies 31-32.

[91,33] *·vi· hòmens*: sis mil segons Vicenç de Beauvais (XIII, 53) i la *Vita sancti Sylvestri* (II, 529).

[93]-[95] Versió del resum de Vicenç de Beauvais de la donació de Constantí; sobre aquest text i la seva significació en el *Compendi*, v. la Introducció. Noti's la repetició, originària de la font directa (Vicenç de Beauvais), dels esdeveniments que provoquen la

conversió de l'emperador, ja narrats a [51].

[93,60-61] *levant-mi*: text corromput. Cf. Vicenç de Beauvais (XIII, 54): «de quo *mundus* exsurgens, me ab omni lepre squalore mundatum cognoscite» i segueix el títol i el text del capítol 55: «De exaltatione romane ecclesie super ceteras: Igitur leuatus de sacro fonte...». Un salt de lectura explica que *M* copiï a continuació del verb «levant» el títol del capítol 55 com a complement (v. Aparat crític). L'adjectiu «*mundus*» ha estat traduït més endavant: «Levat, donques, sa de la font» [94,2].

[94,19] *bec*: sant Pere.

[95,62] *decret*: corregeixo la lliçó «dret» del manuscrit segons Vicenç de Beauvais, XIII, 56, («*decreti*»).

[96,6-7] *cor polis ... 'ciutat de Constantín'*: glossa afegida per Jaume Domènec. V., per exemple, Papies: «*polis graece ciuitas uel urbs*» (f. 144v).

[98,10-14] *e per altres diverses rahons ... aquí fetes*: no es llegeix a Rufí, Vicenç de Beauvais, Guillem de Nangís i el relat de la *Inventio sanctae crucis* (aquesta última obra només es refereix al despoblament de la ciutat en temps de Constantí, p. 450). Darrere les «subvercions» hi ha, probablement,

una al·lusió a la destrucció de Jerusalem en temps de Vespasià i Titus, fet àmpliament narrat al *Compendi* a partir, entre altres fonts, de Josefus (RIERA I SANS 1987: 203).

[98,41] *temps*: corregeixo la lliçó «temple» del manuscrit segons Guillem de Nangís, f. 201v («tempora»).

[98,52] *nevelis*: la primera vocal no es llegeix bé al manuscrit; transcriu «e» d'acord amb [66,9].

[101,7] ·xxvi·: onze dies a Martí de Troppau, tant al text llatí (p. 415) com al català (s.f.).

[103,2] El salt de lectura es pot reconstruir amb «any» o «temps», mots que utilitza Jaume Domènec en aquestes fórmules cronològiques.

[104,2] *dit havem*: al f. 273v.

[104,5] *quingencianos*: antic poble del nord d'Àfrica, v. PAULY-WISSOWA XXIV, s.v. «quinquegentiani».

[107,5-6] *qui ara és dita Lombardia*: glossa geogràfica de l'autor.

[109,5] *havem dit*: al ms. B, f. 94r.

[109,29] *tribuns*: «tributarii» (Ximénez de Rada, *Historia hugnorum*, cap. III); error del copista. En el text trobem també la forma més popular «trahuts» [56,19] (DECLC VII, s.v. «tribut»).

[110,3] *artagarantos*: segons Guillem de Nangís, f. 202r, és el nom que reben els reis dels sàrmats, no el poble. La tradició ha malmès el passatge original de Jeroni: «Sarmatae Limigantes dominos suos, qui nunc argaragantes vocantur, facta manu, in romanum solum expulerunt» (ed. HELM, p. 233); fins a Guillem de Nangís arriba una variant «dimicantes», *lectio faciliior* de «Limigantes» ('serfs'), recollida per Domènec, PAULY-WISSOWA IIA, s.v. «arcagarantes».

[112,6] *en aquest any*: segons Vicenç de Beauvais (XI, 86), el sant és «nonagenarius» quan visita l'ermità (cf. aquí línia 29). Segons Guillem de Nangís (f. 191r), el sant ha nascut l'any 253 (l'any 252 segons el *Compendi*, f. 242r): el 338, doncs, només té 85/86 anys. Sobre els problemes de l'adaptació del material del *Speculum historiale* a la cronologia de Guillem de Nangís, v. Introducció.

[112,9] *havem dit*: al f. 242r, però no s'hi diu res sobre els pares.

[112,38-9] *·i· home ab strany nas e ab banyes*: Jaume Domènec no tradueix aquí el fragment de la resposta en

què el personatge s'identifica: «unus ex accolis heremi, quos vario errore delusa gentilitas faunos satyrosque et incubos colit» (*Speculum historiale* XI, 86), però el text reapareix al ms. *B*, f. 92v: «un de aquells qui abiten en los deserts los quals los gentils desebuts per error appellen faunos o sàtiros.» Cf. línies 33-34 del paràgraf, en què no es tradueix el mot «centaurum» de Vicenç de Beauvais (*ib.*).

[114,8] *Porphiri*: aquí es tracta del filòsof (v. nota a [86,4-12]).

[114,13] *tro a ·ccclxxx· anys de Christ*: el còmput inclou l'obra d'Eusebi i del seu primer continuador, sant Jeroni; segons Vicenç de Beauvais (XIII, 90), Eusebi narra els fets succeïts fins a l'any 343 i Jeroni, no mencionat per Domènec, els continua fins al 380. La consulta de la crònica, però, indica que Jeroni reprèn el relat a partir de l'any 327 i el continua fins al 379 (ed. HELM, p. 231).

[114,16] *les passions dels màrtirs ... en ·xx· llibres*: compilació hagiogràfica perduda d'Eusebi (BAUDRILLART XV s.v. «Eusèbe de Césarée»); el *De màrtirs* és, en canvi, el llibre *Màrtirs de Palestina*, conservat.

[116,3] *pare de Thomàs*: passatge corromput: «Pater rethor Rome gloriosissime docet» (Guillem de Nangís, f. 202r). «Pater», interpretat com a nom comú, és un

rètor documentat a PAULY-WISSOWA XVIII.4, s.v. «Patera». «Thomàs» és una mala lectura de «Rome», provocada per una confusió gràfica.

[118,4] *martirologi*: «martirium» (Guillem de Nangís, f. 202r). Nom que reben les esglésies fundades sobre la tomba d'un màrtir (*Dict. d'arch. chrét. et de lit.* X, s.v. «martyrium»). El terme no està recollit amb aquest sentit en els diccionaris catalans; probablement, Domènec ha substituït l'original pel més familiar «martirologi» o recull de les passions dels màrtirs, citat a [24,3]. La versió catalana de Guillem de Nangís omet la dada (f. 136v).

[119,10] *Phison*: es tracta de l'abat Sisois (v. Índex onomàstic), un dels protagonistes dels *Verba seniorum*. La grafia *ph* s'explica per una confusió del copista entre *s* alta i *f*.

[120,4] *camí públich*: «Macinore uilla publica» (Guillem de Nangís, f. 202v).

[120,5] ·lxvi^è· any: corregeixo la xifra «·lxxvi^è·» del manuscrit segons els testimonis de Jeroni (ed. HELM, p. 234), la *Historia romana* (XI, 16), Guillem de Nangís, f. 202v (text català, f. 136v) i l'*Estoria de España* (cap. 330). Sobre l'omissió del bateig arià de Constantí, v. Introducció.

IV. APARATS

Aparat crític

1,6 e per] e per e per

2,2 al marge nota de maxen[cio] inparatore M'' 11 al
marge nota mal enperador qui en lo ffetge dels jnfans
d[e]vjnava M'

3 al marge nota [c]om menysprea ljn[p]erj dyoclacjan
M'

4,1 L'Emperi] emperi no hi ha indicació per a la
caplletra 7 Dàcia] dacian amb titlla supèrflua de la
nasal

5,1 Incident] ncident no hi ha indicació per a la
caplletra 2 al marge de beata Lusja M'' 6 fila] a
cont., ratllat veng 30 Pasquasi] interl. 30 uyls]
a cont., ratllat pasquasi

8,17 al marge nota [...] quin abit fou [v]ist ihesus
christ per la [e]ror ariana M'

9,14 exemplaris] exemplari 15 Helenòpoli] henelopoli
interl. lo

10,1 Sant] s 4 de la] dels a amb s expuntuada

11,26 al marge nota [t]era tremol M'

14,5 no] ne

15,1 al marge de santo chrjstoforo M'' 12 florís] a
cont., ratllat fules 16 a la] a la a la 33
liguants] liuguats 46 al marge nota la aror arj[a]na
M'

16,11 tersera] a cont., ratllat o 12 moltes] moltes
moltes 15 sospiràs] a cont., ratllat m 22 entenent
que] a cont., ratllat jutga era

17,9 levaren] levaven 12 l'àngel en] a cont.,
ratllat ffortsa 14 sendemà] a cont., ratllat p 25-
26 ·vii ydus septembris·] interl.

18,8 ·ii·] *interl. sobre ·vij· ratllat*

19,6 *evangelical] euuangelical*

20,2 *pobretes] pobretas amb a expuntuada i substituïda a la interlínia per e 7 los] lo 7 trenquaren-ne] trenquaren no*

21,5 *al marge [...]l mjrachle [de] la auygua M' 9 santes] a cont., ratllat causes*

22,6 *terra] terrra abreviatura de er en lloc de e 8 davant] interl. 23 clamor] a cont., ratllat dels altres jueus 29 ydus januari] interl.*

23,13 *preguant] a cont., ratllat ag 34 Marcian] macian*

25,6-7 *Pridie kalendas januarii] interl.*

27,1 *dyaques] dyaque*

28,8 *·ix· kalendas maii] afegit al marge superior del foli*

34,3 *nohuts] la h interlineada 7 mort] a cont., ratllat liurats*

37,2 *espai en blanc per a la font 17 Orosi] afegit al marge 27 al marge nota [d]ecret feu aque[st] enperador en [fa]vor dels cres[ti]ans M' 39 secta] a cont., ratllat dels 49 revocats] revocat*

38,1 *L'emperi] en tinta negra 3 al marge [...] titol de [en]perador M'*

39,1 *L'emperi] en tinta negra 4 Maximino] maxinjo ratllat xinjo i interlineat mi*

40 *al marge nota que tro a silv[estre] tots los p[apes] foren ma[r]tiri]cats M' 1 L'Esglesa] en tinta negra 6 segons que] a cont., ratllat d*

41 al marge cruel in[pera]dor M' 1 L'Emperi] en tinta negra 3 tyrannia] tynrania abreviatura de la nasal sobre tyra

42,1 Incident] en tinta negra 18 a la] a cont., ratllat cara 41 convertits e] a cont., expuntuat a 46 al marge nota [d]e la gracia que ague senta caterina M' 51 preeren] preeren

44,1 L'emperi] en tinta negra

45,1 L'Esglesa] en tinta negra

46 al marge nota mal enpera[dor] M'

47,2 Constantín] constatin

51,4 gran] gram 11 làgremes] a cont., ratllat dels pla 6 al marge nota lo consel dels capalans [de les] jdoles M' 38 co] a cont., ratllat moris 39 tant] tants amb la s expuntuada

52,23 complida] complida complida 23 al marge nota com contasti [ma]na tanqua[r] los temples dels jdoles M' 27 esglesa] esgesa

53,4 colt] a cont., ratllat qui disia que 9 honor] ratllat nor i afegit a dalt 14 reyals] reayls amb la y expuntuada 25 qual] a cont., ratllat cosa 33 coves o] coves on

54,11 per què hajan fi] per que hajan per que hajan fi 11 errós] erross la primera s expuntuada 25 affecció e] e corregida sobre l 26 sia] si 38 Guillem] afegit al marge

55,13 e en] e em amb la m expuntuada 15 imperar] imperador expuntuat do

57,2 al marge nota com fon gitat de [l'] esglesia arr[io] M' 4 Àrrio] arria continuada la o amb un traç fins a a 4 axí] a cont., ratllat confos 7 Àrrio] arria continuada la o amb un traç fins a a 7 manament de] a cont., ratllat constast 10 al marge

nota que turquie era djta bjtnja M' 12 Àrrio] arria
continuada la o amb un traç fins a a 20 si] a cont.
sosci 33 *al marge* nota [n]otabble paraula [de
l']enperador M' 35 monachal] monacha

58,25 degun] degune

60,3 primerament] a cont., ratllat vincent 22
altres] a cont., ratllat coses

61,5 molt] molts 30 aordonat] aordonant *amb titlla*
supèrflua de la nasal 36 a aquella] aquella

62,10 justament] injustament

65,2 Nisibeno] jnsibeno

66,24 bisbe] *interl.*

67,12 creegueren] creeguen

69,1 *espai en blanc per a la font* 2 emperador]
empador

70,4 tirat en] tirat on 15 beure] buere 19
àngells] agells

73,2 Hugo] *copiat al marge* 10 Salònicha] salonich

76,2 *espai en blanc per a la font*

77,3 e] o 4 Licínio] lijcinjo *la primera i*
expuntuada 5 preeren] preeren

80,5 Helenòpolim] helopolim

81,3 l'altre] altre

82,3 edifficar] a cont., ratllat a en 3 Anthiocchia]
athiocchia

84,1 *al marge* nota quant comença la eretgja dels
donatjstes M'

85,3 Tyranno] tynrano amb abreviatura de la nasal
sobre tyr 3 prop aquest] pro aquest 5 ·xxiii^e.]
xviiij^e

86,9 n'ach] a cont., ratllat sostenguda 17 sant] a
cont., ratllat al 18 per] a cont., ratllat ord 19
prevere] preveres ratllat s i corregit e sobre una
lletra il·legible 20 complits] complis

89,2 al marge nota la letra que [Hele]na feu a [son]
fil contest[i] M'

90,10 qual] amb l interlineada després de la
abreviatura de ua

91,10 fer] a cont., dues lletres il·legibles ratllades

93,2 Contastín] contastim ratllat l'últim pont de la m
9 Altisme] altime 22 làgremes] lagresmes la
primera s expuntuada 23 lurs] lur 25 relaxé]
relaxa l'última a expuntuada i interlineada la e 28
e] o 34 en la qual] en la qual en la qual 42
demané] demana amb e corregida sobre l'última a 48
tots] interl. 60-61 - 94,1-2 levant ... Levat]
levant mi de la exaltacio de la sglea de Roma sobre
totes les altres sapiats mi de tota leprosia esser
curat levat

94,4 exaltada la] a cont., ratllat sob 12 sia] si
17 on] en 32 colta] a cont., ratllat e predicata
35 Pere] peere 36 los] a cont., ratllat sants

95,1 relexats] relexants 2 Silvestre] silvestree amb
e afegida a l'abreviatura de re 27 resplandent]
resplandet 41 sglea] a cont., expuntuat de 49
davant] davat 62 decret] dret

96,10 a Agye] agye 27 novella] interl. la primera l

97,4 als] al

98,41 temps] temple 52 navelis] en la posició
corresponent a la a hi ha superposades una e i una a

100,4 *al marge* nota [le]s hordjna[c]jions que feu sant
sjlvestre M'

101,1 *al marge* nota ordjnacjions [...] e papa M'

102,2 *al marge* nota [qu]ant se esderocaren [lo]s
temples dels jdo[le]s M'

103,2 Orosi] *afegit al marge* 2 *al marge* acj f[oren]
venc[uts los] gots M'

104,11 contre·ls quals] contrels quals Contrels quals
13 oltra·l] otral

106,2 *al marge* nota gran fam M'

107,7 ciutat] a cont., ratllat fort

109,6 una] interl.

110,2 Guillem] *afegit al marge*

112,22 com] con *afegit un pont a la n* 33 *al marge*
[d]els animals [que] sent antoni [t]roba en lo
[d]esert M' 45 honres] *la h interlineada* 53 pedra]
la d interlineada 57 vénc] a cont., ratllat un 62
vigílies] s ratllada i interl. a cont. 63 vengut]
entre ven i gut ratllat gust

113,21 voluntat] voluntatat 22 lo] interl.

114,1 Jerònim] *afegit al marge* 14 Christ] a cont. la
ystoria ecclesiastica en ·x· libres

116,5 pare] a cont., ratllat guallia

119,4 *al marge* [...]n fou con[dem]pnada la[ror] arjana
M'

120,3 apparellant-si] *la e interlineada* 5 ·lxvie.]
·lxxvj^e.

Aparat de fonts¹⁵⁷

- [1] Guillem de Nangís, f. 197v. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 1).
- [2] § 1: Guillem de Nangís, ff. 197v-198r. Orosi¹⁵⁸, VII, 28, 5, per a la menció de «Lucània».
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 4, completat amb Guillem de Nangís, f. 198r.
§ 3: Vicenç de Beauvais *ib.*, resumit tenint en compte Godofrè de Viterbo, cols. 880-881. Citació indirecta d'Eusebi (Eusebi-Rufí *Història eclesiàstica* VIII, 14, 1-6), extreta de Vicenç de Beauvais.
- [3] Guillem de Nangís, f. 198r. No es llegeix a Vicenç de Beauvais («Vincent»).
- [4] Guillem de Nangís, f. 198r. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 7-8).
- [5] Vicenç de Beauvais, XIII, 2-3. Citació bíblica: Mt 10, 20; Mc 13, 11.
- [6] Guillem de Nangís, f. 198r. Citació indirecta d'Orosi (VII 28, 9-10).
- [7] § 1: Guillem de Nangís, f. 198r.
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 20-22, completat amb Godofrè de Viterbo, col. 882.
§ 3: del mateix Domènec («Actor»).
- [8] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 13.
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 13, 15-16, resumit tenint en compte Guillem de Nangís, f. 198r.
- [9] Vicenç de Beauvais, XIII, 13-14.

¹⁵⁷ Els problemes concrets sobre l'ús d'una font són analitzats en les notes al text transcrit.

¹⁵⁸ Sobre un possible coneixement directe de les *Historiae* d'Orosi, v. la Introducció.

- [10] Vicenç de Beauvais, XIII, 14.
- [11] Vicenç de Beauvais, XIII, 17-18.
- [12] Vicenç de Beauvais, XIII, 19, completat amb Guillem de Nangís, f. 198v.
- [13] Vicenç de Beauvais, XIII, 19.
- [14] Vicenç de Beauvais, XIII, 24.
- [15] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 24-26.
§ 2: Guillem de Nangís, f. 198r.
- [16] Vicenç de Beauvais, XIII, 27-28.
- [17] Vicenç de Beauvais, XIII, 29-30.
- [18] Vicenç de Beauvais, XIII, 31.
- [19] Vicenç de Beauvais, XIII, 33. Citació bíblica: Mt 10, 23.
- [20] Vicenç de Beauvais, XIII, 34.
- [21] Vicenç de Beauvais, XIII, 35.
- [22] Vicenç de Beauvais, XIII, 36-37.
- [23] Vicenç de Beauvais, XIII, 38-40.
- [24] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.
- [25] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.
- [26] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.
- [27] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.
- [28] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.
- [29] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.
- [30] Vicenç de Beauvais, XIII, 41.

- [31] Vicenç de Beauvais, XIII, 42.
- [32] Vicenç de Beauvais, XIII, 42.
- [33] Vicenç de Beauvais, XIII, 42.
- [34] Vicenç de Beauvais, XIII, 42.
- [35] Vicenç de Beauvais, XIII, 42.
- [36] Vicenç de Beauvais, XIII, 42.
- [37] § 1: Guillem de Nangís, f. 198v, per a la data.
Orosi, VII, 28, 11-12 i Godofrè de Viterbo, col. 882.
§ 2: Guillem de Nangís, f. 198v.
§ 3: Guillem de Nangís, f. 198v, completat amb
Godofrè de Viterbo, col. 882. Citació indirecta
d'Orosi (VII, 28, 12-13).
§ 4: Godofrè de Viterbo, col. 882.
§ 5: Guillem de Nangís, f. 198v i Godofrè de
Viterbo, col. 882. Citació indirecta d'Orosi
(VII, 28, 13).
- [38] No es llegeix a Martí de Troppau (v. Intro-
ducció). Eusebi-Rufí, VIII, 17, 3-4, no és,
probablement, la font directa del passatge.
- [39] Orosi, VII, 28, 14.
- [40] Data: Guillem de Nangís, f. 198v. Martí de
Troppau (ed. WEILAND, p. 415), completat amb
Guillem de Nangís, f. 198v.
- [41] Guillem de Nangís, f. 198v.
- [42] Data: Guillem de Nangís, f. 198v. Vicenç de
Beauvais, XIII, 5-8.
- [43] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 10.
§ 2: del mateix Domènec, inspirat per Vicenç de
Beauvais, XIII, 10.

- [44] Guillem de Nangís, f. 198v, completat amb Vicenç de Beauvais, XIII, 45.
- [45] Guillem de Nangís, f. 198v.
- [46] Guillem de Nangís, f. 198v, Godofrè de Viterbo, cols. 880-881 i Vicenç de Beauvais, XIII, 4.
- [47] § 1: Guillem de Nangís, ff. 198v-199r. Citació d'Hug de Fleury extreta de Vicenç de Beauvais, XIII, 43-44. «Altres rahons»: al·lusió a Godofrè de Viterbo, col. 881.
 § 2: Godofrè de Viterbo, col. 881.
 § 3: Guillem de Nangís, f. 199r. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 18-19).
- [48] Guillem de Nangís, f. 199r.
- [49] Guillem de Nangís, f. 199r.
- [50] Guillem de Nangís, f. 199r. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 22).
- [51] Guillem de Nangís, ff. 199r-199v, i Vicenç de Beauvais, XIII, 47-48 (d'aquest autor prové la citació indirecta d'Hug de Fleury).
- [52] Guillem de Nangís, f. 199v. Citació indirecta d'Hug de Fleury a través de Vicenç de Beauvais, XIII, 48.
- [53] § 1: la versió llarga de les lleis de Constantí es llegeix a la *Vita sancti Sylvestri*, II, p. 513, que no sembla la font directa; Domènec extreu la citació a Vicenç de Beauvais, XIII, 48. El *Compendi* utilitza una versió breu semblant a la que es troba a la *Legenda aurea* (ed. GRAESSE, pp. 72-73).
 § 2: Martí de Troppau (ed. WEILAND, pp. 451-452).
 § 3: Martí de Troppau (ed. WEILAND, p. 415).
 § 4: Martí de Troppau (ed. WEILAND, p. 415).
- [54] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 49.
 § 2: Guillem de Nangís, f. 199v.

- [55] Data: Guillem de Nangís, f. 199v. Vicenç de Beauvais, XIII, 58.
- [56] Data: Guillem de Nangís, f. 199v. Vicenç de Beauvais, XIII, 58. Citació indirecta d'Eusebi (Eusebi-Rufí, X, 8).
- [57] Guillem de Nangís, f. 200r, completat amb Martí de Troppau (ed. WEILAND, pp. 415 i 450).
- [58] Vicenç de Beauvais, XIII, 66, de qui extreu la citació de Rufí (Eusebi-Rufí, X, 6).
- [59] Vicenç de Beauvais, XIII, 64, de qui extreu les citacions de Rufí (Eusebi-Rufí, X, 3) i *Historia tripartita* II, 4.
- [60] Vicenç de Beauvais, XIII, 46.
- [61] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 67-81. Citació bíblica: Ps 30 (31).
§ 2: del mateix Domènec.
- [62] Vicenç de Beauvais, XIII, 65 i XIV, 3. Citació bíblica: Ac 9:16.
- [63] Vicenç de Beauvais, XIII, 65, de qui extreu citació de Rufí (Eusebi-Rufí, X, 4).
- [64] Vicenç de Beauvais, XIII, 65, de qui extreu citació de Rufí (Eusebi-Rufí, IX, 5).
- [65] Vicenç de Beauvais, XIII, 82.
- [66] Guillem de Nangís, f. 200v, i Vicenç de Beauvais, XIII, 96-97.
- [67] Vicenç de Beauvais, XIII, 97, completat amb Guillem de Nangís, f. 200v.
- [68] § 1: Guillem de Nangís, f. 200v.
§ 2: Martí de Troppau (ed. WEILAND, p. 416).

- [69] § 1: Guillem de Nangís, f. 200v, completat per Domènec amb un resum de [55-56].
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 59.
- [70] Vicenç de Beauvais, XIII, 60.
- [71] Vicenç de Beauvais, XIII, 61.
- [72] Vicenç de Beauvais, XIII, 61.
- [73] Guillem de Nangís, f. 200v, completat amb Vicenç de Beauvais, XIII, 61, de qui extreu el nom de la font, Hug de Fleury.
- [74] Guillem de Nangís, f. 200v, completat amb Orosi VII, 28, 20. Res a Martí de Troppau («Martí»).
- [75] Guillem de Nangís, f. 200v.
- [76] Guillem de Nangís, f. 200v.
- [77] Guillem de Nangís, f. 200v. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 26).
- [78] Guillem de Nangís, f. 200v.
- [79] Guillem de Nangís, ff. 200v-201r.
- [80] Guillem de Nangís, f. 201r.
- [81] Guillem de Nangís, f. 201r.
- [82] Guillem de Nangís, f. 201r.
- [83] Guillem de Nangís, f. 201r.
- [84] Guillem de Nangís, f. 201r.
- [85] Guillem de Nangís, f. 201r.
- [86] § 1: Guillem de Nangís, f. 201r.
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 100.
- [87] Guillem de Nangís, f. 201r.

- [88] Martí de Troppau (ed. WEILAND, p. 415).
- [89] Vicenç de Beauvais, XIII, 50.
- [90] Vicenç de Beauvais, XIII, 51.
- [91] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 52.
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 53.
- [92] Del mateix Domènec («Actor»), inspirat per Vicenç de Beauvais, XIII, 53, final.
- [93] Vicenç de Beauvais, XIII, 54. El nom de la font («Ysidoro») s'extreu de Vicenç de Beauvais, XIII, 53.
- [94] Vicenç de Beauvais, XIII, 55.
- [95] Vicenç de Beauvais, XIII, 56.
- [96] § 1: Guillem de Nangís, ff. 201r-201v, que copia el text de Vicenç de Beauvais, XIII, 57, de qui s'extreu la menció d'Hug de Fleury.
§ 2: Vicenç de Beauvais, XIII, 57.
- [97] § 1: Vicenç de Beauvais, XIII, 58 (de qui extreu la citació d'Hug de Fleury).
§ 2: resum del mateix Domènec, que avança alhora esdeveniments segons Vicenç de Beauvais, XIII, 57.
- [98] Guillem de Nangís, ff. 201v-202r, completat amb Vicenç de Beauvais, XIII, 94. Citacions indirectes d'Eusebi (Eusebi-Rufí X, 8) i Gregori de Tours (*Miraculorum liber I*, 6).
- [99] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [100] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [101] Data: Guillem de Nangís, f. 202r. Martí de Troppau (ed. WEILAND, pp. 415-416), completat amb Guillem de Nangís, f. 202r.

- [102] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [103] Guillem de Nangís, f. 202r. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 29).
- [104] Ximénez de Rada, *De rebus Hispanie*, I, 18.
- [105] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [106] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [107] § 1: Ximénez de Rada, *De rebus Hispanie*, I, 18.
§ 2: del mateix Domènec.
- [108] § 1: la data és una síntesi de Guillem de Nangís i Ximénez de Rada; Ximénez de Rada, *De rebus Hispanie*, I, 18.
§ 2: de Domènec («Actor»).
- [109] Ximénez de Rada, *Historia hugnorum*, III.
- [110] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [111] Guillem de Nangís, f. 202r. Citació indirecta d'Orosi (VII, 28, 30).
- [112] § 1: Guillem de Nangís, f. 202r.
§ 2: de Domènec.
§ 3: Vicenç de Beauvais, XIII, 91-93. Citació bíblica: Mt 19:21.
§ 4: Vicenç de Beauvais, XI, 86-88.
- [113] Vicenç de Beauvais, XIII, 83-86, 88.
- [114] Vicenç de Beauvais, XIII, 89-90, de qui extreu la citació de Jeroni *De viris illustribus*, cap. 80-81.
- [115] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [116] Guillem de Nangís, f. 202r.
- [117] Guillem de Nangís, f. 202r.

[118] Guillem de Nangís, f. 202r.

[119] Martí de Troppau (ed. WEILAND, p. 416).

[120] Guillem de Nangís, f. 202v.

V. ÍNDEX ONOMÀSTIC

Indico la localització del nom de persona o lloc per número de paràgraf i línia. Només recullo la primera aparició d'un mot en cada paràgraf (un «etc.» indica que hi ha més exemples). Identifico breument el nom segons les notícies del *Compendi* i n'anoto la forma moderna o la que es llegeix a les fonts (vegeu-ne l'aparat per completar les citacions)¹⁵⁹. Finalment, enregistro les diverses variants gràfiques que apareixen al text. No s'entren els noms referents a Déu i Jesucrist.

ABRAHAM (patriarca) [114,13].
 ACHILEU (màrtir) [28,1]: Aquileu.
 ACHILLAS (bisbe d'Alexandria) [45,3]: «Achillas» (Guillem de Nangís).
 ACHILLE (vençut per Dioclecià) [104,4]: «Achillem ... superasset» (Ximénez de Rada).
 ACTOR [7,22; 68,1; 92,2; 97,11; 108,14]: l'autor, Jaume Domènec.
 ADRIÀTICA (mar) [98,50].
 ÀFFRICA [34,2; 79,3; 84,3; 104,6]: Àfrica.
 AGRICOLAO (perseguidor) [69,10 etc.]: «sub Agricolao preside» (Vicenç de Beauvais).
 ÀGUATHA (màrtir) [5,4 etc.]: Àgata.
 AGYE SOPHIE (església d') [96,10-11]: Santa Sofia.
 ALAMANYA [109,14]: Alemanya.
 ALCAPÒ («loch» de Roma) [101,6]: «ad Caput» (Martí de Troppau).
 ALÈSIA (ciutat) [17,4].
 ALEXANDRI (bisbe d'Alexandria) [57,3; 62,4]: Alexandre d'Alexandria.
 ALEXANDRIA (bisbe de) [8,8 (Pere); 45,2 (Achillas); 57,3 (Alexandri); 59,26; 62,4 (Alexandri); 119,6 (Anastasi)]; (ciutat) [15,47 etc.; 29,1; 42,5 etc.; 61,36; 62,3; 66,22; 87,3; 94,10; 104,5; 112,45].
 ALVERNYE (regió) [18,1 etc.]: Alvèrnia.

¹⁵⁹ Bibliografia bàsica consultada: BAUDRILLART; *Dict. d'arch. chrét. et de lit.*; PAULY-WISSOWA. Per a l'hagiografia: Carles FISAS *Santoral català* (Barcelona, 1987) i *Dix mille saints. Dictionnaire hagiographique* rédigé par les Bénédictins de Ramsgate (Turnhout, 1991).

ANASTASI [119,6]: v. ATHANASI.
 AUCIOVENA (ciutat) [27,2]: Antínoe o Antinòpoli (Egipte).
 ANTHIOCCHIA (ciutat) [9,2; 16,1; 60,7; 82,3; 85,2; 94,9]: Antioquia.
 ANTHONI [112,3 etc.]: v. ANTONI.
 ANTHÒNIA (màrtir) [30,1]: Antònia.
 ANTONI (anacoreta) [112,49 etc.]: Variant: Anthoni.
 ANTONINO (màrtir) [21,1]: Antoní.
 APÒSTOLS (església dels) [96,10].
 APPOLLINE (màrtir) [27,1]: Apol·loni.
 AQUILINA (màrtir) [15,25 etc.]: Aquilina.
 ARGEU (màrtir) [71,1]: Argar.
 ARIACO (cap dels gots) [107,3 etc.]: «sub Ariaco» (Ximénez de Rada).
 ARLE (ciutat) [19,1]: Arles.
 ARMÈNIA MENOR (regió) [69,7].
 ARMÈNIA (regió) [38,6].
 ARNÒBIO (rètor) [79,3; 114,3]: Arnobi.
 ÀRRIO (heretge) [8,14 etc.; 15,46 etc.; 57,4 etc.]: Ari.
 ATHANÀS [87,4]: v. ATHANASI.
 ATHANASI (bisbe d'Alexandria i autor del *Quicumque vult*) [62,1 etc.; 66,24; 112,]: Atanasi. Variants: Anastasi, Athanàs.
 AUGUST [61,43]: v. CONSTANTÍ.
 AURICO (cap dels gots) [107,4 etc.]: «Auricum» (Ximénez de Rada).

 BAUDARI [22,23]: v. BUDARI.
 BÈLLIO (heretge) [100,4]: Sabel·li (s. III), «Sabellium» (Guillem de Nangís).
 BITHÍNIA (regió) [9,16; 57,10; 73,6]: Bitínia.
 BIZÀNCIA (província) [95,44]: «in Bizantie provincie» (Vicenç de Beauvais).
 BIZÀNCIO (ciutat) [96,4]: Bizanci.
 BRETANYA [1,5; 47,4; 76,8; 80,3].
 BUDARI (cap de la sinagoga) [22,28]: «Budarius» (Vicenç de Beauvais). Variant: Baudari.

 CALVÀRIA («lo loch de») [98,5]: Calvari.
 CANANÍTIDA (regió) [15,2]: Canaan.
 CÀNDIDO (màrtir) [69,11]: Candi.
 CAPADÒCIA (regió) [69,9].

CAPITOLI (temple) [51,6 etc.; 93,16 etc.].
 CÀRPIA (regió) [38,6].
 CARTAGE (ciutat) [31,1]: Cartago.
 CASSIÀ (màrtir) [32,1].
 CASSIODORO (ciutat com a font) [59,25]: Cassiodor.
 CATHÀNIA (ciutat o regió) [5,5]: Catània.
 CEMÈLIO (perseguidor) [28,4]: «Cornelio» (Vicenç de Beauvais).
 CERMANO (màrtir) [36,1]: Germà.
 CESAREA (ciutat) [22,3]: Cesarea de Mauritània.
 CESAREA DE PALESTINA (ciutat) [13,3; 86,8; 114,5 etc.].
 CHALÒCERO (tirà de Xipre) [111,4]: «Calocherus» (Guillem de Nangís).
 CHRISTÒFORO (màrtir) [15,19 etc.]: Cristòfor. Variant: Christòphoro.
 CHRISTÒPHORO [15,1 etc.]: v. CHRISTÒFORO.
 CICÍLIA (illa) [5,3; 114,9]: Sicília.
 CILIALIARS (ciutat) [47,42]: Cibalae (Pannònia).
 CILÍCIA (regió) [44,12; 106,4].
 CIPRE (illa) [111,5]: Xipre.
 CÍZICO (ciutat) [70,3]: Cízic (Àsia Menor).
 CLEMENT (pare de santa Regina) [17,2]: «Clementis» (Vicenç de Beauvais).
 CONSTÀNCIA (germana de Constantí) [47,40; 77,4].
 CONSTÀNCIA (neboda de Constantí) [81,6].
 CONSTÀNCIO (fill de Constantí i emperador) [119,13; 120,7]: Constanci II.
 CONSTANT (fill de Constantí i emperador) [120,7].
 CONSTANTÍ (emperador) [6,7; 39,3; 47,28 etc.; 76,3; 97,2; 104,14; 105,3; 109,28; 120,3]: Variants: Constantín, Contastín, Fflàvio Contastín. V. AUGUSTO.
 CONSTANTÍN [1,3; 6,9; 47,2 etc.; 50,3 etc.; 52,3; 53,2; 54,4 ; 55,4 etc.; 57,8; 60,29; 63,9; 68,4; 70,23; 73,3; 74,11; 76,4; 77,3; 80,3; 96,7 etc.; 97,11; 98,3 etc.; 102,3; 103,4; 108,10; 111,3; 112,4; 115,2]: v. CONSTANTÍ.
 CONSTANTÍN (fill de Constantí i emperador) [50,3; 105,3; 120,7]: Constantí II.
 CONSTANTINOPLE [118,3]: v. CONSTANTINOPLE.
 CONSTANTINOPLE (ciutat) [96,5; 97,13]: Constantinoble. Variants: Constantinople, Constantinopolis, Contastinople, Contastinnople.
 CONSTANTINOPOLIS [96,6]: v. CONSTANTINOPLE.

CONTASTÍN, FFLÀVIO [93,2]: v. CONSTANTÍ.
 CONTASTÍN [47,18; 51,3; 55,20; 57,27; 74,3; 81,2; 86,5; 88,4; 89,1 etc.; 90,10; 92,2; 96,3; 104,11; 113,2; 114,17]: v. CONSTANTÍ.
 CONTASTINNOBLE [96,25]: v. CONSTANTINOPLE.
 CONTASTINOPLE [94,10; 98,40]: v. CONSTANTINOPLE.
 COST (pare de santa Caterina) [42,3]: «Costi» (Vicenç de Beauvais).
 CRATON (filòsof) [90,15]: «Crathem» (Vicenç de Beauvais); «Craton» (*Vita sancti Sylvestri*, ed. MOMBRITIUS 1910: II, 516; *Legenda aurea* en català, ed. MANEIKIS-KNIAZZEH - NEUGAARD 1977: II, 110; *Estoria de España* d'Alfons X, ed. MENÉNDEZ PIDAL 1955: I, 189).
 CRISÒPOLI (ciutat) [73,7].
 CRISPINIANO (màrtir) [113,25]: Crispinià.
 CRISPINO (perseguidor) [18,5]: «Cryspinus» (Vicenç de Beauvais).
 CRISPINO (màrtir) [113,25]: Crispí.
 CRISPO (fill de Constantí) [50,2; 77,2]: Crisp.

 DÀCIA (regió) [4,7].
 DALMÀCIO (germà de Constantí) [115,3]: Dalmaci.
 DALMÀCIO (nebot de Constantí) [115,3]: Dalmaci.
 DANUBI [104,13].
 DARDÀNIA (regió) [47,43].
 DÍDIMO (màrtir) [29,2]: Dídim.
 DOMINICAL DE L'OR (temple) [82,4]: «dominicum aureum» (Guillem de Nangís): la «Gran Església» d'Antioquia.
 DONAT (heretge) [84,3].
 DOROTHEA (santa) [43,1 etc.]: Dorotea.
 DYANA (ídol de) [22,4]: Diana.
 DYOCLECIÀ (emperador) [48,2]: Dioclecià. Variant: Dyoclecian.
 DYOCLECIAN [3,5; 37,4 etc.; 104,3 etc.]: v. DYOCLECIÀ.
 DYOGENIANO (perseguidor) [20,10]: «a Diogeniano» (Vicenç de Beauvais).

 EDÍCIO (missioner) [66,7 etc.]: Edesi (lletí «Edesius»).
 EGIPTE [8,11; 10,1 etc.; 33,3; 38,5; 63,2; 112,3 etc.].
 ENNO (màrtir) [26,2]: «Uno» (Vicenç de Beauvais); «Eunus» (*Acta sanctorum februarii* III, 673-674).
 EPIPHÀNIO (sant) [119,9]: Epifani.

EUSEBI (bisbe de Nicomèdia) [57,22].
 EUSEBI (bisbe de Cesarea i escriptor) [13,1; 86,11; 114,5; 119,7]; (citad com a font) [2,15; 56,2; 98,44].
 Variant: Eusèbio.
 EUSÈBIO [78,3]: v. EUSEBI.
 EUSTÀCHIO (bisbe d'Antioquia) [85,5]: Eustaqui.
 EUSTHACHI (prevere de Constantinoble) [118,2]: «Eustachius» (Guillem de Nangís).
 EVÚRCIO (sant) [113,3 etc.]: Evorci. Variant: Evúrsio.
 EVÚRSIO [113,27 etc.]: v. EVÚRCIO.
 EYBERI (governador de Gàl·lia) [117,2]: «Tiberianus» (Guillem de Nangís).

FAUSTA (dona de Constantí) [83,3].
 FELIU (màrtir) [28,1].
 FENICEA (regió) [8,5]: Fenícia.
 FEROCILLA (ciutat) [32,1]: Forum Corneli o Sullae (Itàlia).
 FERRIOL (màrtir) [18,2].
 FFLORIAN (màrtir) [86,14]: Florià.
 FFRANÇA [98,41]: França.
 FFUMENTO: v. Frumento.
 FLORÈNCIO (màrtir) [86,14]: Florenci.
 FLORO (pare de sant Martí de Tours) [81,3 etc.]: «Florem» (Guillem de Nangís).
 FLORO (rei d'Hongria) [81,4].
 FORTINO (heretge) [100,4]: Fotí.
 FORTUNAT (màrtir) [28,1].
 FRUMENTO (missioner) [66,7 etc.]: Frumenci. Variant: Ffrumento.

GALERI (emperador) [37,6 etc.]: Variants: Galèrio, Galèrio Màximo, Màximo Galèrio, Màximo.
 GALÈRIO [37,9; 39,2]: v. GALERI.
 GALÈRIO MÀXIMO [4,3 etc.; 7,2; 13,4; 37,2 etc.; 38,3]: v. GALERI.
 GÀL·LIA [1,5; 47,3; 86,16; 113,5]: Variant: Guàl·lia.
 GEBRID (rei got) [107,11; 108,3]: «Geberid» (Ximénez de Rada).
 GENÍS (màrtir) [19,1].
 GERMÀNIA [38,4].
 GODOFFRIDO (citad com a font) [47,32]: Godofrè de Viterbo. Variant: Goffrido.
 GOFFRIDO [46,2]: v. GODOFFRIDO.

GRIGORI DE TORRS (citats com a font) [98,46]: Gregori de Tours.

GUÀL·LIA [6,7; 117,1]: v. GÀL·LIA.

GUDDENA (màrtir) [31,1]: Gundenes.

GUILLEM (citats com a font) [4,6; 7,2; 41,2; 44,2; 45,2; 48,2; 49,2; 50,6; 54,38; 57,2 etc.; 75,2; 78,2; 79,2; 80,2; 81,2; 82,2; 83,2; 84,2; 85,2; 86,2; 87,2; 98,2; 99,2; 100,2; 102,2; 105,2; 106,2; 110,2; 112,2; 115,2; 116,2; 117,2; 118,2; 120,2]: Guillem de Nangís.

HELENA (mare de Constantí) [80,4; 88,4; 89,3; 90,11; 91,20; 98,2 etc.].

HELENÒPOLI (ciutat) [9,15]: Variant: Helenòpolim.

HELENÒPOLIM [80,5]: v. HELENÒPOLI.

HELESPONTO (regió) [70,4]: Hel·lespont (actual estret dels Dardanel·ls).

HELYA (profeta) [112,69]: Elies.

HERCULIAN MAXIMIAN [74,4]: v. MAXIMIAN.

HERCÚLIO MAXIMIANO [2,2-3]: v. MAXIMIAN.

HESPANYA [36,1; 68,1; 86,3]: Espanya. Variant: Spanya.

HÒSTIA (bisbe d') [101,11 etc.]: Òstia.

HUGO (citats com a font) [47,2; 51,2; 52,2; 73,2; 96,2; 97,1]: Hug de Fleury.

HUYMAR (rei dels vàndals) [108,7 etc.]: «Huymar» (Ximénez de Rada).

HYBÈRIA [67,2]: Ibèria.

HYLARION (sant) [119,9]: Hilarió.

HYRENEN (filla de sant Espiridió) [64,11]: Irene, «Hirenem» (Vicenç de Beauvais).

HYRENEN (església) [96,9]: Irene (pau).

IL·LÍRIA (ciutat) [7,2; 12,1]: es tracta d'una regió.

ÍNDIA [66,3]: Variant: Índies.

ÍNDIES [68,2]: v. ÍNDIA.

JACME NISIBENO (sant) [65,1-2]: Jaume de Nísibis.

JERÒNIM (continuador d'Eusebi) [78,4]; (citats com a font) [85,7; 114,1]: Jeroni.

JERUSALEM (bisbe de) [49,3 (Macari); 98,4 (Judes)]; (ciutat) [94,10; 98,4; 118,4].

JOHAN (sant) [112,69]: Joan Baptista.

JOHAN BATISTE (sant) [52,27]: Joan Baptista.

JOHAN BOCA DE OR (sant) [119,8-9]: Joan Crisòstom.

JUDAS (jueu i bisbe de Jerusalem) [98,16 etc.]:

«Iudas» (Guillem de Nangís).

JUDEA [68,6].

JULIAN (màrtir d'Alexandria) [26,1]: Julià.

JULIAN (màrtir d'Alvèrnia) [18,1]: Julià.

JÚLIO (papa) [101,16]: Juli I.

JUSTA (màrtir) [20,1]: Justa.

JUVENÀCIO [86,3]: v. JUVENCO.

JUVENCO (escriptor) [86,2]: Juvenç. Variant: Juvenàcio.

KATERINA (màrtir) [42,2 etc.; 43,29]: Caterina.

LACTÀNCIO (escriptor) [50,7; 114,2]: Lactanci.

LATRAN (palau del) [52,28 etc.; 93,51; 94,28; 95,7; 96,16]: Laterà.

LÍCIA (regió) [15,5; 61,5].

LICÍNIO (emperador) [37,3 etc.; 39,4; 44,5 etc.; 47,4 etc.; 50,4; 55,12 etc.; 56,2; 69,3; 70,23; 71,2; 72,1; 73,4 etc.; 74,6 etc.; 77,4]: Licini. Variant: Luciànio.

LICÍNIO (fill de Licini) [50,4; 77,3]: Licinià.

LIGÚRIA (regió) [107,5].

LOMBARDIA (regió) [107,6]: Llombardia.

LORENS (màrtir) [53,45]: Llorenç.

LUCHÀNIA (vila pública) [2,4]: regió de Lucània.

LÚCIA (màrtir) [5,3]: Llúcia.

LUCIANO (màrtir i escriptor) [9,1 etc.; 10,6]: Llucià.

LUÍS (sant i rei de França) [98,41]: Lluís IX.

LÝSIA [69,15 etc.]: v. LÝSIAS.

LÝSIAS (perseguidor) [69,18]: «Lisias» (Vicenç de Beauvais). Variant: Lýsia.

MACEDÒNIA (regió) [47,43].

MACHARI (bisbe de Jerusalem) [49,3; 98,26]: «Machario» (Guillem de Nangís).

MARCEL·LINO (màrtir) [71,1]: Marcel·lí.

MARCH (papa) [101,8]: Marc.

MARCIÀ (perseguidor) [23,18]: «Marcianus» (Vicenç de Beauvais). Variants: Marcian, Marciano.

MARCIA [23,25 etc.]: v. MARCIÀ.

MARCIANA (màrtir) [22,1]: Marciana.

MARCIANO [23,2 etc.]: v. MARCIÀ.

MARCIANO (màrtir d'Egipte) [33,1]: Marcià.

MARCIANO (màrtir africà) [34,1]: Martinià.

MARCO (màrtir) [33,1]: Marc.
 MARGUARIDA (màrtir) [16,1 etc.]: Margarida.
 MARINO (màrtir) [23,1]: Marí.
 MARSELLA (ciutat) [6,10].
 MARTÍ (citat com a font) [40,2; 53,20 etc.; 68,5; 88,2; 101,2; 119,2]: Martí de Troppau; (font no identificada) [38,2; 74,2].
 MARTÍ DE TORRS (sant) [81,7-8; 86,18]: Martí de Tours.
 MAXÈNCIO (emperador) [2,2; 4,3; 6,3; 39,3; 41,2; 42,6; 43,29; 46,3; 47,5 etc.]: Maxenci.
 MÀXIMA (màrtir) [34,8].
 MAXIMIAN (emperador) [37,5 etc.; 104,3 etc.]: Maximià.
 Variants: Herculian Maximian, Hercúlio Maximiano, Maximian Herculian, Maximian Hercúlio, Maximian Herculian.
 MAXIMIAN HERCULAN [104,5]: v. MAXIMIAN.
 MAXIMIAN HERCULIAN [6,2-3]: v. MAXIMIAN.
 MAXIMIAN HERCÚLIO [3,2]: v. MAXIMIAN.
 MAXIMINO (cèsar) [11,2; 39,4; 43,8 etc.; 44,3 etc.; 63,3]: Maximí Daia.
 MÀXIMO [9,15]: v. GALERI.
 MÀXIMO (màrtir) [35,1]: Màxim.
 MÀXIMO (sant) [119,11]: Màxim de Trèveris.
 MÀXIMO GALÈRIO [38,2]: v. GALERI.
 MELCHÍADE (papa) [40,3]: Melquíades o Milcíades.
 MERCURI (déu) [54,7].
 MÈSSIA (regió) [47,43].
 METHODORO (filòsof) [99,3]: «Metodorus» (Guillem de Nangís). Metrodor.
 METRAN (màrtir) [25,1].
 METRÒPIO DE TYRO (filòsof) [66,4]: «Metropius» (Vicenç de Beauvais).
 MIQUELL (arcàngel) [96,12]: Miquel.
 MIRREA (ciutat) [61,20]: Mira (Àsia Menor).
 MÒLVIO (pont) [47,16]: Milvi.
 MOMENTAREA [20,14]: «Mons marianus»? (Sierra Morena, v. *Fuentes* 1959: 7-8).

 NARCÍS (màrtir) [71,1].
 NARSEU (rei dels perses) [4,11]: Narsès.
 NATZARI [116,4]: v. NAZARI.
 NAZARI (rètor) [75,3]: Variant: Natzari.
 NICENA [57,]: v. NIQUIA.
 NICETA (màrtir) [15,25 etc.]: Niceta.

NICHOLAU (confessor) [61,3 etc. 119,8]: Nicolau.
NICHOMÈDIA (bisbe de) [57,22 (Eusebi)]; (ciutat) [9,14; 10,7; 30,1; 73,8; 120,5]: Nicomèdia.
NIQUIA (ciutat) [57,9; 119,3]: Nicea. Variant: Nicena.

OCTAVIAN (palau d') [101,5]: Octavià.
OCTAVINO [76,2]: v. OCTÀVIO.
OCTÀVIO (cap dels «vinssenos») [76,5 etc.]: «Octavius, dux wisseorum» (Guillem de Nangís). Variant: Octavino.
OLIMBRI (perseguidor) [16,6 etc.]: «sub Olibrio» (Vicenç de Beauvais). Variants: Olímbrio, Olimbris.
OLÍMBRIO [17,23]: v. OLIMBRI.
OLIMBRIS [17,4]: v. OLIMBRI.
ORIENT [44,3; 96,26].
ORÍGENES (escriptor) [13,3; 114,10].
OROSI (citats com a font) [1,2; 2,2; 4,2; 6,2; 37,17 etc.; 39,2; 47,37; 50,2; 77,2; 103,2; 111,2].
ORYLIS (ciutat) [113,5 etc.]: Orleans.

PÀMIES (ciutat) [21,1 etc.]: l'occitana Pàmias o Apamea (Síria).
PAMPHILI [78,4]: v. PÀNFILO.
PANCRASSI (sant) [119,7]: Pancraç.
PÀNFILO (màrtir) [13,1 etc.]: Pàmfil. Variant: Pamphili.
PANNÒNIA (regió) [47,41; 73,6; 81,8; 107,4; 108,10; 109,28].
PASQUASI (perseguidor) [5,15 etc.]: «Paschasius» (Vicenç de Beauvais).
PASTOR (abat) [119,11].
PÀTHERA (ciutat) [61,4]: Pàtara (Lícia).
PAU (primer eremita) [112,68]: Variant: Paul.
PAUL (apòstol) [51,38; 52,4 etc.; 53,43; 62,11; 93,11 etc.; 94,22; 95,58; 96,16]; (església de) [94,35]: Pau.
PAUL [112,7 etc.]: v. PAU.
PAULINO (bisbe d'Antioquia) [85,5]: «Paulinus» (Guillem de Nangís).
PAUSÚNCIO (bisbe) [63,1]: Pafnuci.
PERE (apòstol) [51,38; 52,4 etc.; 53,29 etc.; 93,10 etc.; 94,5 etc.; 95,6 etc.; 96,16] (església de) [94,35].
PERE (bisbe d'Alexandria) [8,7 etc.].
PÈRSIDA (regió) [38,5]: Pèrsia.

PHILEAS (màrtir) [10,1]: Fileas.
 PHILEMONE (màrtir) [27,1]: Filemó.
 PHILÒGONUS (bisbe d'Antioquia) [85,4]: «Philogonus» (Guillem de Nangís).
 PHISON (sant) [119,10]: abat Sisois.
 PONTO (regió) [71,6]: Pont.
 PORPHIRI (enterra una reina) [42,42]: «Porphirius» (Vicenç de Beauvais).
 PORPHIRI (filòsof) [86,4; 114,8]: Porfiri. Confós amb Publili Optacià Porfiri, v. nota a [86,4].
 PORPHIRI (prefecte) [113,6]: «Porphirium» (Vicenç de Beauvais). Porfiri.
 PRISCO (pare del papa Marc) [101,9]: «ex patre Prisco» (Martí de Troppau).

QUIRINO (màrtir) [12,1]: Quirí.
 QUIRINO (màrtir) [69,13]: Quirí. Variant: Quirion.
 QUIRION [69,11]: v. QUIRINO.

REGINA (màrtir) [17,1]: Reina.
 RÈPROBO (nom antic de sant Cristòfor) [15,2]: «Reprobus» (Vicenç de Beauvais).
 REVENNA (ciutat) [4,5]: Ravenna.
 RODERICO (citad com a font) [104,2; 107,2; 108,2; 109,2 etc.]: Rodrigo Ximénez de Rada.
 ROFFINO [58,2; 59,2; 64,1]: v. RUFFINO.
 ROMA (bisbe de) [96,20]; (ciutat) [2,3 etc.; 3,5; 4,3; 5,31; 19,10; 23,1; 38,8; 40,4 etc.; 41,2 etc.; 44,5; 46,4; 47,6; 51,3; 52,6; 53,4; 90,3; 93,4; 94,1; 95,37 etc.; 96,15 etc.; 97,12 etc.; 98,49; 100,3; 101,5 etc.; 107,8 etc.; 110,5; 113,4].
 ROMANO (màrtir) [11,1 etc.]: Romà.
 ROMA NOVELLA (ciutat) [96,26-27]: Constantinoble.
 RUFFINA (màrtir) [20,1 etc.]: Rufina.
 RUFFINO (pare del papa Silvestre) [40,5]: «ex patre Rufino» (Martí de Troppau).
 RUFFINO (citad com a font) [63,1]: Rufí d'Aquileia. Variant: Roffino.
 RÚSTICO (pare del papa Juli) [101,17]: «ex patre Rustico» (Martí de Troppau).

SABARIA (ciutat) [81,8]: Savaria (Pannònia).
 SABINO (bisbe) [20,17]: «Sabinus» (Vicenç de Beauvais).

SALAMON (rei) [89,18]: Salomó.
 SALONA (ciutat) [3,9; 48,4].
 SALÒNICA (ciutat) [73,10]: Tessalònica.
 SAMO (ciutat) [15,5]: «Samon» (Vicenç de Beauvais).
 SARMÀCIA (regió) [38,5].
 SATHANÀS [69,15; 93,55]: Satanàs.
 SATURNINO (màrtir) [34,1]: Sadurní.
 SCÀNCIA [109,4]: Escandinàvia (ms. *B*, f. 64v).
 SEBASTÉN (ciutat) [69,8]: Sebaste (Armènia).
 SENT PERE (església de) [53,15; 54,5; 101,16]: Sant Pere.
 SERAPTI (muntanya) [51,44; 52,5]: identificat per alguns autors amb el Soracte de Roma (DUCHESNE 1955: I, cxix). Variants: Serapty, Syrapty.
 SERAPTY [93,33]: v. SERAPTI.
 SERVANDO (màrtir) [36,1]: Servand.
 SEVERO (cèsar) [4,2; 37,3]: Sever.
 SIBÍLIA (ciutat) [20,2]: Sevilla.
 SICHEA (ciutat) [79,4]: Sicca (Nord d'Àfrica).
 SÍCHIA [12,2]: «Scithie» (Vicenç de Beauvais): Sisak (Croàcia). V. nota.
 SÍTHIA [109,3 etc.]: Escítia.
 SILVÀRIO (màrtir) [8,1]: Silvà.
 SILVESTRE (I, papa) [40,4; 51,42; 52,6 etc.; 53,2 etc.; 57,8; 60,3 etc.; 88,2; 90,4 etc.; 91,7 etc.; 92,4; 93,3 etc.; 95,2 etc.; 96,17; 100,2; 101,3 etc.].
 SPANYA [67,2]: v. HESPANYA.
 SPIRIDION (bisbe) [64,1]: Espiridió.
 SUÈCHIA (regió) [109,18]: v. SUÈCIA.
 SUÈCIA [109,16 etc.]: Variant: Suèchia.
 SUEGURRITANA (ciutat) [22,2]: Rusuccuru (Mauritània)?
 SUÈVIA (regió) [109,12].
 SUEYSO (bisbe de) [113,24]: Soissons.
 SYNAÍ (muntanya del) [42,52]: Sinaí.
 SYRAPTY [60,27]: v. SERAPTI.
 SÝRIA [106,4]: Síria.

 TARQUINO (prefecte, perseguidor) [60,9]: «Tarquinius» (Vicenç de Beauvais).
 THARSO (ciutat) [44,12]: Tars (Cilícia).
 THEBES (ciutat) [38,5]: Tebes (Egipte).
 THEODORA (màrtir) [29,1]: Teodora.
 THEÒGENES (màrtir) [70,1]: Teògenes.
 THEÒPHILO (bisbe) [23,40]: «Theophilus» (Vicenç de

Beauvais).

THESALÒNICHA [73,10]: v. THESSALÒNICHA.

THESSALÒNICHA (ciutat) [74,9]: Tessalònica. Variant: Thesalònicha.

THEUTÒNIA [109,13]: Alemanya.

THIMOTEU (màrtir) [60,11]: Timoteu. Variant: Thimotheu.

THIMOTEU [60,7]: v. THIMOTEU.

THOMÀS [116,3]: v. nota.

THOMIS (ciutat) [71,5]: Tomi (Pont).

TRABO (cap militar romà) [76,5]: «Trahem» (Guillem de Nangís), «Trahern» (Geoffrey de Monmouth, ed. FARAL 1929: 153).

TRÀCIA (regió) [96,4].

TRÈVERI (ciutat) [119,11]: Trèveris.

TURQUIA [57,10].

TYBRE (riu) [47,18]: Tíber.

TYBURTINA (via) [53,46]: via Tiburtina.

TYMO (ciutat) [10,2]: Thmuis (Egipte).

TYRANNO (bisbe d'Antioquia) [85,3]: «Tyrannum» (Guillem de Nangís).

TYRO (ciutat) [8,5]: Tir.

UNGRIA (regne) [81,4]: Hongria.

URSACII (màrtir) [72,1]: Arsaci.

VALÈNCIA (ciutat) [28,2]: Valença del Delfinat.

VENUS (ídol de) [98,9].

VERÀCIO (camp) [53,46]: «in agro Verano» (Martí de Troppau).

VERONA (ciutat) [107,8].

VESTA (deessa) [91,30].

VIANA (ciutat) [18,6]; (província) [35,2]: Viena del Delfinat.

VICTORINO (rètor) [119,8]: Màrius Victorí.

VINCENT (ciutat com a font) [3,2; 5,2; 7,5; 8,1; 14,2; 24,1; 42,2; 60,2; 61,2; 66,2; 89,1; 90,1; 91,1; 113,2]: Vicenç de Beauvais.

VITAL (bisbe d'Antioquia) [85,3]: «Vitalis» (Guillem de Nangís).

YLARI DE PAYTEUS (bisbe) [119,8]: Hilari de Poitiers.

YSACHAR (gran sacerdot jueu) [90,6 etc.]: «Isachar» (Vicenç de Beauvais).

YSAYIA (profeta) [114,7]: Isaïes.

YSIDORO (citat com a font) [93,1; 95,3]: Pseudo-Isidor Mercator.

YTÀLIA [6,6; 95,37; 107,5]: Itàlia.

ZAMBRI (doctor de la llei) [91,1 etc.].

ZENÒPHILO (jutge) [90,23]: «Zenophilus» (Vicenç de Beauvais).

VI. APÈNDIX

[Pròleg del *Compendi historial*, ms. B, ff. 15r-17v]

... regiment tal als seus sotsmesos que visquen en pau e en tranquil·litat, e que cascú possehesca ço que seu és sens enbarch e pusca defendre ses gens en justícia, e son regne ab dret créxer e multiplicar; e, segons que diu la *Escriptura* en lo primer libre dels *Reys*, ·viiiº· *capitulo*, lo primer rey fo elegit per jutjar lo poble e per anar primer a les batalles, tots temps lo profit comú procurant e no curant del seu, car açò és offici comú de rey verdader, segons lo dit de Aristòtil. E com açò no pusca senyor aver mils com legint, estudiant he vehent les antigues istòries, car açò que és esdevenidor, segons que diu *Eclesiastès*, *primo capitulo*, diu lo savi *Eclesiastès* ja és estat fet e passat, hon no cal a príncep qui si ni los altres vol regir degudament ne governar sinó que guarde los fets del temps passat, car aquells li mostraran què deu fer. Així trobà per les istòries antigues lo rey Artaxerses (en lo primer libre de *Esdras*, ·iiii· *capitulo*) com Jherusalem antigament era estada ciutat rebel·le als reys de Pèrsida, per què era estada destroïda, e com los juheus la volgueren reparar, lo dit rey vedà que no fos rehedificada ne murada. En les istòries del temps passat (*Ester*, ·iiº· *et sexto capitulis*), lo rey Assuer trobà com Mardocheu, revelant la tració que dos servidors del rey volien fer, lo preservà de mort e que d'açò no fo suficientment reguardonat, per què li'n reté millor

guardó. Axí trobà aquell matex rey per les istòries (*Ester*, ·xviº· *capitulo*) com alguns consellers ab lurs fentes paraules suaus e cautheloses decebien sovent les orelles simples dels reys, qui de lur natura són enclinats ha benignitat e·s pensen que hom no·ls deja enganar, per què deliurà los [15v] juheus qui ab tractament fals de Aman, conseller seu, eren condemnats a mort; e lo dit Aman féu penjar. E per tal que abreujem nostres dits, ab les istòries trobà lo gran Alexandre, emperador, les diversitats de les perssones e de les gens e de les terres e de les aygües e de les ciutats e de les forces, les maneres de les armes e com eren estats los lochs presos e defesos ça enrere, per què provehint de remeys covinents, segons la condició del temps, dels lochs, de les gents e de les terres, obtench senyoria de tot lo món, e com príncep pensà e cogità, segons que diu *Ysayes*, ·xxxiiº· *capitulo*, les coses que a príncep pertanyen.

En per amor de açò, lo molt alt e molt poderós de gran magnificència príncep e senyor En Pere, per la gràcia de Déu rey de Aragó, de València, de Mallorques, de Cerdenya e de Còrcega, comte de Barcelona, de Rosselló e de Cerdanya, considerant e pensant ço que damunt és dit, volent provehir a son regne de regiment degut e profitós, ha manat que li sien aportades les històries he fets qui són estats en los anys passats, axí com diu la paraula de Ester al començament proposada. E no tan solament ha volgut e

manat que li sien aportades les istòries de son regne o de una gent ho de un temps, mas del començament del món tro en aquest temps en lo qual lo dit senyor regna, de totes gents, regnes e estaments qui's poran trobar; e per tal que sien pus covinents e de major utilitat a tot lo seu poble, ha ordenat que sien transladades e posades en lengua romana, e que digam mills, en lengua catalana. Per què en l'any de gràcia ·mcccclxiii·, en lo loch de Perpinyà, lo damunt dit senyor e príncep manà a mi, frare Jacme Domènech, de l'orde dels frares preycadors, inútil servidor seu, inquiridor en lo regne de [16r] Mallorques, que degué transladar en pla les històries que frare Vicent, de l'orde dels frares preycadors, recita en los seus libres historials. On yo, volent hobeir lo seu manament, segons lo consell de l'apòstol sent Pere, qui diu en la primera epístola, ·iiiº· capitulo, on mana que cascú sia sotsmès al rey axí com a perssona sobre les altres eccel·lent, car aquesta és la voluntat de Déu, comencí la obra en lo dit temps, segons lo manament del dit senyor.

E jatsia que molts e diverses ça enrere agen escrites les històries dels fets passats, aquells, emperò, qui en los nostres temps mills e pus ordenadament e complida an los fets antichs e novells recollits e compillats són los dits frare Vicent e frare Guillem, de l'orde dels monges negres del monestir de Sent Dionís en França, los quals, començans a la creació del món, han esteses lurs

escriptures tro al lur temps. És ver que frare Vicent recita moltes coses inpertinents, axí com són doctrinals e morals, e alguns fets posa molt lonchs e altres molt breus; mas frare Guillem ho posa en millor orde e quant als anys e quant a l'historial, car comunament los derrés, qui han vistes les obres dels primers, ordenen mills lurs fets que aquells primers. Enperò lo un e l'altre d'aquests ha haguda poqua cura dels fets d'Espanya, qui és la pus noble partida de Europa, qui és en la terça partida del món, la qual quax tota possehexen chrestians; e axí matex ha lexats molts altres afers, axí com apar qui lig les històries d'alguns altres. Per què yo, volent satisfer a la intenció del dit senyor rey, seguint majorment los dits frare Vicent e frare Guillem, ajustant en sos lochs e temps los fets d'Espanya segons que·ls ha escrits Roderico, [16v] archabisbe de Tholedo, e alguns altres que recompta Gotfir, capellà de l'emperador Federich, de diverses nacions e perssones, e alguns de la *Bíblia* o transpassats per ell, o molt abreujats segons que·l mestre de les *Històries escolàstiques* los posa, entreposant en los lochs alguns nobles dits de Orosi e de Júlio Frontí e algunes altres istòries, que si tots los actors no són nomenats, no an menys de veritat, recitant solament la ystòria e lexant estar ço qui és moral o doctrinal o natural sinó fort poch, é ordenada la obra següent partint-la per anys, segons que les perssones o feyts notables requiren, algunes vegades per deenes de anys,

algunes per menys, algunes per més, tro a l'esdeveniment de Jhesucrist, car d'aquí avant corren per sengles anys, e açò per certs capítols segons que·ls fets requiren, e les edats complint, del temps ençà que·ls damunt dits historiògraphos avien feta fi al mils que he trobat ne sabut. E si yo transladant, mudant ho ajustant, mon senyor, deya res ho posava que no fos ben dit, suplich a la vostra real magestat humilment que a la mia insuficiència he negligència deja perdonar e que plàcia a la vostra altea de corregir o fer corregir a altre ço que per mi serà menys bé posat; e en tot e per tot sotsmet en correcció de pus savi e pus subtil e millor enterpretador que yo no só.

Aquesta compillació e interpretació e tots altres fets e dits meus é appellada *Compendi historial del rey En Pere*. «Compendi» és compilació abreujada; «istorial», ço és de les històries quasi de tota Europa e de algunes de Àsia e de Àfrica; «del rey Pere», qui ara regna en Aragó, ha manament del qual és feta.

E per ço car, axí com damunt és dit, aquest compendi o compilació comprèn històries de diverses [17r] terres, regnes e gens, tretes de dits de diversos actors he doctors, é posat primer sobre la història que·s recompta los noms de la terra o del regne o de la gent de què·s fa menció, e açò de adzur o blau; e lo nom de l'actor qui aquest fet o dit diu o recita, e açò de vermelló, per ço que u pusca veure e

trobar pus prestament. Però no he notat expressament los libres dels dits doctors, car fóra molt lonch; mas qui volrà saber e veure en lur original, sàpia que si al·lega Vicent és en lo seu libre appellat lo *historial de frare Vicent*; si Oròsius, és en lo libre dit *De ormenta mundi*, qui vol dir de la misèria del món; si Valeri, en lo libre appellat per son nom lo *gran Valeri*; si Eusebi, en lo libre appellat *les cròniques de Eusebi*; si Roderico, en lo libre appellat *les istòries d'Espanya*; si Gotfredo, en lo libre appellat *Pantheon*, qui vol dir totes històries; si Guillem, en lo libre de *les istòries universals de Guillem*; si *Scolàstica* ho Comèstor, en lo libre appellat *Scolàstica*, e són dits de la *Bíblia*; e si diu Comèstor, són dits per manera de exposició e d'altres fets del mestre qui compilà la dita *Història escolàstica*, qui avia nom mestre Pere Comèstor. Si altres doctors al·legava, trobar-los has o en los libres appellats per lurs noms o ací nomenats o de la *Història escolàstica*. E si vols saber la història de alguna província o regne, solament no't cal sinó guardar lo nom de aquella terra o regne o gent, e seguint aquella là on és, trobaràs del seu començament tro a la fi. E no he volgut de algunes històries, regnes o fets posar lo temps cert e exprés o especial, axí com alguns fan, car per la diversitat qui és d'açò sovent entre los doctors se engendra error e contradicció, ne saben tots nombrar los anys ne lo temps, per què aytal certinitat embarga més los

ligents, spe- [17v] cialment los simples clergues e
los lechs, que no·ls endreça, mas he posats aquells
temps en què s'acorden los més e los millors e per los
quals pot hom entenent saber los altres e comprendre
leugerament.

19 Esdras] esoras 110 solament] solament solament
113 perssones] a cont., ratllat o feyts 114 vegades]
vengades 132 històries] a cont., ratllat ca 146
si] sia 148 Oròsius] orosius ratllada la primera i
149 misèria] misera 175 pot] per

VII. BIBLIOGRAFIA

Abreviatures

- ACA: Arxiu de la Corona d'Aragó.
AFP: *Archivum Fratrum Praedicatorum*.
ATCA: *Arxiu de Textos Catalans Antics*.
BAUDRILLART: BAUDRILLART et alii *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, 23 vols. fins a «Herlemundus» (París, 1912-1990).
BdC: Biblioteca de Catalunya.
BNM: Biblioteca Nacional de Madrid.
BNP: Biblioteca Nacional de París.
BRABLB: *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*.
CF: *Cahiers de Fanjeaux*.
CRAIBL: *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus*.
DA: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*.
DCVB: ALCOVER, Antoni M^a - Francesc de Borja MOLL *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, 1926-1962.
DECLC: COROMINES, Joan *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 9 vols., Barcelona, 1980-1991.
Dic.Ag.: *Diccionari Aguiló*, a cura de P. Fabra i M. de Montoliu, 4 vols., Barcelona 1917 [1988].
Dict. d'arch. chrét. et de lit.: CABROL, F. - H. LECLERCQ - H.I. MARROU *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, 15 vols., París, 1907-1953.
DU CANGE: DU CANGE, C. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, nova editio, 10 vols., Niort 1883-1887.
ENC: *Els Nostres Clàssics*.
EUC: *Estudis Universitaris Catalans*
LEVY: LEVY, E. *Petit dictionnaire provençal-français*, Raphèle-lès-Arles, 1909 [1980].
LEVY PSW: *Provenzalisches Supplement Wörterbuch*, 8 vols., Leipzig, 1894-1924.
New Cath. Enc.: *New Catholic Encyclopedia*, 15 vols., Whashington, 1967.
PAULY-WISSOWA: *Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, ed. Georg Wissowa, Stuttgart, 1894-1972.
PL: *Patrologia Latina*.

Textos

Acta capitulorum generalium ordinis Praedicatorum vol. II (1899) ed. B. M. Reichert, Roma (*Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, vol. IV).

SANT AGUSTÍ *La ciudad de Dios*, 2 vols., Madrid, 1988, 4ª ed.

SANT AGUSTÍ *Del Génesis contra los maniqueos*, Madrid, 1957.

BERNAT GUI *Flores cronicorum*, ms. 10.126 BNM.

BERNAT GUI - ESTEVE DE SALANHAC compilació dominicana, ms. 218 de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

Bestiaris, a cura de S. Panunzio, 2 vols., Barcelona, 1963-1964 (ENC 91-92).

CARME] Catàleg de la Biblioteca del Carme de Barcelona, ms. 1361 de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

CASSIODOR] *Historia tripartita* (PL 69).

COMÈSTOR, Pere *Historia scholastica* (PL 198).

Crònica de 1425, ms. 82 de la Biblioteca Universitària de Barcelona.

DOMÈNEC, Jaume *Compendi historial del rei En Pere*, ms. de col·lecció particular (primera i segona parts), ms. esp. 186, BNP (segona part), ms. 11.518, BNM (tercera i quarta parts).

DOMÈNEC, Jaume *Genealogia regum francorum, Navarre et Aragonie*, ms. 246, BdC. Ed. de P. López Elum: Jaime DOMENECH *Crònica*, València, 1975.

DOMÈNEC, Jaume *De divisione provincie Hyspanie et Aragonie et quot priores provinciales fuerunt in provincia Aragonie, Capitula provincialia que fuerunt celebrata in provincia Aragonie a tempore quo fuit*

divisa a provincia Hyspanie ... i breu biografia de Nicolau Rossell, atribuïdes a Domènec (v. infra KÄPPELI 1944).

EIMERIC, Nicolau *Directorium Inquisitorum*, ed. F. Peña, Roma, 1587.

EIXIMENIS, Francesc *Dotzè llibre del crestià. II, 1-2, 2 vols., Girona, 1986-1987 (Obres de Francesc Eiximenis 3-4).*

Estoria de España] *Primera crónica general de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289*, ed. R. Menéndez Pidal, 2 vols., Madrid, 1955.

EUSEBI DE CESAREA - RUFÍ D'AQUILEIA] *Eusebius Werke, II. Die Kirchengeschichte*, ed. E. Schwartz - Th. Mommsen, 3 vols., Leipzig, 1908.

EUTROPI] *Evtropii Breviarivm ab vrbe condita*, ed. C. Santini, Leipzig, 1979 (*Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum teubneriana*).

Flos mundi, ms. esp. 11, BNP.

FRONTÍ] PÉREZ FUSTER, Rosa Maria *Versió catalana medieval dels «Estratagemes» de Frontí: l'estudi de la traducció*, Universitat Autònoma de Barcelona, treball de recerca dirigit per la Dra. Lola Badia Pàmies, 1988.

Gènesi de Scriptura, ms. esp. 541, BNP.

GEOFFREY DE MONMOUTH *Historia regum Brittaniae*, in E. FARAL *La légende arthurienne. Études et documents* vol. III, París, 1929.

GODOFRÈ DE VITERBO] *Godefridi Viterbiensis Pantheon* (parcial) (PL 198).

GREGORI DE TOURS *Historia ecclesiastica francorum* in M. BOUQUET *Recueil des Historiens des Gaules et de la France*, vol. II, París, 1869, nova edició.

GREGORI DE TOURS *Miraculorum liber* (PL 71).

GUILLEM DE NANGÍS *Chronicon*, ms. lat. 4.918, BNP;
traducció catalana: ms. 10.235, BNM.

Historia romana] *Landolfi Sagacis Historia romana*, ed.
A. Crivellucci, 2 vols., Roma, 1912-1913 (*Fonti per la
Storia d'Italia*).

HUG DE FLAVIGNY *Chronicon* (PL 154).

HUG DE FLEURY *Historia ecclesiastica* (fragments) (PL
163).

Inventio sanctae crucis] *Acta apocrypha* de sant Judes
Quiríac in *Acta sanctorum maii* I, Venècia, 1737.

ISIDOR DE SEVILLA *Etimologías*, ed. J. Oroz Reta, 2
vols., Madrid, 1982-1983.

JAUME DE VORÀGINE] *Jacobi a Voragine Legenda Aurea*,
ed. Th. Graesse, Osnabrück, 1969 (reproducció
fototípica de la tercera edició de 1890); traduccions
catalanes: MANEIKIS KNIAZZEH, Charlotte - Edward J.
NEUGAARD *Vides de sants rosselloneses*, 3 vols.,
Barcelona, 1977; JAUME DE VORÀGINE *Llegenda àuria*, ed.
de N. Rebull, Olot, 1976.

JERONI] *Eusebius Werke, VII. Die Chronik des
Hieronymus*, ed. R. Helm, Leipzig, 1913.

JERONI *De viris illustribus* (PL 23).

LATINI, Brunetto *Llibre del tresor*, a cura de C. J.
Wittlin, 4 vols., Barcelona, 1976-1989 (*ENC* 102, 111,
122, 125).

Liber Pontificalis, Le ed. L. Duchesne, 2 vols.,
París, 1955.

MARTÍ DE TROPPEAU] *Martini Oppaviensis Chronicon
pontificum et imperatorum*, ed. L. Weiland, 1872
(*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* vol. 22);

ms. Ripoll 123 de l'ACA, ms. Ripoll 125 de l'ACA.
Traducció catalana: Biblioteca de Sant Llorenç de
l'Escorial, ms. P-ij-18.

MOMBRITIUS, Boninus *Sanctuarium seu Vitae Sanctorum*, 2
vols., París, 1910.

OROSI] *Pauli Orosii Historiarum adversus paganos libri
VII*, ed. C. Zangemeister, Viena, 1882 (*Corpus
Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*).

PAPIES *Vocabularium*, Venècia, 1485.

PERE D'ARENYS *Chronicon*, ms. 241 de la Biblioteca
Universitària de Barcelona, pp. 555-605 (ff. 270-295).

RICARD DE SANT-VÍCTOR *Liber excerptionum* (PL 177).

SIGEBERT DE GEMBOUX *Chronographia* (PL 160).

SORIÓ, Baltasar *De viris illustribus Provinciae
Aragoniae Ordinis Praedicatorum*, ed. de fr. José M^a de
Garganta Fábrega, O.P., València, 1950.

TOMÀS D'HIBÈRNIA *Manipulus florum*, ms. 656, BdC.

TOMIC, Pere *Històries e conquestes dels reys d'Aragó e
comtes de Catalunya*, Barcelona, 1534 (facsimil:
València, 1970).

USUARD *Martirologium* (PL 123-124).

VICENÇ DE BEAUVAIS *Apologia actoris*, ed. A.-D. v. den
Brincken (v. *infra* BRINCKEN 1978).

VICENÇ DE BEAUVAIS *Speculum historiale*, Venècia, 1494.

Vitae sanctae Katharinae, a cura d'A. P. Orbán, 2
vols., Turnhout, 1992 (*Corpus christianorum.
Continuatio medievalis* 119 i 119A).

Vita sancti Sylvestri] v. Mombritius.

XIMÉNEZ DE RADA, Rodrigo *De rebvs Hispanie*, ed. J.

Fernández Valverde, Turnholt, 1987 (*Corpus Christianorum. Continuatio Medievals* 72).

FERNÁNDEZ VALVERDE, Juan «Roderico Ximenii de Rada Historia hugnorum, vandalorum, suevorum, alanorum et silinguorum», *Habis* 16 (1985), pp. 201-227.

Bibliografia crítica

ALÒS, Ramon d' (1912) «El cardenal de Aragón, fray Nicolás Rossell», *Escuela española de arqueología é historia en Roma. Cuadernos de trabajo* I, pp. 15-60.

AMARGIER, Paul (1970) «Prêcheurs et mentalité universitaire dans la province de Provence au XIIIe siècle», *Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle*, CF 5, pp. 119-144.

ANTOLÍN, Guillermo (1911-1913) *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca del Escorial*, 3 vols., Madrid.

ANTONIO, Nicolás (1696) *Biblioteca Hispana Vetus*, 2 vols., Roma.

ARCO Y GARAY, Ricardo del (1942) *Repertorio de manuscritos referentes a la historia de Aragón*, Madrid.

BADIA, Lola (1983-1984) «Frontí i Vegeci, mestres de cavalleria en català als segles XIV i XV», *BRABLB* XXXIX, pp. 191-215.

BADIA, Lola (1986) «Per la presència d'Ovidi a l'Edat Mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar», *Studia in honorem prof. Martí de Riquer* II, Barcelona, pp. 79-109.

BATLLE PRATS, Lluís (1932) «Inventari dels llibres de Berenguer d'Anglesola», *EUC* XVII, pp. 234-249.

BEONIO-BROCCHIERI FUMAGALLI, Maria Teresa (1981) *Le*

enciclopedie dell'Occidente medioevale, Torí.

BOHIGAS, Pere (1930) «El repertori de manuscrits catalans de la Fundació Patxot», *EUC* XV, pp. 197-224; (1931) *EUC* XVI, pp. 82-111.

BOHIGAS, P. (1941) «Notas sobre algunas crónicas catalanas contenidas en manuscritos de la Biblioteca Nacional», *Revista de Bibliografía Nacional* II, pp. 65-89.

BOHIGAS, P. (1967 [1982]) «La Bíblia a Catalunya», *II Congrés Litúrgic de Montserrat* II, Montserrat (ara a P. BOHIGAS *Aportació a l'estudi de la literatura catalana*, Barcelona).

BOHIGAS, Pere - Anscari MUNDÓ - Amadeu J. SOBERANAS (1973-1974) «Normes per a la descripció codicològica dels manuscrits», *Biblioteconomía* 77-78, pp. 93-99.

BOUREAU, Alain (1984) *La Légende dorée. Le système narratif de Jacques de Voragine* († 1298), París.

BOVER, Joaquín (1868 [1976]) *Biblioteca de escritores baleares*, 2 vols., Palma de Mallorca (ed. facsímil, Barcelona-Sueca).

BRÉMOND, Claude - LE GOFF, Jacques - SCHMITT, Jean-Claude (1982) *L'«exemplum»*, Turnhout (*Typologie des sources du moyen âge occidental*, fasc. 40).

BRINCKEN, Anna-Dorothee v. den (1957) *Studien zur lateinischen Weltchronistik bis in das Zeitalter Ottos von Freising*, Düsseldorf.

BRINCKEN, A.-D. v. den (1968) «Mappa mundi und Chronographia. Studien zur *imago mundi* des abendländischen Mittelalters», *DA* 24, pp. 118-186.

BRINCKEN, A.-D. v. den (1978) «Geschichtsbetrachtung bei Vincenz von Beauvais. Die Apologia Actoris zum Speculum Maius», *DA* 34, pp. 410-499.

BRINCKEN, A.-D. v. den (1981) «Zu Herkunft und Gestalt

der Martins-Chroniken», DA 37, pp. 694-735.

BRINCKEN, A.-D. v. den (1985-1989) «Studien zur Überlieferung der Chronik des Martin von Troppau», DA 41, pp. 460-531; 45, pp. 551-591.

BRINCKEN, A.-D. v. den (1986) «Inter spinas principum terrenorum. Annotazioni sulle summe e sui compendi storici dei Mendicanti», *Aspetti della Letteratura Latina nel secolo XIII. Atti del primo Convegno internazionale di studi dell'Associazione per il Medioevo e l'Umanesimo latino*, Perúgia-Florència, pp. 77-103.

BRINCKEN, A.-D. v. den (1988) «In una pagina ponendo pontifices, in alia pagina imperatores. Das kopieren der tabellarischen Papst-Kaiser-Chronik des Martin von Troppau O.P. († 1278)», *Revue d'Histoire des Textes* 18, pp. 109-136.

BRIQUET, C.M. (1923²) *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier*, 4 vols., Leipzig.

CACHO BLECUA, Juan Manuel (1991) «Introducción a la obra literaria de Juan Fernández de Heredia», *I Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (Edad Media)*, Saragossa, pp. 171-195.

CAMPANER, Álvaro (1881) *Cronicón mayoricense*, Palma de Mallorca.

CAPEILLE, J. (1914 [1978]) *Dictionnaire de biographies roussillonaises*, Perpinyà (ed. facsímil, Marsella).

CARBONELL, Pere Miquel (1864) *Opúsculos inéditos I*, (Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón XXVII), Barcelona.

Cartulaire de l'Université de Montpellier (1890-1912) 2 vols., Montpellier.

CATALÁN, Diego (1963) «El taller historiográfico alfonsí. Métodos y problemas en el trabajo compilatorio», *Romania* LXXXIV, pp. 354-375.

CHENU, M. D. (1927) «Auctor, Actor, Autor», *Archivum Latinitatis Medii Aevi (Bulletin du Cange)* III, pp. 81-86.

COLL, José M^a (1947) «El beato Dalmacio Moner, O.P. Ensayo cronológico de su vida, sus estudios y enseñanza en la orden dominicana», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* II, pp. 229-243.

COLL, J. M^a (1949a) «Tres escritores dominicos gerundenses del siglo XIV, en lengua vernácula. Fr. Arnaldo Simó, fr. Antonio Ginebreda y fr. Juan Romeu», *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses* IV, pp. 5-36.

COLL, J. M^a (1949b) *¿Ramón de Tárrega fue formalmente hereje?*, Lleida.

COLL, J. M^a (1952) *Tres maestros de Teología del convento dominicano de Lérida en el siglo XIV: fr. Jaime Mateu, fr. Juan Mateu y fr. Guillermo Cunill*, Lleida.

COLL I ALENTORN, Miquel (1928 [1991]) «El "Libre de les nobleses dels reys"», *EUC* XIII (ara a *Historiografia [Obres de M. Coll i Alentorn, I]*, Barcelona, pp. 314-346).

COLL I ALENTORN, M. (1947) «La llegenda d'Otger Cataló i els Nou Barons», *Estudis romànics* I, pp. 1-47.

COLL I ALENTORN, M. (1949 [1991]) «Introducció a la crònica de Bernat Desclot», in Bernat Desclot *Crònica*, vol. I (ara a *Historiografia [Obres de M. Coll i Alentorn, I]*, Barcelona, pp. 171-270).

COLL I ALENTORN, M. (1967 [1991]) «Un passionari hispànic en una crònica medieval catalana», *II Congrés litúrgic de Montserrat* II, Montserrat (ara a *Historiografia [Obres de M. Coll i Alentorn, I]*, Barcelona, pp. 118-126).

COLL I ALENTORN, M. (1971-1972 [1991]) «Les cròniques

universals catalanes», *BRABLB* XXXIV (ara a *Historiografia [Obres de M. Coll i Alentorn, I]*, Barcelona, pp. 350-356).

COLL I ALENTORN, M. (1973 [1991]) «Dos humanistes italians en la nostra historiografia», *In memoriam Carles Riba (1959-1965)*, Barcelona (ara a *Historiografia (Obres de M. Coll i Alentorn, I)*, pp. 417-427.

COLL I ALENTORN, M. (1990) *Guifré el Pelós en la historiografia i en la llegenda*, Barcelona.

COLL I ALENTORN, M. (1991a) «Roderic Ximénez de Rada i la nostra historiografia», *Historiografia (Obres de M. Coll i Alentorn, I)*, pp. 114-117.

COLL I ALENTORN, M. (1991b) «Les genealogies en la nostra historiografia», *Historiografia (Obres de M. Coll i Alentorn, I)*, pp. 300-303.

COLL I ALENTORN, M. (1991c) «El rei Martí, historiador», *Historiografia (Obres de M. Coll i Alentorn, I)*, pp. 304-313.

COLL I ALENTORN, M. (1991d) «Les compilacions», *Historiografia (Obres de M. Coll i Alentorn, I)*, Barcelona, pp. 347-349.

COLLELL, Alberto (1965) *Escritores dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona.

COLLINGWOOD, R. G. (1990) *Idea de la Historia*, Mèxic, 2ª ed., reimpressió.

COROMINES, Joan (1976) *Entre dos llenguatges*, 3 vols., Barcelona.

COROMINES, Joan (1983) «Les "vides de sants rosselloneses del manuscrit 44 de París», *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, 3ª ed., pp. 276-362.

DELARUELLE, Étienne (1970) «Théologie et médecine à

Montpellier», *Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle*, CF 5, pp. 230-241.

DELISLE, Léopold (1873) «Mémoire sur les ouvrages de Guillaume de Nangis», *Mémoires de l'Institut National de France. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* XXVII.2, pp. 287-372.

DIAGO, Francisco (1599) *Historia de la provincia de Aragón de la orden de predicadores*, 2 vols., Barcelona.

DIRKS, A. (1982) «De liturgiae dominicanae evolutione», *AFP* LII, pp. 5-76.

DOMÍNGUEZ BORDONA, J. (1931) *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid.

DONDAINE, Albert (1937) «La bibliothèque du couvent des Dominicains de Dijon au début quatorzième siècle (1307)», *AFP* VII, pp. 112-133.

DOUAIS, C. (1884) *Essai sur l'organisation des études dans l'ordre des frères prêcheurs au treizième et au quatorzième siècle (1216-1342)*, Paris-Tolosa.

DUCHENNE, M.-C. (1986) «Un historien et sa source: l'utilisation de la chronique de Sigebert de Gembloux par Vincent de Beauvais», *Spicae* 4, pp. 31-79.

DURAN I GRAU, Eulàlia (1991) *Sobre la mitificació dels orígens històrics nacionals catalans*, Barcelona.

DUVAL, André (1967) «L'étude dans la législation religieuse de saint Dominique», *Mélanges offerts à M.-D. Chenu*, Paris, pp. 221-247.

EUBEL, C. (1898-1910) *Hierarchia catholica Medii Aevi*, 3 vols., Münster.

GEIJERSTAM, Regina af (1964) «Introducción» a Juan FERNÁNDEZ DE HEREDIA *La grant crónica de Espanya. Libros I-II*, Uppsala.

FERNÁNDEZ ORDÓÑEZ, Inés (1992) *Las «Estorias» de Alfonso el Sabio*, Madrid.

FOUCHÉ, Pierre (1924a) *Phonétique historique du roussillonnais*, Tolosa.

FOUCHÉ, P. (1924b) *Morphologie historique du roussillonnais*, Tolosa.

Fuentes desde César hasta el siglo V d. de J.C., Las (1959) edición y comentario por R. Grosse, Barcelona (*Fontes Hispaniae Antiquae*, fasc. VIII).

GÉNICOT, Léopold (1975) *Les généalogies*, Turnhout, (*Typologie des sources du moyen âge occidental*, fasc. 15); *Mise au jour*, 1985.

GIRONA I LLAGOSTERA, Daniel (1923) *Itinerari de l'infant En Joan, primogènit del rei En Pere III (1350-1387)*, València.

GOETZ, Hans-Werner (1991) «On the Universality of Universal History», *L'Historiographie médiévale en Europe*, édité par J.-Ph. Genet, París, 247-261.

GRAHIT, Emilio (1878) *Catalanes ilustres. El inquisidor fray Nicolás Eymerich*, Girona.

Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters VI.1-2 (1968-1970), Heidelberg.

GUENÉE, Bernard (1977a) «L'historien par les mots», *Le métier d'historien au Moyen Age. Études sur l'historiographie médiévale* sous la direction de B. Guenée, París, pp. 1-17.

GUENÉE, B. (1977b) «Y a-t-il une historiographie médiévale?», *Revue Historique* 258, pp. 261-275.

GUENÉE, B. (1980) *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, París.

GUENÉE, B. (1983) «Les premiers pas de l'histoire de

l'historiographie en Occident au XIIe siècle», *CRAIBL*, pp. 136-152.

GUENÉE, B. (1985) «L'historien et la compilation au XIIIe siècle», *Journal des Savants*, pp. 119-135.

GUENÉE, B. (1987) *Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Âge (XIIIe-XVe siècles)*, Paris.

GUILLEMAIN, Bernard (1981) «Le milieu épiscopal et cardinalice de Bernard Gui», *Bernard Gui et son monde*, *CF* 16, pp. 317-332.

HATHAWAY, Neil (1989) «Compilatio: from Plagiarism to Compiling», *Viator* 20, pp. 19-44.

HAUF, Albert G. (1989) «El parany historiogràfic. Notes al pròleg del Tirant», *Saó*, pp. 19-23.

HILLGARTH, J. N. (1991) *Readers and Books in Majorca, 1229-1550*, 2 vols., Paris.

HINNEBUSCH, William A. (1965) *The History of the Dominican Order. I. Origins and Growth to 1500*, Nova York.

HUYGHEBAERT, Nicolas (1976) «La Donation de Constantin ramenée à ses véritables dimensions», *Revue d'histoire ecclésiastique* LXXI, pp. 45-69.

IVARS, Andreu (1928) «La "indiferencia" de Pedro IV de Aragón en el Gran Cisma de Occidente (1378-1382)», *Archivo Ibero-Americano* XXIX, pp. 20-97, 161-186.

[*] JUNYENT, Eduard (1943) «Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes entresacadas de algunos inventarios de la "Curia Fumada" de Vich», *Analecta Sacra Tarraconensia*, XVI, pp. 57-86.

KÄPPELI, Tommaso (1944) «Cronache domenicane di Giacomo Domenech O.P. in una raccolta miscellanea del card. Niccolò Rosell», *AFP* XIV, pp. 5-42.

KAEPPPELI, T. (1967) «Dominicana Barcinonensia. Assignationes librorum. Professiones novitiorum (s. XIII-XV)», *AFP* XXXVII, pp. 47-118.

KAEPPPELI, T. (1970-1980) *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi* t. I-III, Roma.

KRAUS, H. P. (1974) *Monumenta codicum manu scriptorum*, Nova York.

KRÜGER, K. H. (1976) *Die Universalchroniken*, Turnhout (*Typologie des sources du moyen âge occidental*, fasc. 16); *Mise au jour*, 1985.

LACROIX, Benoît (1971) *L'historien au Moyen Âge*, Montréal.

LAMARRIGUE, Anne-Marie (1981) «La méthode historique de Bernard Gui d'après la chronique des rois de France», *Bernard Gui et son monde*, *CF* 16, pp. 205-219.

LECOY DE LA MARCHE, Albert (1892) *Les relations politiques de la France avec le royaume de Majorque*, 2 vols., París.

Lexicon für Theologie und Kirche, ed. J. Höfer, K. Rahner, 12 vols., Freiburg, 1958-1965.

MADURELL I MARIMON, Josep M^a (1974) *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*. *Contribució al seu estudi*, Barcelona.

MANITIUS, Max (1931) *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters* v. III, Munic.

MARAVALL, José Antonio (1986) *Antiguos y modernos. Visión de la historia e idea del progreso hasta el Renacimiento*, Madrid, 2^a ed.

MARTÍ DE BARCELONA, O.M.CAP. (1928 [1991]) «Fra Francesc Eiximenis, O.M. (1340?-1409?). La seva vida, els seus escrits, la seva personalitat literària», *Estudis Franciscans* XL (ara a *Studia Bibliographica [Estudis sobre Francesc Eiximenis, I]*, Girona, pp.

185-239.

MARTIN, Hervé (1988) *Le métier de prédicateur en France septentrionale à la fin du Moyen Age (1350-1520)*, París.

MARTÍNEZ FERRANDO, J.-E. (1960) *La tràgica història dels reis de Mallorca*, Barcelona.

MASSÓ I TORRENTS, Jaume (1905) «Inventari dels béns mobles del rey Martí d'Aragó», *Revue Hispanique* XII, pp. 413-590.

MASSÓ I TORRENTS, J. (1906) «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», *Revue Hispanique* XV, pp. 486-613.

MASSÓ I TORRENTS, J. (1912) *Exposició d'un pla de publicació de les cròniques catalanes*, Barcelona.

Mc CORMICK, Michael (1975) *Les annales du Haut Moyen Âge*, Turnhout (*Typologie des sources du moyen âge occidental* fasc. 14).

MEERSSEMAN, G.-G. (1956) «Études sur l'ordre des frères prêcheurs au début du grand schisme (III)», *AFP* XXVI, pp. 192-248.

MEERSSEMAN, Gilles G. (1958) «In libris gentiliū non studeant. L'étude des classiques interdite aux clercs au moyen âge?», *Italia medioevale e umanistica* I, pp. 1-13.

MELVILLE, Gert (1970) «Zur "Flores-Metaphorik" in der mittelalterlichen Geschichtsschreibung», *Historisches Jahrbuch* 90, pp. 65-80.

MELVILLE, Gert (1980) «Spätmittelalterliche Geschichtskompendien. Eine Aufgabenstellung», *Römische Historische Mitteilungen* 22, pp. 51-104.

MELVILLE, Gert (1991) «Le problème des connaissances historiques au Moyen Âge. Compilation et transmission des textes», *L'historiographie médiévale en Europe*,

ed. J.-Ph. Genet, París, pp. 21-41.

MENOZZI, Daniele (1980) «La critica alla autenticità della Donazione di Costantino in un manoscritto della fine del XIV secolo», *Cristianesimo nella storia* I, pp. 123-154.

MINNIS, Alastair J. (1979) «Late-Medieval Discussions of *Compilatio* and the Rôle of the *Compiler*», *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 101, pp. 385-421.

MINNIS, A. J. (1988) *Medieval Theory of Authorship. Scholastic literary attitudes in the later Middle Ages*, Aldershot, 2ª ed.

MIQUEL I ROSSELL, Francesc (1958-1969) *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, 4 vols., Madrid.

MIRET I SANS, Joaquim (1909) «Venda de llibres del Rey Martí (any 1421)», *Revista de la asociación artístico-arqueológica barcelonesa* VI, pp. 199-201.

MIRET I SANS, J. (1910) «Llibres y joyes del Rey Martí no inventariats en 1410 per la reyna Margarida», *Revista de la asociación artístico-arqueológica barcelonesa* VI, pp. 215-228.

MOMIGLIANO, Arnaldo (1989) «Historiografía pagana y cristiana en el siglo IV», *El conflicto entre el paganismo y el cristianismo en el siglo IV*, edición de A. Momigliano, Madrid, pp. 95-115.

MONTAGNES, Bernard (1981) «Bernard Gui dans l'historiographie dominicaine», *Bernard Gui et son monde*, *CF* 16, pp. 183-203.

MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (1990) *Les homilies de Tortosa*, Barcelona.

MOREL-FATIO, Albert (1892) *Catalogue des manuscrits*

espagnols et des manuscrits portugais, París.

MORREALE, Margherita (1958) «Apuntes bibliográficos para la iniciación al estudio de las traducciones bíblicas medievales en catalán», *Analecta Sacra Tarraconensia* 31, pp. 271-290.

NADAL, Josep M. - Modest PRATS (1983) *Història de la llengua catalana. I. Dels orígens al segle XV*, Barcelona, 2ª ed.

OLMOS Y CANALDA, Elías (1943) *Códices de la catedral de Valencia*, València.

ORCÁSTEGUI, Carmen - Esteban SARASA (1991) *La historia en la Edad Media*, Madrid.

Ordenacions fetes per lo molt alt senyor en Pere terç rey Daragó sobre lo regiment de tots los officials de la sua cort (1850) Barcelona (*Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón* t. V).

PARKES, M. B. (1976) «The Influence of the concepts of *Ordinatio* and *Compilatio* on the Development of the Book», *Medieval Learning and Literature. Essays presented to R. W. Hunt*, ed. J. J. G. Alexander, M. T. Gibson, Oxford, pp. 115-141.

PAULMIER, Monique (1978) «Le portrait de César dans le *Speculum Historiale*», *Spicae. Cahiers de l'Atelier Vincent de Beauvais* 1, pp. 71-90.

PAULMIER, M. (1978-1980) «Les flores d'auteurs antiques et médiévaux dans le *Speculum historiale*», *Spicae. Cahiers de l'Atelier Vincent de Beauvais* 1, pp. 31-70; 2, pp. 9-16.

PAULMIER, M. (1980-1981) «Jean Hautfuney, *Tabula super Speculum historiale fratris Vincentii*», *Spicae. Cahiers de l'Atelier Vincent de Beauvais* 2, pp. 19-263; 3, pp. 7-208.

PAULMIER-FOUCART, M. (1986) «Hélinand de Froidmont.

Pour éclairer les dix-huit premiers livres inédits de sa chronique», *Spicae* 4, pp. 85-95.

PAULMIER-FOUCART, M. - Mireille SCHMIDT-CHAZAN (1982) «La datation dans les chroniques universelles françaises du XIIe au XIVe siècle», *CRAIBL*, pp. 778-819.

PAULMIER-FOUCART, M. - Serge LUSIGNAN (1990) «Vincent de Beauvais et l'histoire du *Speculum Maius*», *Journal des Savants*, pp. 97-124.

PERARNAU, Josep (1982) «El *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidem catholicam agitantes* de Nicolau Eimeric. Edició i estudi del text», *ATCA* 1, pp. 79-126

PHILIPPART, Guy (1977) *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques*, Turnhout (*Typologie des sources du moyen âge occidental*, fasc. 24-25).

POTTHAST, August (1896) *Bibliotheca Historica Medii Aevi*, 2 vols., 2^a ed.

POU I MARTÍ, José M^a (1930 [1991]) *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Madrid.

Proceso contra el rey de Mallorca don Jaime III, mandado formar por el rey don Pedro IV de Aragón, t. II, (1866) Barcelona (*Colección de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragón* t. XXX).

PUIG I OLIVER, Jaume de (1980) «El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* LVI, pp. 319-463.

PUIG I OLIVER, Jaume de (1982) «El *Tractatus de haeresi et de infidelium incredulitate et de horum criminum iudice* de Felip Ribot, O.Carm. Edició i estudi», *ATCA* 1, pp. 127-190.

QUÉTIF, J. - J. ÉCHARD (1719-1721) *Scriptores ordinis*

Praedicatorum, 2 vols., París.

REBULL, Nolasco (1976) «Introducció» a JAUME DE VORÀGINE *Llegenda àuria*, a cura de N. Rebull, Olot.

REINHARDT, Klaus - SANTIAGO OTERO, Horacio (1986) *Biblioteca bíblica ibérica medieval*, Madrid.

RICO, Francisco (1983) «Petrarca y el "humanismo catalán"», *Actes del Sisè Col·loqui de Llengua i Literatura Catalanes*, Montserrat, pp. 257-291.

RICO, F. (1984) *Alfonso el Sabio y la «General Estoria»*, Barcelona, 2ª ed. corregida y revisada.

RIERA I SANS, Jaume (1984) «Sobre la difusió hispànica de la *Consolació* de Boeci», *El Crotalón. Anuario de Filología Española* I, pp. 297-327.

RIERA I SANS, J. (1987) «Presència de Josefus a les lletres catalanes medievals», *Studia in honorem prof. Martí de Riquer* II, Barcelona, pp. 197-220.

ROBLES, Laureano (1972) *Escritores dominicos de la Corona de Aragón (siglos XIII-XV)*, Salamanca.

ROUSE, Richard (1976) «La diffusion en Occident au XIIIe siècle des outils de travail facilitant l'accès aux textes autoritatifs», *Revue des Études Islamiques* XLIV, pp. 115-147.

ROUSE, R. H. (1979) «Florilegia and Latin Classical Authors in Twelfth- and Thirteenth Century Orléans», *Viator* 10, pp. 131-160.

ROUSE, Richard - Mary A. ROUSE (1979) *Preachers, Florilegia and Sermons: Studies on the Manipulus florum of Thomas of Ireland*, Toronto.

RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1911 [1987]) «Consideraciones generales acerca de la historiografía catalana medioeval y en particular de la crónica de Desclot», Barcelona (ara a *Història i historiografia [Obres de J. Rubió i Balaguer VI]*, Barcelona, pp. 124-192).

RUBIÓ I BALAGUER, J. (1968 [1990]) «L'arxiver Diego Garcia», *Cuadernos de Arqueología e Historia de la ciudad XII* (ara a *Humanisme i Reanaixement (Obres de J. Rubió i Balaguer VIII)*), Barcelona, pp. 329-351.

RUBIÓ I BALAGUER, J. (1984) *Història de la literatura catalana I*, Montserrat.

RUBIÓ I BALAGUER, J. - Ramon d'ABADAL I VINYALS (1910 [1987]) «Notes sobre la formació de les compilacions de "Constitucions i altres drets de Catalunya" i de "Capítols de corts referents al General"», *EUC IV* (ara a *Història i historiografia [Obres de J. Rubió i Balaguer]*), Barcelona, pp. 74-123).

RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1908-1921) *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, 2 vols., Barcelona.

RUBIÓ I LLUCH, A. (1914 [1917]) *La cultura en el regnat de Pere III*, *EUC VIII*, pp. 219-247 (cito de la separata).

RUBIÓ I LLUCH, A. (1917-1918) *Joan I humanista i el primer període de l'humanisme català*, *EUC X*, pp. 1-117 (cito de la separata).

SAENGER, Paul (1982) «Silent Reading: its Impact on late medieval Script and Society», *Viator* 13, pp. 367-414.

SCHMIDT, Roderich (1955-1956) «Aetates mundi. Die Weltalter als Gliederungsprinzip der Geschichte», *Zeitschrift für Kirchengeschichte* 67, pp. 288-317.

SMALLEY, Beryl (1974) *Historians in the Middle Ages*, Londres.

SMITS, E. R. (1986) «Vincent of Beauvais: a note on the background of the *Speculum*», *Vincent of Beauvais and Alexander the Great. Studies on the Speculum Maius and its translations into medieval vernaculars*, edited by W. J. Aerts, E.R. Smits & J.B. Voorbij, Groningen,

pp. 1-9.

SOBERANAS, Amadeu-J. (1968) «Apèndix. Principals trets lingüístics de la present versió dels *Diàlegs*» in Sant Gregori *Diàlegs*, a cura de J. Bofarull i A.-J. Soberanas, 2 vols., Barcelona, 1931-1968 (*ENC* 31/32-97), vol. 2, pp. 177-187.

SOBREQUÉS, Jaume (1973) «Contribució econòmica del municipi de Barcelona a l'empresa de recuperació del regne de Mallorca per Pere el Cerimoniós», *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón. II. La Corona de Aragón en el siglo XIV*, t. III, València, pp. 291-302.

TATE, Robert B. (1976) *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona*, Barcelona.

TATE, R. B. (1980) «Margarit i el tema dels gots», *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, pp. 151-168.

TAYLOR, John (1966) *The universal chronicle of Ranulf Higden*, Oxford.

THOMAS, Antoine (1921) «Bernard Gui, frère prêcheur», *Histoire littéraire de la France XXXV*, París, pp. 139-232.

THORNDIKE, Lynn (1954) «Computus», *Speculum XXIX*, pp. 223-238.

TORRES AMAT, Félix (1836 [1973]) *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona (ed. facsímil, Barcelona-Sueca).

ULLMAN, B. L. (1932) «Classical Authors in certain mediaeval Florilegia», *Classical Philology XXVII*, pp. 1-42.

VALLS I SUBIRÀ, O. (1970) *Paper and watermarks in Catalonia*, 2 vols., Amsterdam.

VICAIRE, Marie-Humbert (1964) *Historia de santo*

Domingo, Barcelona.

VICAIRE, M.-H. (1970a) «L'école du chapitre de la cathédrale et le projet d'extension de la théologie parisienne à Toulouse (1072-1217)», *Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle*, CF 5, pp. 35-57.

VICAIRE, M.-H. (1970b) «Roland de Crémone ou la position de la théologie à l'Université de Toulouse», *Les Universités du Languedoc au XIIIe siècle*, CF 5, pp. 145-178.

VICAIRE, M.-H. (1973) «Le développement de la province dominicaine de Provence (1215-1295)», *Les mendiants en pays d'Oc au XIIIe siècle*, CF 8, pp. 35-77.

VICAIRE, M.-H. (1981) «Positions scolaires et fonctions occasionnelles de Bernard Gui», *Bernard Gui et son monde*, CF 16, pp. 55-83.

VICH I SALOM, Juan - Juan MUNTANER I BUJOSA (1945) *Documenta regni Majoricarum (Miscelánea)*, Palma de Mallorca.

VIEILLARD, Jeanne (1930) «Nouveaux documents sur la culture catalane au Moyen Age», *EUC* XV, pp. 21-40.

VILANOVA, Evangelista (1984) *Història de la teologia cristiana. Des dels orígens al segle XV*, Barcelona.

VILLANUEVA, Jaime (1806) *Viage literario a las iglesias de España* t. IV, Madrid; (1851) t. XVIII, Madrid.

VINCKE, Johannes (1941) *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition. Die Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*, Bonn.

VINCKE, J. (1944) «Nikolaus Rosell O.P., Kardinal von Aragon», *AFP* XIV, pp. 116-197.

VINCKE, J. (1962) «Estado e Iglesia en la historia de la Corona de Aragón de los siglos XII, XIII y XIV»,

VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón I,
Barcelona, pp. 267-285.

VINCKE, J. (1966) «Tendencias político-eclesiásticas
de Juan I de Aragón relativas a su capilla»,
Miscellanea populetana, Poblet, pp. 319-336.

XIBERTA, Bartomeu (1932) *Guiu Terrena, carmelita de
Perpinyà*, Barcelona.